

เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ

วีนักคิด/ปัญญานไทย-เทศ: อดิต ปัจจุบัน อนาคด

วันศุกรที่ 10 - วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดโดย

นัยมฤษฎศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยการสนับสนุนของ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สารบัญ

หลักการและเหตุผล

กำหนดการสัมมนา

1. ร่าง บททดลองเสนอ เรื่อง สังเคราะห์/วิเคราะห์โครงการ
“ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”
รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์
2. แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์
อาจารย์ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์
3. แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ ดร. ปรีชา เปี่ยม
พงศ์สานต์
ศาสตราจารย์ ปรีชา ช้างขวัญยืน
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
4. ปัญญาชนตะวันตกกับสภาวะสมัยใหม่: ความขัดแย้งและความต้องการ
อาจารย์ธนศ วงศ์ยานนาวา
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. ผู้ควบคุมความรู้ความจริง: the Masters of Truth: จากมือเทพเจ้าถึงมือมนุษย์: จากคนทรงเจ้าถึง
พ่อค้า ความรู้และอภิสิทธิชนทางปัญญา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยงค์ ไชยพร
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. จารีตนักคิดจีน: ข้อพิพาทเรื่องจารีต
รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณา สถาอานันท์
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
7. จารีตของปัญญาชนในสังคมมุสลิม
อาจารย์ ดร. จรัญ มะลูลีม
คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
8. ปัญญาชนและการสร้างอัตลักษณ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์
อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

9. จารึกนักคิด/ปัญญาชนไทยทางพุทธศาสนา

รองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

10. การสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมขึ้นเหนือรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม: ข้อสังเกตบาง

ประการว่าด้วยการเมืองระหว่างปัญญาชน กับการเมืองของปัญญาชน

รองศาสตราจารย์ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

11. นักคิดสังคมนิยมไทยกลุ่มอักษรสาส์น (๒๔๙๒-๒๔๙๕)

อาจารย์ ดร. สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

12. วิถีความคิดไทยปัจจุบัน

รองศาสตราจารย์ เฉลิมเกียรติ ศิวนวล

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รายนามคณะกรรมการจัดสัมมนา “วีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต”

สัมมนา “วีนักรคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต”
ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ด้วยความสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หลักการเหตุผล

นักคิด/ปัญญาชน เป็นกลุ่มคนในสังคมที่มีบทบาทในการสร้างสรรค์อารยธรรม และในความงอกงามของวัฒนธรรม โดยผ่านกิจกรรมหลักทางปัญญาความคิด บทบาทเชิงสร้างสรรค์ของนักคิด/ปัญญาชนในแต่ละสังคมจะปรากฏอย่างเด่นชัดในยามที่สังคมนั้นเผชิญกับภาวะวิกฤต เมื่อการคุกคามหรือท้าทายจากภาวะวิกฤตและความขัดแย้งเกิดขึ้น ทำให้จำต้องทบทวนวิพากษ์ปัญญาความคิดดั้งเดิม และแสวงหาทางออกจากวิกฤตให้แก่สังคมด้วยปัญญาความคิดใหม่ บทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมจึงมีไม่น้อยไปกว่าบทบาทของกลุ่มผู้ปกครอง และกลุ่มไพร่ราษฎรพลเมืองที่ทำการผลิต

โดยที่สังคมไทยกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตครั้งใหม่ และการท้าทายดังกล่าวได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งยังทวีความเข้มข้นและซับซ้อนมากขึ้น บทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมไทยจึงยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นด้วย การสัมมนาเพื่อทบทวนนิยามความหมาย ภารกิจและบทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคมไทยและสังคมอื่นๆ ทั้งตะวันออกและตะวันตกในบริบทของประวัติศาสตร์ และในภาวะวิกฤตที่กำลังดำเนินอยู่ในขณะนี้และในอนาคต จึงเป็นกิจกรรมทางวิชาการที่สอดคล้องเหมาะสมกับเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม

วัตถุประสงค์ เพื่อ

1. ทบทวนและวิพากษ์ข้อวิเคราะห์เกี่ยวกับ “นักคิด” ร่วมสมัยของไทยจากงานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”
2. สืบสวนทบทวน “นิยามความหมาย” “สถานะ” “ภารกิจ” และบทบาทของ นักคิด/ปัญญาชน ใน วัฒนธรรมตะวันออก ตะวันตก และไทย
3. แสวงหา “ตัวแบบ” ของ นักคิด/ปัญญาชน สำหรับสังคมไทยในภาวะวิกฤต และวิธีที่เอื้อเสริมต่อการเกิด หรือ การสร้างนักคิด/ปัญญาชน ตาม “ตัวแบบ”

วิธีการประชุม ประกอบด้วย

การนำเสนอบทความวิจัย/วิชาการโดยวิทยากร การนำอภิปรายโดยวิทยากร การอภิปรายกลุ่มโดยวิทยากร และการอภิปรายจากผู้เข้าร่วมการสัมมนา

ผู้เข้าร่วมการประชุม

วิทยากรรับเชิญ คณาจารย์และนิสิตนักศึกษาจากสถาบันอุดมศึกษาทั่วประเทศ และสื่อมวลชน รวมประมาณ 150 คน ทั้งนี้โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายใดๆ

ผู้รับผิดชอบการจัดประชุม

ศูนย์มนุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ด้วยความสนับสนุนทางการเงินจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

กำหนดการ วันเวลา และสถานที่

วันศุกร์ที่ 10 และเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543 เวลา 8.30-16.30 น. ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตามรายละเอียดของรายการที่แนบมานี้

ค่าใช้จ่ายผู้เข้าร่วมการสัมมนา

เป็นการสัมมนาที่ไม่เก็บค่าลงทะเบียน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เกิดความเข้าใจที่เข้มข้นมากขึ้นเกี่ยวกับนิยามความหมาย สถานะทางสังคม การกิจ และบทบาทของนักคิด/ปัญญาชนในสังคม/วัฒนธรรมไทย และวัฒนธรรมอื่นๆ
2. นำไปสู่การถกเถียงในวงวิชาการและสาธารณชนที่กว้างขวางมากขึ้นในประเด็นที่เกี่ยวกับนักคิด/ปัญญาชน ซึ่งไม่ว่าการสัมมนาครั้งนี้จะเกิดข้อสรุปที่เห็นพ้องต้องกันได้หรือไม่ หรือข้อสรุปที่เกิดขึ้นจะเป็นอย่างไร ก็น่าจะก่อให้เกิดผลดีต่อสังคมไทยในฐานะที่เป็นกิจกรรมทางปัญญาที่สร้างสรรค์

การสัมมนา

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-ราไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
จัดโดย ศูนย์มานุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

วันศุกร์ที่ 10 มีนาคม 2543

8.00-8.45 **ลงทะเบียน**

8.45-9.15 พิธีเปิดการสัมมนา

9.15-12.00 “งานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”: บทวิเคราะห์/วิพากษ์”
นำเสนอโดย รองศาสตราจารย์ ดร. มรว. อคิน รพีพัฒน์
ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์
นำอภิปรายโดย ศาสตราจารย์ ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช
ศาสตราจารย์ ปรีชา ช่างขวัญขึ้น
รองศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ จันทร์วงศ์

12.00-13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน

13.00-16.00 “จารีคนักคิด/ปัญญาชนตะวันออก-ตะวันตก”

นำเสนอโดย รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณ สถาอานันท์
อาจารย์ ดร. จรัญ มะลูลีม
อาจารย์ ธเนศ วงศ์ยานนาวา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ไชยันต์ ไชยพร

วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

- 9.00-12.00 “จารีตนักคิด/ปัญญาชนไทย”
นำเสนอโดย อาจารย์สายชล สัตยานุรักษ์
รองศาสตราจารย์ ดร. ภัทรพร สิริกาญจน
รองศาสตราจารย์ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์
อาจารย์ ดร. สุชาชัย ยัมประเสริฐ
- 12.00-13.00 พักรับประทานอาหารกลางวัน
- 13.00-16.00 การอภิปราย “วิธีนักคิด/ปัญญาชนไทยในกระแสความเปลี่ยนแปลง”
นำอภิปรายโดย ศาสตราจารย์ ดร. ขงยุทธ ขุนทรวงศ์
รองศาสตราจารย์ ดร. อมรา พงศาพิชญ์
รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท
รองศาสตราจารย์ เฉลิมเกียรติ ศิวนวล
อาจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์
อาจารย์ ดร. วีระ สมบูรณ์
- 16.00-16.30 สรุปและปิดการสัมมนา

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

เอกสารประกอบการสัมมนา

ร่าง บททดลองเสนอ
เรื่อง ล้างแ้วะห์/วิเคราะห์โครงการ
“ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”

รองศาสตราจารย์ ดร. มรว. อภิน รพีพัฒน์

การสัมมนาทางวิชาการ

วีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต

วันศุกร์ที่ 10 - วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

ร่าง

บททดลองเสนอ

เรื่อง สังเคราะห์/วิเคราะห์โครงการ “ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส”

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์

1. ความหมายของ “นักคิด” ในโครงการ

ก่อนอื่นเราคงจะต้องมาพิจารณาหาความหมายของ “นักคิด” ในโครงการนี้ว่า หมายถึงคนที่คิดเรื่องอะไร ตามธรรมชาติเมื่อเกิดมาเป็นคนก็ต้องคิดทุกคน แต่เรื่องที่เขาคิดทำนั้นที่จะบอกเราได้ว่าเขาเป็นคนประเภทใด ชื่อของโครงการ “ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” ในตัวเองทำให้เราทราบว่า นักคิด ในโครงการนี้ ต้องเป็นคนที่ครุ่นคิด พิจารณาสภาพของประเทศไทย สังคมไทยในปัจจุบัน และสร้างฝันถึงสังคมไทยที่ตนคิดว่าจะน่าจะเป็น คนเช่นนี้ที่มีโอกาสหรือกล้าแสดงออกคงมีจำนวนไม่มากนัก และไม่ใช่ว่าคนที่ดังๆ ในทุกวงการจะต้องเป็น นักคิด ในลักษณะนี้ไปทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้ จึงมีปัญหาในการทำวิจัยศึกษานักคิดบางท่าน ที่โด่งดังในวงการของท่านซึ่งไม่ใช่สังคมศาสตร์ เมื่อมาถูกวิจัยในเรื่องนี้ที่มีกรอบเชิงสังคมศาสตร์ก็ไม่ยุติธรรมต่อท่าน ความคลุมเครือของความหมายของนักคิดในโครงการนี้อาจเห็นได้จากการที่มี “นักคิด” ปฏิเสธอย่างแข็งขันว่าตนไม่ใช่ นักคิด ในขณะที่ “นักคิด” อีกจำนวนหนึ่งเชื่อว่าตนเองเป็น “นักคิด” แต่คนอื่น ๆ คิดว่าคนเหล่านั้นไม่ใช่ “นักคิด” ความจริงมีการวิจารณ์การคัดเลือกนักคิดเพื่อการวิจัยครั้งนี้ อยู่ไม่น้อย ว่าได้เลือกคนที่ไม่น่าเลือกและละเลยคนที่ควรจะต้องเลือกเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การคัดเลือกเช่นนี้ อาจไม่เป็นปัญหถ้าทางโครงการเพียงต้องการคัดเลือกบุคคลที่เด่นและเป็นที่ยอมรับในแต่ละวงการ และศึกษาหาปัจจัยที่จะเสริมสร้างบุคคลเช่นนั้น เพื่อจะได้มีบุคคลเช่นนั้นในสังคมมากขึ้น ความจริงในการคัดเลือกก็มีความพยายามที่จะเลือกผู้ที่มีความรู้ความสามารถเป็นที่ยอมรับในแต่ละวงการ แต่การตั้งชื่อโครงการและประเด็นการวิจัยซึ่งเป็นไปทางด้านสังคมทำให้เกิดความถกเถียงขัดแย้งในบางกรณี ในเวลาเดียวกันการตั้งประเด็นวิจัยเช่นนี้คงจะเป็นความประสงค์ของผู้คิดโครงการเพราะต้องการส่งเสริมให้มีการคิดถึงปัญหาของบ้านเมืองและทางออกในอนาคต แต่ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ไม่ใช่ผู้ที่เด่นในทุกวงการจะต้องคิดถึงปัญหาของบ้านเมืองและทางออกในอนาคต

การที่กล่าวถึงการคัดเลือก “นักคิด” มาชื่อนี้ ก็เพื่อจะให้ข้อสังเกตสองประการ ประการแรกคือ มีนักคิดที่คิดถึงปัญหาของบ้านเมืองและทางออกในอนาคตอย่างมากที่น่าจะได้รับ การคัดเลือกแต่ไม่ได้รับการคัดเลือก ประการที่สอง คือ น่าสังเกตว่า “นักคิด” ทั้งหลายที่ได้รับการ คัดเลือกนี้ ส่วนมากเป็นข้าราชการ และทุกคนเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับ ไม่มีผู้ใดที่หัวรุนแรง หรือมี ความคิดเชิงปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงขนาดที่รัฐรับไม่ได้ ข้อสังเกตนี้อาจเกี่ยวข้องกับปัจจัยที่ขัดขวางหรือ เอื้อต่อการก้าวมาเป็น “นักคิด” ซึ่งเป็นเรื่องที่เราจะพิจารณาต่อไป

2. สังคมไทย : การเปลี่ยนแปลงในช่วงชีวิตนักคิดอาวุโส

ก. ประสบการณ์กรุงเทพฯ ชนบท และต่างประเทศ

นักคิดเหล่านี้เกิดในช่วงปี 2465 ถึง 2485 ดังนั้นจึงมีอายุประมาณ 50-80 ปี ในช่วง 50-60 ปี ที่แล้วมานี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและใหญ่หลวงแก่ประเทศและสังคม ไทย สิ่งหนึ่งที่เห็นได้ชัดเจนคือ การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของกรุงเทพฯ เมื่อสมัยที่นักคิดเหล่านี้ ถือกำเนิด กรุงเทพฯ เป็นเมืองขนาดย่อมมีพลเมืองเพียง 4-5 แสนคน มีสภาพไม่แตกต่างจากหัวเมือง ชนบทมากนัก เว้นแต่เป็นศูนย์กลางของศาสนาและการปกครองมีวัดจำนวนมาก และวังอันเป็นที่ ประทับของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ แต่เมื่อสิ้นทศวรรษ พ.ศ. 2530 เมื่อมีการศึกษา ชีวิตของนักคิดเหล่านี้ กรุงเทพฯ ได้กลายเป็นมหานครขึ้นมา มีพลเมืองกว่าหกล้านคน เป็นศูนย์กลาง การค้าและอุตสาหกรรม และแตกต่างโดยสิ้นเชิงจากชนบทและหัวเมืองต่างๆ ในราชอาณาจักร ประสบการณ์ชีวิตของนักคิดเหล่านี้ที่มีร่วมกันคือ ได้ผ่านภาวะการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ กรุงเทพฯ แตกต่างจากชนบทดังฟ้ากับดิน หรือ นรกกับสวรรค์

ความจริงกระบวนการเติบโตอย่างผิดปกติของกรุงเทพฯ ได้เริ่มขึ้นชีวิตของนักคิด เหล่านี้ไม่น้อยกว่า 50 ปี โดยการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศที่เริ่มคืบคลานมาในช่วงต้นรัตน โกสินทร์ ซึ่งมาถึงจุดของการเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่งใหญ่ในการเปิดประเทศหลังสนธิสัญญาบาวริง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ประการหนึ่งกับการรวมศูนย์อำนาจและสร้างรัฐ-ชาติ แบบยุโรปในสมัยรัชกาลที่ 5 อีกประการหนึ่ง ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทั้งสองประการนี้คือสภาพทางกายภาพของกรุง เทพฯ ค่อยๆ มีมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่การตัดถนน และสร้างทางรถไฟเชื่อมกรุงเทพฯ กับหัวเมืองใน สมัย ร.5 และรุนแรงขึ้นจนถึงสมัยหลัง พ.ศ. 2500 และต่อมาที่กรุงเทพฯ กลายเป็นเมืองท่าติดต่อกับ ประเทศทั้งทางเรือและทางอากาศ เป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหญ่แหล่งเดียวในประเทศไทย เป็นศูนย์ กลางการบริหารงานของราชการ และเป็นที่ยอมรับศูนย์กลางอำนาจการปกครอง เป็นศูนย์กลางของเส้นทางคมนาคมที่แผ่กระจายครอบคลุมไปทั่วประเทศ กรุงเทพฯ ได้ดูดทรัพยากรจากชนบท ตั้งแต่

ทรัพยากรธรรมชาติเช่น ป่าไม้และแร่ธาตุ ผลผลิตทางการเกษตร ตลอดจนแรงงาน มาสร้างควม มั่งคั่งให้แก่กรุงเทพฯ จนกระทั่งรูปลักษณ์ของกรุงเทพฯ ไม่ต่างไปจากเมืองใหญ่ทั้งหลายในประเทศ อุตสาหกรรม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่กรุงเทพฯ เป็นกระบวนการพรากกรุงเทพฯ จากส่วนอื่นๆ ของประเทศไทย และช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นช่วงชีวิตที่สำคัญของเหล่านักคิดอาวุโส จะเห็นได้ว่านักคิดจำนวนมากเป็นผู้เกิดในชนบทแล้วได้มาับการศึกษาในระดับมัธยม และอุดมศึกษาในกรุงเทพฯ นอกจากนั้นแล้วส่วนมากยังได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศมี สหรัฐอเมริกา ยุโรป อังกฤษ เป็นต้น ในยุคสมัยนั้น คือ ระหว่างการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 2 กับการสิ้นสุดของสงครามเย็น ถ้าจะเปรียบเทียบเมืองใหญ่ในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก กับกรุงเทพฯ และกับชนบทไทย ก็จะพบว่าอยู่ใน 3 ระดับที่แตกต่างกันเป็นอันมาก ทั้งในด้านฐานะสภาพความเป็นอยู่ของพลเมือง และความสะดวกสบาย จะพบว่าชนบทไทยนั้นยากจน แร้นแค้น เมื่อเปรียบเทียบกับกรุงเทพฯ ที่คึกคัก เจริญรุ่งเรือง ดังที่ได้มีเพลงในสมัยนั้นเปรียบเทียบเช่น เมืองสวรรค์ ท่านอาจารย์ประเวศได้เขียนเล่าไว้ถึงความแตกต่างอันน่าตะลึงระหว่างชนบทกับกรุงเทพฯ เมื่อแม่พาท่านเข้ามาสมัครสอบที่โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา แล้วต่างประเทศ คือประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ความแตกต่างระหว่างสังคมตะวันตกกับกรุงเทพฯ และชนบทไทยจะมีมากเพียงใด ท่านอาจารย์ประเวศยังได้เล่าถึงความใฝ่ฝันของท่านไว้ว่า :

“ชีวิตของเด็กบ้านนอกคนหนึ่ง ซึ่งวางหาบริมฝั่งแม่น้ำแควน้อย แล้วมองภูเขาและเมฆ ใฝ่ฝันวันแล้ววันเล่าว่า วันหนึ่งจะไปเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ และไปเรียนต่อต่างประเทศ ดูเหลือเชื่อว่าคุณความใฝ่ฝันนั้นจะเป็นจริงได้”

แม้ว่าท่านอาจารย์ประเวศท่านว่าท่านไปต่างประเทศ ก็เอาแต่ตั้งหน้าตั้งตาเรียนก็ตาม ท่านก็ยังได้สังเกตเห็นอะไรหลายอย่างที่ประทับใจท่าน และเห็นว่าแตกต่างจากสังคมไทย

ในทางตรงกันข้าม หลังจากที่ได้มีประสบการณ์ในต่างประเทศแล้ว การได้มีโอกาสกลับเข้าไปเห็นสภาพในชนบทไทย จะเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่ทำให้คิดถึงปัญหาของบ้านเมือง และใฝ่ฝันถึงสังคมอันพึงปรารถนา จัดได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดนักคิดในกรอบการวิจัยเรื่องนี้

ในปีพ.ศ. 2505 ท่านอาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้ออกไปศึกษาชนบทที่จังหวัดมหาสารคาม ท่านรู้สึกตกอกตกใจต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่นั่นมาก เพราะพบว่าบ้านชาวบ้านที่ขึ้นไปเขื่อนนั้น โขกเขก โคลงเคลง และบนเรือนก็ไม่ค่อยมีสมบัติพัฒนาอะไรนัก ทำให้รู้สึกสะท้อนใจต่อภาพความเหลื่อมล้ำในสังคม และรู้สึกเห็นอกเห็นใจชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ท่านอาจารย์ประเวศ ได้พูดถึงการรักษาผู้ป่วยที่ศิริราช และการออกไปทำงานชนบทไว้อย่างน่าสนใจ ท่านว่า การไปสำรวจระดับหมู่บ้าน ทำให้เราได้พบสภาพแท้จริงของชาวบ้านในทุกภาค การที่หันมาสนใจปัญหาด้านสาธารณสุขมูลฐาน การศึกษา ความยากจนในชนบท ส่วนหนึ่งก็เป็นผลมาจากประสบการณ์ในการทำวิจัย และเมื่อพูดถึงการตรวจรักษาผู้ป่วย ท่านกล่าวว่า เรานั่งอยู่ที่ศิริราช แต่ชักประวัติคนไข้ก็จะเห็นปัญหาที่เชื่อมโยงไปกับเรื่อง เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม เป็นระบบไปหมด พอเราคิดจะช่วยเหลือ มันก็เชื่อมโยงไปสู่เรื่องอื่น การที่เราสนใจความเป็นคน ทำให้เราหนีไม่พ้นที่จะต้องเชื่อมโยงเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับสังคมของเรา

จะเห็นได้ว่า เมื่อเป็นเด็กบ้านนอก อยู่ชนบทจนอายุ 15 ปี ไม่เคยสังเกตเห็นชีวิตและความทุกข์ของคนยากจน จนกระทั่งได้มาอยู่ในกรุงเทพฯ และต่างประเทศ ได้ระยะหนึ่ง จึงมองเห็นความทุกข์และความยากจนของคนในชนบท

ข. การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในฐานะบริบทของปัญหาและแนวคิด

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ทรงตระหนักดีว่า ปัญหาของสยามในยุคต่อไป คือ การเผชิญกับอิทธิพลและกำลังอำนาจของมหาอำนาจตะวันตก ปัญหาหลักคือการที่สยามจะเลือกรับอะไรและปฏิเสธอะไร และอย่างไร ปัญหานี้ก็ยังเป็นปัญหายู่จนทุกวันนี้

ในการเผชิญกับปัญหานี้ ได้เกิดมีแนวคิดและการกระทำหลายอย่าง ตามกาลและเทศะ ที่อาจแบ่งออกได้เป็นยุคสมัยดังต่อไปนี้ :

1) สมัยสมบูรณาญาสิทธิราช (2398 - 2475) ประเทศสยามเผชิญหน้ากับการรุกรานของจักรวรรดินิยมตะวันตกอย่างรุนแรงในระยะต้น แนวคิดในการต่อสู้คือ การรวมศูนย์อำนาจมาสู่ส่วนกลางที่กรุงเทพฯ ถดทอนอำนาจของขุนนางในภูมิภาค โดยตั้งกระทรวงมหาดไทย และแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ปกครองในส่วนภูมิภาคทั้งระดับจังหวัดและอำเภอจากส่วนกลาง ซึ่งมีผลเป็นการสร้างรัฐชาติแบบตะวันตกจากการรวมตัวแบบหลวม ๆ ซึ่งอาศัยการสวามิภักดิ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการรวมตัว การเปลี่ยนแปลงลักษณะการบริหารประเทศในครั้งนี้ทำให้รัฐบาลในกรุงเทพฯ ปกครองหัวเมืองโดยตรงและลงถึงระดับล่าง วัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เป็นการป้องกันมิให้ส่วนหนึ่งส่วนใดของประเทศหันไปสวามิภักดิ์ต่อประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก อันจะเป็นข้ออ้างให้ประเทศจักรวรรดินิยมยึดเอาส่วนนั้นของประเทศไปเป็นดินแดนในอาณัติของตน แต่ในกรณีที่มีเหตุดังนี้เกิดขึ้นแล้วประเทศสยามก็ครองยืนยอมเสียดินแดนส่วนน้อยไปเพื่อรักษาเอกราชของประเทศไว้ มีการเปลี่ยนแปลงตัวบริหารราชการแผ่นดินจากกลุ่มขุนนางรุ่นเก่ามาเป็นพระ

บรมวงศานุวงศ์ ที่มีความคิดคล้ายคลึงกับ ร.5 และเป็นทีไว้วางพระทัยให้มามีอำนาจเป็นกระทรวงที่จัดตั้งขึ้นมาใหม่ จากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในการในการจัดเก็บภาษีอากร ได้ทำให้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เพิ่มพูนขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน จึงเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชเต็มที่ตั้งเป็นกษัตริย์หฤศที่ 14 ของฝรั่งเศส

ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกเชื่อว่าสังคมประเทศของตนเจริญก้าวหน้าถึงจุดสุดยอดแห่งอารยธรรม ดังนั้นจึงมีภาระหน้าที่ ที่จะเผยแพร่วัฒนธรรมนี้ไปสู่ประเทศที่ยังป่าเถื่อนล้าหลัง ภาระหน้าที่ถูกนำมาเป็นข้ออ้างในการที่จะยึดครองประเทศและท้องถิ่นต่างวัฒนธรรมเข้ามาเป็นเมืองขึ้นในอาณัติของตน ในกรณีของประเทศสยามก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองอาจถือได้ว่าสิทธิินอกอาณาเขต คือการที่คนในอาณัติของต่างประเทศเป็นคนถือสัญชาติอังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ เมื่อกระทำผิดในประเทศสยามไม่ต้องขึ้นศาลของสยาม คือ ศาลของสยามไม่มีอำนาจที่จะไต่สวนพิจารณาคดีที่เกี่ยวข้องกับคนเหล่านี้ได้ ฐานของความคิดเช่นนี้ก็คือการเห็นว่ากฎหมายและการพิจารณาคดีของศาลไทยนั้นยังป่าเถื่อนไม่ทันสมัย การที่จะแก้ปัญหานี้ได้ด้วยการปรับปรุงกฎหมายและการพิจารณาคดีให้เป็นที่ยอมรับโดยประเทศเหล่านั้นว่าเท่าเทียมกับของเขา

ในด้านการศึกษาก็ได้มีการปฏิรูประบบการศึกษาของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยได้เริ่มมีการจัดการศึกษาภาคบังคับ พร้อมทั้งมีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติประถมศึกษา แต่การให้การศึกษาด้วยเป็นระบบรวมศูนย์ คือ ทุกอย่างดำเนินไปในระบบราชการที่กระทรวงศึกษาธิการในกรุงเทพฯ เป็นผู้กำหนดเป็นแบบเดียวกันทั้งสิ้น นอกจากนั้นในระบบสาธารณสุขก็มีการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ขึ้นซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของระบบสาธารณสุขที่มีรัฐส่วนกลางเป็นผู้นำ และเป็นการแพทย์แผนใหม่แบบตะวันตกเน้นการรักษาพยาบาลไม่ใช่การป้องกัน

แต่การทำประเทศให้ทันสมัยในยุคนั้นสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น ไทยได้จัดการแก้ไขปรับปรุงประเพณีการปฏิบัติต่างๆ อย่างมีความมั่นใจในวัฒนธรรมของคน มีการศึกษาค้นคว้าหารากเหง้าประเพณีปฏิบัติของตนมาประกอบการตัดสินใจในการแก้ไขเปลี่ยนแปลง และเลือกสรรในการรับเอาวิธีการใหม่ๆ มาปฏิบัติ ตั้งแต่เริ่มต้นในสมัย ร.5 ก็ได้มีการส่งคนไทยไปเรียนต่างประเทศ ซึ่งก็ได้แยกส่งไปหลายประเทศที่มีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เลือกสรร ว่าอะไรจะเหมาะสมกับสยามประเทศ

การเดินทางไปศึกษาต่างประเทศทำให้เกิดการเปรียบเทียบ ภาวะความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและเศรษฐกิจที่แตกต่างกันจะเห็นได้ชัด ทำให้เกิดคำถามถึงสาเหตุของความแตกต่างซึ่งนำมาสู่ความคิดและการปฏิบัติที่จะนำมาสู่การเปลี่ยนแปลง ปัญหาเศรษฐกิจของคนไทย

กับคนจีนถูกนำมาเปรียบเทียบเกี่ยวกับปัญหาของคนในอังกฤษและยุโรปกับคนฮิว จึงมีคำกล่าวที่ว่าคนจีนคือฮิวของเอเชีย ซึ่งหมายถึงการเอาเปรียบเชิงเศรษฐกิจที่คนจีนในประเทศสยามทำแก่คนไทย มีผลถึงการสร้างกระแสนิยมต่อต้านคนจีนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6

ในช่วงเวลาเดียวกันการเสาะหาสาเหตุของความล้มเหลวในความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและด้านเศรษฐกิจทำให้เกิดการตั้งคำถามต่อระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ได้เริ่มมีความคิดเรียกร้องหาประชาธิปไตยมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 และในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งในที่สุดได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7

ii) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475- 2499) อาจแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย คือ สมัยที่อาจารย์ ปรีดี พนมยงค์เป็นผู้นำ และสมัยจอมพลแปลก พิบูลสงคราม

แนวคิดที่สำคัญและอิทธิพลไม่น้อยในสมัยหลัง คือ โครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐมนูธรรม (อาจารย์ปรีดี พนมยงค์) แนวคิดนี้มีหลักการให้รัฐเป็นผู้วางแผนและจัดการเศรษฐกิจของประเทศโดยใช้วิธีการสหกรณ์ให้รัฐเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตหลัก คือ ที่ดิน และราษฎรทุกคนเป็นข้าราชการรับเงินเดือนจากรัฐ แม้ว่าแนวความคิดหลักจะอิงความคิดในลัทธิสังคมนิยมก็ตามแต่ก็มีการปรับโดยอาศัยความรู้ความเข้าใจในสังคมและประวัติศาสตร์ของไทย สิ่งที่น่าสนใจคือ ความเชื่อมั่นในบทบาทของรัฐและความต้องการของประชาชนคนไทยที่จะเป็นข้าราชการในด้านหนึ่ง และทัศนะที่มีต่อชุมชนชนบทที่ว่ามีรากฐานเป็นแบบสังคมนิยมประชาธิปไตยมาช้านาน มีการอยู่ร่วมกัน และพึ่งพาอาศัยกันโดยมีวัฒนธรรม พุทธศาสนาเป็นแกนกลาง อีกด้านหนึ่ง โดยทั่วไปโครงการนี้เป็นโครงการเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และมีความเสมอภาคเป็นอุดมคติ ดังที่เป็นที่ทราบกันทั่วไป โครงการนี้มีผลทำให้อาจารย์ปรีดี หลุดจากตำแหน่งรัฐมนตรี และต้องออกเดินทางไปต่างประเทศ

แนวคิดสำคัญในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี นั้นคล้ายคลึงกับสมัยรัชกาลที่ 6 คือเป็นแนวคิดลัทธิชาตินิยม มีการพยายามให้กระบวนการผลิตในทุกด้านมาอยู่ในมือของคนไทย และรัฐดำเนินการเองในกิจการใหญ่ ๆ มีนโยบายกีดกันต่อต้านคนจีน ในขณะที่เดียวกันก็มีแนวคิดเผด็จการทหารลัทธิเชื้อผู้นำ ที่รัฐกำหนดให้ประชาชนเป็นผู้ปฏิบัติตามคำสั่งและการแนะนำของคน ดังนั้นนโยบายเศรษฐกิจแบบชาตินิยมจึงไม่ได้บังเกิดผลอันเป็นประโยชน์แก่คนไทยทั่วไป หากแต่ให้ผลประโยชน์แก่พวกพ้องของจอมพล ป.เท่านั้น และนโยบายสหกรณ์ การเร่งก่อตั้งสหกรณ์และขยายงานก็ทำให้เกิดการจัดตั้งองค์กรเกษตรกรในชนบทขึ้นตามคำสั่งของรัฐบาลและประสบความสำเร็จล้มเหลวในการดำเนินงาน

ความพยายามที่จะให้ประเทศไทยก้าวหน้าทัดเทียมประเทศตะวันตกนั้น มีแนวคิดในเชิงการการสร้างภาพพจน์ทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการออกคำสั่งบังคับให้คนทั้งประเทศปฏิบัติตาม เช่น การสวมหมวก สวมรองเท้า ห้ามกินหมาก การกำหนดการทักทาย การใช้สรรพนาม และการให้จูบกรรยาออกไปทำงานเป็นต้น

iii) ยุคแผนพัฒนา ช่วงแรก (2500 - 2513) ตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กระแสความคิดด้านการพัฒนาตามแบบตะวันตกได้แผ่เข้ามาสู่ประเทศไทยมากขึ้นเรื่อยๆ และเข้ามามีอิทธิพลแรงที่สุดตั้งแต่ถึงพุทธกาลเป็นต้นมา ทั้งนี้เกี่ยวข้องกับการเมืองในเรื่องสงครามเย็นที่แผ่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ความผูกพันระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาในฐานะที่ไทยเป็นปรากรดำเนินหน้าในการต่อสู้ของทุนนิยมประชาธิปไตยสหรัฐกับสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ของจีนแผ่นดินใหญ่ ทำให้การช่วยเหลือทั้งด้านเศรษฐกิจและการทหารหลังโกลเข้ามาในประเทศไทย สำหรับรัฐบาลไทยเอง ความช่วยเหลือของอเมริกันเป็นที่ต้องการเพราะไทยมีปัญหาการก่อการร้ายของคอมมิวนิสต์ในประเทศด้วย จึงมีการยินยอมให้สหรัฐตั้งฐานทัพในประเทศไทยเพื่อการทำสงครามอินโดจีน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำเงินเข้าประเทศอย่างมากมาหลายทศวรรษ

พร้อมกันนี้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็ได้รับแนวคิดการพัฒนาจากตะวันตกมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อต้านขบวนการต่อสู้ในชนบทของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ทฤษฎีการพัฒนาแผนใหม่นี้ คือ ทฤษฎีการทำประเทศให้ทันสมัย (modernization) ซึ่งประกอบด้วยแนวคิดการแบ่งสังคมออกเป็นสองประเภท คือ สังคมที่พัฒนาแล้ว (developed countries) และสังคมด้อยพัฒนา (under developed countries) ซึ่งภายหลังมาเรียกว่า สังคมกำลังพัฒนา (developed countries)

สังคมที่พัฒนาแล้วคือประเทศอุตสาหกรรม ประชากรมีรายได้สูง มีความเป็นเมืองมากกว่าชนบท มีการปกครองแบบประชาธิปไตย มีความทันสมัยในด้านมาตรฐานการครองชีพ และในด้านสาธารณูปโภค ประชาชนมีความคิดแบบวิทยาศาสตร์ มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ในการทำงาน ขยันขันแข็ง รู้จักออมเพื่อการลงทุน ในขณะที่สังคมด้อยพัฒนาเป็นประเทศเกษตรกรรม ใช้กำลังคนในการผลิต เป้าหมายในการผลิตก็เพียงแค่ยังชีพ มีรายได้ต่ำ ไม่มีการออมเพื่อการลงทุน การผลิตพึ่งพาธรรมชาติไม่ใช้เทคโนโลยี การเมืองขาดเสถียรภาพ ประชาชนขาดการมีส่วนร่วมทางการเมือง ขาดบริการด้านสาธารณูปโภคระดับการศึกษาต่ำ ความคิดไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ติดอยู่กับไสยศาสตร์ ธรรมเนียมประเพณีล้าหลังต่างๆ

กระบวนการพัฒนา คือ การทำให้สังคมค่อยพัฒนามาเป็นสังคมที่พัฒนาแล้ว โดยการขจัดลักษณะต่างๆ ที่ค่อยพัฒนาออกไป และเสริมสร้างลักษณะที่ก้าวหน้าทันสมัยขึ้นมาแทนที่ จึงได้มีการตั้งสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจขึ้นและกำหนดให้มีการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจขึ้น ปัญหาพื้นฐานคือการขาดทุนที่จะมาทำการพัฒนาซึ่งแก้โดยการรับทุนการช่วยเหลือจากต่างประเทศ การกู้ยืมเงินมาลงทุนและการชักจูงให้เอกชนในประเทศที่พัฒนาแล้วเข้ามาลงทุน จุดมุ่งหมายหลัก คือ การพัฒนาอุตสาหกรรมและเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางสำหรับการค้าและอุตสาหกรรม ดังนั้นแนวทางการพัฒนาในแผนแรกๆ จึงมุ่งไปที่การก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ เช่นขนาดใหญ่สำหรับผลิตกระแสไฟฟ้าเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม เครือข่ายการคมนาคมอันมีถนนเป็นหลักสำหรับการขนส่งวัตถุดิบป้อนโรงงานอุตสาหกรรม และผลิตผลของอุตสาหกรรมไปสู่ภูมิภาคตลอดจนตลาดในชนบท

ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างยุทธศาสตร์การพัฒนาของไทยในการปฏิบัติกับแนวทางการพัฒนาตามรูปแบบต้นฉบับของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกอยู่ที่บทบาทของรัฐกับของเอกชน ในขณะที่รูปแบบต้นฉบับของประเทศกำหนดให้รัฐมีบทบาทน้อย คือ เพียงแค่เสริมงานพัฒนาที่ทำโดยเอกชน รัฐโดยราชการไทยทำทุกอย่างตั้งแต่วางแผนทุกระดับ และการปฏิบัติงานตั้งแต่งานใหญ่เช่นการสร้างเขื่อน สร้างถนน จนกระทั่งงานระดับจุลภาคเป็นการจัดตั้งกลุ่ม เช่นสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร ฯลฯ ในหมู่บ้าน

การที่รัฐมาลงมือทำการพัฒนาเองทุกระดับเช่นนี้ รัฐจึงต้องขยายระบบราชการให้ใหญ่โตขึ้นมากมาย ทั้งขนาดจำนวนของข้าราชการ และตำแหน่งหน่วยงานต่างๆ เจ้าหน้าที่ของรัฐจากส่วนกลางทั้งของกระทรวงมหาดไทย กระทรวงเกษตร และกระทรวงสาธารณสุข จากส่วนกลางได้ลงไปทำงานถึงลงไปในชนบทถึงระดับตำบลและหมู่บ้าน

เราคงจำได้ว่าเมื่อมีการรวมศูนย์อำนาจในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นในความเป็นจริงอำนาจของรัฐจากส่วนกลางยังไม่ได้ลงไปถึงระดับตำบลหมู่บ้าน เพราะการสื่อสารคมนาคมยังไม่สะดวก เมื่อมีการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานอันมีถนนเชื่อมถึงตำบลหมู่บ้านแม้ที่ห่างไกล ชาวบ้านจึงต้องเผชิญกับอำนาจรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ความจริงวัตถุประสงค์อย่างหนึ่งในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาโดยทั่วไปก็เพื่อความมั่นคงของชาติ ถนนที่สร้างขึ้นส่วนมากเป็นถนนยุทธศาสตร์เพื่อการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ รัฐบาลไทยในสมัยนั้นเป็นรัฐบาลเผด็จการทหารที่ใช้เทคโนโลยีที่จบการศึกษาจากต่างประเทศส่วนมากมาจากสหรัฐอเมริกาเป็นผู้วางแผน ในการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนนั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้จัดการแต่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ด้วย

เหตุ 3 ประการ คือ เจ้าหน้าที่ที่เป็นข้าราชการถือว่าตนเองมีฐานะอำนาจเหนือกว่าราษฎรธรรมดา และต้องการให้ชาวบ้านปฏิบัติตามความต้องการของคนไม่ฟังความเห็นของราษฎรในท้องถิ่นอย่างหนึ่ง การทำงานของระบบราชการถือความสะดวกในการทำงานของราชการเป็นที่ตั้ง การให้ความสำคัญต่อความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ และความเป็นคนไทยในพื้นที่จะทำให้การทำงานของราชการลำบากขึ้น ต้องลงทุนลงแรงมากขึ้นและใช้เวลามากขึ้นด้วย ประการที่ 3 ในช่วงนั้นเป็นช่วงเวลาของการต่อสู้ปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ในการก่อตั้งกลุ่มต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์ กลุ่มเกษตรกร หรือกลุ่มอื่นๆ อันเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนา ราชการไม่ยอมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มที่เป็นตัวของตัวเอง มีความคิดที่แตกต่างไปจากของทางราชการ เพราะเกรงว่าจะหันไปเข้าข้างผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ราชการอยากให้รวมกลุ่มเป็นเครื่องมือของทางการในการพัฒนาตามแผนที่สั่งลงมาจากเบื้องบน ดังนั้นจึงยากที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยได้รับแนวคิดหลักมาจากประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ ที่ปรับแนวคิดความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพมาเป็นความขัดแย้งระหว่างนายทุนในเมืองกับชนบท การต่อสู้จึงเป็นระหว่างชนบทกับเมือง สถานการณ์ในประเทศไทย รุนแรงขึ้นส่วนหนึ่งเพราะการที่รัฐแผ่อำนาจเข้าไปในชนบท การใช้อำนาจของเจ้าหน้าที่ของรัฐประกอบกับการทุจริตคอร์รัปชันของข้าราชการผลักดันให้ประชาชนจำนวนหนึ่งหันเข้าไปให้ความร่วมมือกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ การปราบปรามอย่างรุนแรงของรัฐบาลไม่ได้ทำให้การก่อการร้ายลดลงแต่กลับขยายกว้างขึ้น การพัฒนาที่เน้นการเมืองและภาคอุตสาหกรรมทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่างเมืองกับชนบทขยายกว้างขึ้นซึ่งมีผลทำให้เกิดการอพยพเข้าเมือง สภาพครอบครัวอันเป็นรากฐานของชุมชนชนบทจึงแตกแยกและอ่อนแอลง ภาพลักษณ์ของเมืองกรุงเทพฯ ที่เคยเป็นเมืองฟ้ามร จึงเปลี่ยนแปลงไป ดังสะท้อนในเพลงที่ร้องบอกสาวชนบทว่า “อย่าไปเลียบางกอกจะบอกให้” ความรู้สึกถึงความเสื่อมของศีลธรรมประเพณีที่เกิดจากอำนาจเงินอันมาจากเงินช่วยเหลือ เงินกู้ และเงินที่เข้ามาพร้อมกับฐานทัพอเมริกันและการที่ทหารอเมริกันเข้ามาพักผ่อนจากการต่อสู้ในสงครามอินโดจีน

iv) ยุคแผนพัฒนาช่วงหลัง (2513-ปัจจุบัน) การพัฒนาตามแผนแรกๆ โดยเฉพาะแผนที่ 1-3 ได้ทำให้ความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองและชนบท และระหว่างภาคต่างๆ เพิ่มขึ้น จึงได้เกิดแนวคิดที่จะเน้นการพัฒนาไปยังชนบทยากจนโดยเฉพาะ และได้ปรากฏในแผนพัฒนาฉบับที่ 5 อย่างไรก็ตามก็ดูเหมือนจะไม่มีผลปรากฏชัดเจนในขณะที่เดียวกันก็ได้มีการเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

ปรากฏการณ์ที่สำคัญ คือ การเจริญเติบโตของภาคเอกชนด้านธุรกิจ และการอุตสาหกรรม การขยายตัวของชนชั้นกลาง ซึ่งนำมาสู่การเรียกร้อง ผลักดันการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตย และการต่อต้านางเผด็จการ ซึ่งนำมาสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 อันเป็นการต่อสู้ขับไล่เผด็จการทหาร และนำมาสู่ยุคสมัยที่คอกไม้บาน นานาความคิดความเห็นต่างๆ ได้รับอิสรภาพที่จะแสดงออกและทดลองปฏิบัติ แต่ระยะเวลาของอิสรภาพความคิดนี้มีอยู่ได้เพียง 3 ปี ก็ได้สิ้นสุดลงในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เมื่อฝ่ายอนุรักษ์นิยมขวาจัดได้ยึดอำนาจ ขจัดกลุ่มนักศึกษาชน ทำให้ฝ่ายหลังจำนวนมากเข้าป่าไป อยู่ร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อาจเป็นไปได้ว่าแนวคิดต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสังคมนิยมที่แสดงออกช่วงที่มีอิสรภาพนี้ ได้ทำให้ชนชั้นกลางตื่นกลัวและเกิดปฏิกิริยาต่อต้านออกมา เสถียรภาพทางการเมืองมาเกิดขึ้นในสมัยพลเอก เปรม ติณสูลานนท์เป็นนายกรัฐมนตรี และการล่มสลายพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในระยะต่อมา

องค์กรพัฒนาเอกชนเริ่มขยายบทบาทในการพัฒนาชนบท พร้อมแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน นอกจากนั้นแล้วในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจตามกระแสหลักละเลยและพยายามทำลายวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อเดิมๆ ในฐานะที่เป็นสิ่งล้าสมัยไร้เหตุผล องค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งได้แสดงแนวคิดวิธีการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน คือ ให้ย้อนกลับมาเริ่มต้นในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ แล้วพัฒนาต่อไปจากจุดนี้ จึงมีการสนใจประวัติศาสตร์ของชาวบ้าน สถาบันและวัฒนธรรมตลอดจนกลไกในการพึ่งตนเอง เอาชาวบ้านเป็นหลักแล้วพัฒนาต่อไป

ในขณะที่ผลจากการพัฒนาแบบตามกระแสของรัฐ ทำให้ธุรกิจเอกชนทั้งภาคบริการและภาคอุตสาหกรรมขยายตัวมาเรื่อยๆ ในช่วงการเมืองมีเสถียรภาพ ประเทศไทยได้พัฒนาอุตสาหกรรมส่งออกโดยอาศัยการลงทุนจากต่างประเทศ ซึ่งได้มีผลให้รายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ประเทศพ้นจากระดับของการเป็นประเทศยากจน รายได้ของประเทศส่วนใหญ่มาจากภาคอุตสาหกรรม แม้ว่าประชากรส่วนใหญ่ยังคงอยู่ในภาคชนบท แต่ในเวลาเดียวกันนี้ก็มีการแสวงหาความคิดที่ต่อต้านการพัฒนาแบบตะวันตกที่เป็นอยู่ในขณะนั้น และค้นหาทางเลือกใหม่สำหรับประเทศไทย ในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเวลาที่มิโครการประเทศไทยในความไม่ฝืนของนักคิดอาวูโต และนักคิดอาวูโตทั้ง 14 คนได้ใช้ชีวิตในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ. 2473-ปัจจุบัน ประเด็นที่บทความนี้จะพิจารณามี 3 ประเด็นหลักดังต่อไปนี้คือ (ก) ปัจจัยที่ก่อให้เกิด “นักคิด” (ข) ปัจจัยที่ขัดขวางการเป็น “นักคิด” (ค) แนวความคิดของนักคิด ที่มาและการเลือกสรรแนวความคิดนั้นๆ และ (ง) วิธีการแสดงออกของแนวคิด และการยอมรับโดยสังคม

3.ปัจจัยที่ก่อให้เกิดนักคิด

ความจริงแล้วถ้าเราจะค้นหาปัจจัยที่กระตุ้นความคิดของคนทำให้เขาคิด เราจะต้องทราบก่อนว่าความคิดที่ปัจจัยอันเราแสวงหาจะมากกระตุ้นนั้นเป็นความคิดเรื่องอะไร ดังนั้นจึงทำให้คำจำกัดความของนักคิดในโครงการนี้ ที่เราพิจารณาในเบื้องต้นมีความสำคัญ นักคิดในโครงการนี้คือ คนที่ครุ่นคิด พิจารณาสภาพและปัญหาของสังคมไทยปัจจุบัน และ จินตนาการถึงสังคมไทยที่ตนคิดว่าจะน่าจะเป็นและสิ่งต่างๆ ที่น่าปรารถนา

เมื่อยึดถือเอาคำจำกัดความดังกล่าวเป็นหลัก เราจะพบว่าการมีเวลาที่จะใช้ครุ่นคิดถึงสภาพและปัญหาของสังคมเป็นปัจจัยที่สำคัญ ปัจจัยแรกที่จะทำให้คนเป็นนักคิดได้การมีเวลานี้อาจแบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ (1) ตำแหน่งหน้าที่การงานทำให้ต้องคิดถึงปัญหาสังคม (2) หน้าที่การงานให้โอกาสที่จะคิดถึงสภาพและปัญหาของสังคม และ (3) สร้างเวลาและโอกาสที่จะคิดถึงสภาพและปัญหาของสังคมโดยการรู้จักรอคอยไม่รับเร่งกดดันเข้าไปกระทำการ

ในกรณีที่หนึ่ง เราอาจคิดถึงกรณีของนักคิดอาวุโสอาจารย์สปีปนนท์ เกตุทัต และท่านอาจารย์เอกวิทย์ ณ กลาง ซึ่งหน้าที่การงานของท่านเรียกร้องให้ท่านต้องใช้ความคิดพิจารณาสภาพและปัญหาของสังคมตลอดจนต้องจินตนาการถึงการแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ในการกำหนดนโยบายด้านการศึกษาออกจากรั้วนั้นแล้ว พลเอก สายหยุด เกิดผล ก็จำเป็นต้องครุ่นคิดถึงสภาพและปัญหาสังคมไทยในการวางแผนปราบผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ในกรณีที่สอง เราจะพบว่าในจำนวนนักคิด 14 คนนั้น มีผู้เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยจริงๆ คือ ใช้เวลาในการสอนและการวิจัยจริงๆ เสียอย่างน้อย 6 คน คือ อาจารย์เจตนา อาจารย์ฉัตรทิพย์ อาจารย์นิธิ อาจารย์ชัชอนันต์ อาจารย์ระวี และ อาจารย์อัมมาร์ ที่พูดว่าอาจารย์มหาวิทยาลัยเป็นผู้ที่หน้าที่การงานให้โอกาสที่จะคิดถึงสภาพ และ ปัญหาของสังคมก็เพราะว่า มีอาจารย์มหาวิทยาลัยจำนวนมากที่เอาแต่ตั้งหน้าตั้งตาเปิดตำราสอนทั้งในเวลา และ นอกเวลาหาเงิน ทั้งๆ ที่มีโอกาสที่จะปรับปรุงการสอนในวิชาของตนได้อย่างดีซึ่งหากใช้โอกาสและเวลาศึกษาสภาพสังคมและปัญหา ครุ่นคิดแล้วนำมาใช้ในการสอนของตน วิชาที่สอนของนักคิดหลายท่าน เช่น เศรษฐศาสตร์ (ฉัตรทิพย์ และ อัมมาร์) ประวัติศาสตร์(นิธิ) และ รัฐศาสตร์(ชัชอนันต์) เรียกร้องให้มีการศึกษาสภาพและปัญหาของสังคมการเมืองไทยในทางที่จะเป็นผู้มีชื่อเสียงเชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้นๆ กรณีสุดท้าย ที่นักคิดหาเวลาและโอกาสที่จะคิดถึงสภาพ และ ปัญหาของสังคม คือ กรณีผู้ใหญ่วินูลย์ เกษตรกรจำนวนมากที่ต้องลุ่มจมเพราะราคาพืชเคี้ยวที่ตนปลูกตกต่ำ อาจรับทุ้มลงทุนปลูกใหม่โดยหวังผลจากการเปลี่ยนแปลงราคาของตลาดโดยมิได้มาใช้เวลาคิดไตร่ตรองหาสาเหตุที่อยู่ในระดับลึกถึงไปของความล้มเหลวของตน ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์สังคมและการแสวงหาทางออกที่ยั่งยืน กรณีพระธรรมปิฎก (ประยุต) และอาจารย์

ระวี ภาวิไล อาจมองไปในแง่เดียวกันนี้ได้ด้วย เพราะแม้ว่าในฐานะพระสงฆ์ท่านต้องใช้เวลาในการศึกษาและพิจารณา พระธรรมก็ตาม ไม่มีความจำเป็นอันใดที่ท่านจะขยาดของการศึกษาของท่านให้ครอบคลุมไปสู่การวิเคราะห์สภาพสังคม ส่วนท่านอาจารย์ ระวี ภาวิไล นั้น ไม่มีความจำเป็นอันใดที่ท่านจะหันเข้าไปศึกษาปรัชญาและสังคม สำหรับการสอนวิชาตรรกศาสตร์

เรากำลังจะก้าวเข้ามาพิจารณาปัจจัยที่ 2 ที่จะส่งเสริมให้คนเป็นนักคิดในความหมายนักคิดในโครงการนี้ ซึ่งจะหาได้จากการตอบคำถามว่า อะไรทำให้คนใดคนหนึ่งหันมาสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์สังคมที่ตนอยู่อาศัย และอย่างไร? สิ่งที่น่าสังเกตและสำคัญประการหนึ่งก็คือว่า ผู้ที่ออกไปต่างประเทศ ไปอยู่ในสังคมอื่นมักจะเริ่มวิเคราะห์สังคมของตนเอง การที่ได้เห็นความแตกต่างบางอย่าง และความเหมือนกันบางอย่างในสังคมที่มีสภาพแตกต่างกันทำให้เกิดคำถามกับตัวเองว่า แตกต่างกันอย่างไรและทำไม ซึ่งสำหรับคนที่เกิดมาจนเคยอยู่ในที่แอ่งเดียวในสภาพเดิมๆ จะไม่ได้คิดเลย จะอยู่ที่นั่นโดยไม่วิเคราะห์สภาพสังคมที่ตนอยู่เพราะเป็นความเคยชินเลยไม่ตั้งคำถาม และไม่ได้เห็นอะไรที่แตกต่างซึ่งจะนำมาเปรียบเทียบซึ่งทำให้เกิดคำถาม อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์สภาพสังคมของตนเอง

ในช่วงชีวิตเมื่อนักคิดเหล่านี้กำลังเติบโตและได้รับการศึกษาเป็นช่วงเวลาที่กรุงเทพมหานคร กำลังพัฒนาเจริญก้าวหน้าแตกต่างจากชนบทมากขึ้นทุกที แต่ในเวลาเดียวกัน กรุงเทพมหานคร ก็ยังแตกต่างจากเมืองใหญ่ๆ ในโลกอุตสาหกรรมตะวันตกอยู่อย่างมากเพราะยังตามอยู่ห่างๆ ยังไม่ได้ไล่ใกล้เข้าไปดังปัจจุบัน นอกจากนั้นแล้วระดับการพัฒนาด้านเทคโนโลยีการสื่อสารก็ยังไม่เหมือนปัจจุบัน ที่ทุกแห่งในโลกอาจเห็นได้ในจอทีวีแม้ในชนบทที่ห่างไกล ดังนั้นใครก็ตามที่เดินทางเข้ามากรุงเทพมหานครจากชนบท หรือ จากกรุงเทพฯ ข้ามทวีปไปสู่มหานครในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกจะต้องตื่นตากับสภาพทั้งทางด้านกายภาพหรือสังคมที่แปลกแตกต่างออกไปอย่างมากมาจนนักคิดอาวุโสทั้ง 14 คนได้เคยเดินทางไปศึกษาดูต่างประเทศ และเกือบทุกคนที่ได้ไปศึกษาดูต่างประเทศอยู่ต่างประเทศเป็นเวลานานเพราะได้อยู่ทำปริญญาเอก ส่วนอีก 2 คนกับ 1 องค์ คือ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม และพระธรรมปิฎก (ประยุต) เป็นผู้ที่เกิดในชนบทแล้วเข้ามาศึกษาในกรุงเทพมหานคร

ความจริงน่าจะสรุปได้ง่ายๆ ว่า ประสบการณ์ในสังคมที่แตกต่างไปจากของตนย่อมทำให้ผู้นั้นสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์สังคมของตน ซึ่งจะมีส่วนทำให้เขาเป็นนักคิดในคำจำกัดความของโครงการนี้ แต่ประสบการณ์ที่ได้จากการอ่าน การชมภาพยนตร์ หรือทีวี จะแตกต่างจากประสบการณ์ที่ได้จากการเข้าไปอยู่อาศัยในสังคมหรือไม่เพียงใด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า นักคิดหลายคนได้ไปอยู่ต่างประเทศเป็นเวลานานเพื่อทำปริญญาโทและเอก การไปอยู่เป็นเวลานานทำให้

บุคคลผู้นั้นต้องพิจารณาตนเอง สังคมของตนเองเปรียบเทียบกับสังคมที่ตนเข้าไปอาศัยอยู่ เพราะจำเป็นที่จะต้องปรับตัวให้เข้ากับสังคมนั้นๆ เพื่อการอยู่รอด นอกจากนั้นแล้ว การอยู่ต่างประเทศนานมากๆ อาจทำให้ต้องศึกษาสังคมของตนเองอีกครั้งเมื่อกลับมา เพื่อปรับตัวเองกลับให้เข้ากับสังคมของตนเองได้อีกครั้งหนึ่ง การไปอยู่ต่างประเทศเป็นช่วงสั้นๆ ย่อมทำให้โอกาสที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับสังคมนั้น และเปรียบเทียบกับสังคมของตนเองลดน้อยลงไป การอ่านเกี่ยวกับสังคมใดอื่นจะทำให้เกิดการอยากเปรียบเทียบกับสังคมตนเองน่าจะมีมากกว่าการดูภาพยนตร์และทีวี แต่อย่างไรก็ดีในกรณีทั้งสามนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาสาระของหนังสือ ภาพยนตร์หรือทีวีนั้นๆ ว่า จะชักจูงหรือกระตุ้นให้ผู้อ่านหรือผู้ชมนำมาเปรียบเทียบกับสังคมของตนเองสักเพียงใด

มี 3 กรณีของนักคิดอาวุโสในโครงการนี้ที่น่าจะนำมาพิจารณาเป็นพิเศษ คือ กรณีของผู้ที่ไม่ได้ไปศึกษาดังประเทศ ซึ่งผู้ใหญ่วิบูลย์ ก็เป็นหนึ่งในกลุ่มนี้ ผู้ใหญ่วิบูลย์มีประสบการณ์หลากหลายในหลายกลุ่มในสังคมและหลายแห่ง ตั้งแต่เข้ามาเป็นแรงงานไร้ฝีมือในกรุงเทพฯ เมื่อจบ ป.4 ทำงานในบริษัทต่างประเทศ เมื่อกลับมาบ้านเกิดได้รวมพลังเกษตรกรต่อรองเรื่องราคาผลผลิตและใช้เป็นพลังต่อรองรัฐบาล ในที่สุดได้เข้าร่วมองค์กรพัฒนาเอกชนและมีโอกาสได้พบนักวิชาการต่างๆ ประสบการณ์ในกลุ่มสังคมต่างๆ เหล่านี้ได้ช่วยหล่อหลอมให้ผู้ใหญ่วิบูลย์คิดถึงสังคมและได้รับการยกย่องให้เป็นนักคิดอาวุโสของโครงการนี้

กรณีพระธรรมปิฎก เป็นกรณีของผู้ที่เกิดในชนบทเข้ามาศึกษาในระดับมัธยมที่กรุงเทพฯ แล้วกลับไปบวชเณรที่สุพรรณบุรีบ้านเกิดเมื่อจบเพียง ม.3 ความจริงการบวชเป็นการเคลื่อนจากสภาพสังคมหนึ่งเข้าไปสู่อีกสภาพหนึ่ง ถ้าบวชหลายพรรษาก็จะต้องมีการปรับตัวเป็นอันมาก ซึ่งผู้ผ่านเข้าสู่สมณะเพศจะต้องพิจารณาสังคมเดิมของตน สังคมใหม่ที่ตนข้ามเข้ามาและตัวเอง ดังนั้นตั้งแต่โบราณมาจึงมีนักคิดจำนวนมากในหมู่สมณะ และต้องไม่ลืมว่าคนที่จะเป็นนักคิดได้ความคิดของเขาจะต้องได้รับการยอมรับในระดับหนึ่งในสังคมด้วย ซึ่งหมายความว่าโอกาสในการเผยแพร่ความคิดเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญในการที่จะเป็นนักคิด พระที่เป็นนักเทศน์เป็นผู้ที่มีโอกาสที่จะเผยแพร่ความคิดอยู่แล้ว จึงจะเป็นนักคิดได้ง่าย หากสังคมยอมรับความคิดของท่าน

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นผู้ผ่านประสบการณ์ในหลายสังคมแม้ไม่ได้ไปศึกษาดังประเทศ เกิดพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี แล้วเข้ามาเรียนมัธยมปลายและอุดมศึกษาที่กรุงเทพฯ ประสบการณ์ที่สำคัญคือ การได้ไปบวช และปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ได้ใกล้ชิดและรับอิทธิพลจากนักคิดที่ยิ่งใหญ่ของพระศาสนา คือ ท่านพุทธทาส โอกาสในการเผยแพร่ความคิดเป็นสิ่งที่เนาวรัตน์ได้สร้างขึ้นเอง บนพื้นฐานของการใช้ภาษาอันไพเราะ อย่างหาที่เปรียบไม่ได้อันเป็นพรสวรรค์ของนักคิดผู้นี้

เงื่อนไขปัจจัยสุดท้ายในการเข้าสู่การเป็นนักคิด คือ โอกาสในการเผยแพร่ความคิดของคน สังคมไม่ได้ให้โอกาสเช่นนี้แก่คนทุกกลุ่มทุกคนอย่างเสมอภาคกัน จะเห็นได้ว่า นักคิดทั้ง 14 คน เกือบทุกคน(ยกเว้น 3 คน) เป็นราชการ ข้าราชการที่มีตำแหน่งสำคัญๆ เช่น ดร. ติปปนนท์ และดร. เอกวิทย์ ย่อมมีหน่วยงานและองค์กรรองรับที่พร้อมจะพิมพ์ความคิดทุกอย่างที่ท่านเสนอ เรียกได้ว่ามีโอกาสในการเผยแพร่ความคิดอย่างดี นอกจากนั้นแล้วจะพบว่า นักคิดจำนวนมากเป็นข้าราชการ อาจารย์มหาวิทยาลัย ถ้าอาจารย์ผู้ใดมีการศึกษาสูง ปริญญาสูง มีความสามารถในการทำวิจัย การสอน หรือการเขียน เป็นผู้ที่สังคมสนใจเพราะความสำเร็จในเชิงวิชาการสาขาที่ตนถนัดเช่น อาจารย์ ดร. อัมมาร์ ก็จะมีโอกาสในการเผยแพร่ความคิดสูง สิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งในสังคมไทย ก็คือว่า ผู้ที่ประสบความสำเร็จสูงในด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น ท่านอาจารย์ติปปนนท์ทางฟิสิกส์ (วิทยาศาสตร์) ท่านอาจารย์ประเวศในเรื่องเลือด (วิทยาศาสตร์การแพทย์) ก็จะมีโอกาสในการเผยแพร่เรื่องอื่นๆ เช่น สังคม การเมือง การจัดการ ที่ตนคิดขึ้นมากกว่าผู้ประสบความสำเร็จน้อยกว่าในวิชานั้นๆ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสังคมมักคิดว่าผู้ใดที่ประสบความสำเร็จอย่างดียิ่งในวิชาเฉพาะอย่างหนึ่ง จะต้องมีความสามารถสูงในเรื่องอื่นๆ ด้วย จึงทำให้มีโอกาสนในการเผยแพร่ความคิดเรื่องอื่นๆ มากกว่าผู้อื่น นอกจากนั้นแล้ว ในการเผยแพร่ความคิดนี้ขึ้นอยู่กับการต้องการของนักคิดที่จะเผยแพร่ความคิดด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่อาจารย์มหาวิทยาลัยจำนวนไม่น้อยที่หัน ไปเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์และนิตยสาร เพราะจะเผยแพร่ความคิดได้กว้างขวางขึ้น

บทความนี้ได้เสนอประเด็น ปัจจัย เงื่อนไขที่สนับสนุนการเป็นนักคิดมาเพียง 3 ประการ ความจริงในความคิดของคนทั่วไป คงมีปัจจัยอื่นอีกจำนวนมากที่สนับสนุนการเป็นนักคิด อาทิเช่น ปัจจัยที่ทำให้เนาวรัตน์เขียนบทกวีได้ไพเราะ ปัจจัยที่ทำให้หลายนักคิดเป็นผู้ที่เรียนหนังสือเก่ง เป็นที่ยอมรับในวงการ เป็นต้น แต่ในความเห็นของผู้เขียนบทความ ปัจจัยเหล่านี้ควรจำกัดลงให้เหลือเพียงเท่าที่การแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมอาจส่งเสริมให้เกิด นักคิดในความหมายของโครงการนี้เพิ่มขึ้นเท่านั้น จึงทดลองเสนอมาเพียง 3 ปัจจัยเท่านี้

อย่างไรก็ตาม มีคนอีกจำนวนมากที่ไม่ได้คิดเรื่องปัญหาสังคมหรือคิดแล้วแต่ไม่ได้เผยแพร่ เพราะสังคมไม่สนับสนุนหรือไม่ยินยอมดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

4. ปัจจัยที่ขัดขวางการเป็น “นักคิด”

การที่สังคมไม่ยอมให้ความคิดแบบหนึ่งแบบใด หรือ ของใครคนใดคนหนึ่งหรือ กลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง มาแพร่หลายในสังคมนั้น มีตั้งแต่การมีกฎหมายห้ามอย่างเด็ดขาด ในกรณีหมิ่น พระบรมเดชานุภาพ และการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ และการแอบปิดกั้นการเผยแพร่ ซึ่งผู้มีอำนาจกระทำโดยปิดช่องทางการสื่อสารการเผยแพร่ความคิดนั้นๆ หรือห้ามการแพร่ความคิดด้วยวิธีการใดการหนึ่ง มาจนถึงการที่สังคมต่อต้านการเผยแพร่ความคิดนั้นๆ ทางตรงหรือทางอ้อม ซึ่งอาจมีตั้งแต่ข้อร้องเรียนนักพิมพ์ไม่ให้พิมพ์หรือเก็บหนังสือเสีย ซึ่งเก็บเอาไปไม่ให้แพร่หลาย จนกระทั่งมีการเดินขบวนต่อต้านความคิดเห็นและใช้กำลังระงับการเผยแพร่ ในกรณีเช่นนี้ผู้เป็นเจ้าของความคิดจะไม่มีโอกาสได้เป็น “นักคิด” ในคำจำกัดความของโครงการนี้

บ่อยครั้งสังคมหรือกลุ่มคนในสังคมมีความลำเอียงที่จะไม่ชอบใครหรือความคิดของใครคนใดคนหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นโดยไม่รู้ตัว และกระทำการโดยเจตนาหรือไม่ก็ตาม ซึ่งเป็นการลดโอกาสของผู้นั้น ที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นนักคิด การคัดเลือกนักคิดอาวุโสในโครงการนี้ก็แสดงให้เห็นลักษณะค่านิยมอะไรบางอย่างของสังคมไทย ตัวอย่างเช่น ในนักคิดเหล่านี้ ไม่มีใครเลยหัวรุนแรง ตัวอย่างเช่น คุณ ศ. สิวลักษณ์ ผู้เคยถูกจับในข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ แต่เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นนักคิดชั้นนำของประเทศไทย ก็ไม่ได้รับการคัดเลือก ในขณะที่พลเอกสหายหุด เกิดผลได้รับการคัดเลือกว่าเป็นนักคิดผู้ปราบคอมมิวนิสต์ นายประเสริฐ ทรัพย์สุนทร นักคิดชั้นนำของฝ่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ที่กลับตัวมาช่วยฝ่ายรัฐบาลกลับไม่ได้รับการคัดเลือก ทั้งนี้ต่อไปในทางที่แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยอนุรักษ์นิยมและชอบทางสายกลางอะไรที่ไม่สุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง นอกจากนั้นแล้วการที่พระธรรมปิฎกได้รับการคัดเลือกมาในฐานะผู้นำนักคิดในทางศาสนา แต่หลวงพ่อบุญเลื่อนหรือหลวงพ่อนิพนธ์ในคริสตศาสนาหรือนักคิดผู้นำในศาสนาอิสลามไม่ได้รับการคัดเลือก ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทย ถึงที่น่าสังเกตสุดท้ายคือ ว่าในจำนวนนักคิดทั้ง 14 คนนี้ ไม่มีผู้หญิงเลย ทั้งๆเป็นที่รู้กันดีว่ามีนักคิดสตรีหลายคนอย่างน้อยก็ในวงการศาสนาและศึกษา เหตุที่เป็นดังนี้อาจเป็นเพราะว่าในสังคมไทย บทบาทของนักคิดไม่ได้รับการยอมรับว่าเป็นบทบาทของสตรี บทบาทของสตรีอยู่ในครัวและอยู่ในเรือน หรือว่า สตรีไทยคิดไม่เป็น ความลำเอียงของสังคมเช่นนี้อาจมีส่วนขัดขวางการเกิดขึ้นของนักคิดบางประเภทได้เช่นกัน

สิ่งที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการเกิดและการขยายจำนวนของนักคิด คือ ทัศนคติประโยชน์นิยมที่มากเกินไป (sheer pragmatism) ในสังคมไทย ทัศนคติประโยชน์นิยมนี้ได้มีผู้ให้ข้อสังเกตไว้เป็นมาก และเราเองอาจสังเกตได้ในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ตลอดจน

ความต้องการที่แสดงออกของนักเรียนนักศึกษาเอง การศึกษาเป็นการศึกษาที่เน้นการออกไปปฏิบัติงานโดยเร็วและจำกัดขอบเขตให้แคบที่สุดสำหรับเอาไปปฏิบัติได้ ความต้องการและความนิยมในหนังสือประเภทคู่มือ แสดงให้เห็นชัดเจนถึงทัศนะนี้ สิ่งนี้ขัดต่อการพัฒนานักคิดอย่างแน่นอน เพราะดังที่ได้แสดงมาในตอนต้น ประสบการณ์ที่หลากหลายทำให้เกิดการเปรียบเทียบ และค้นหาสาเหตุของความเหมือนกันหรือแตกต่างกัน การคิดหาคำตอบต่อสิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ผลิตนักคิดเมื่อจำกัดการศึกษาลงเพียงเพื่อให้เป็นเครื่องมือในการหาเงิน ซึ่งเป็นการสะดวกและง่ายสำหรับทั้งผู้เรียนและผู้สอน วัตถุประสงค์ในการที่จะให้นักเรียนนักศึกษาคิดถึงปัญหาต่างๆ ของสังคมก็เลือนหายไป การศึกษาก็กลายเป็นการท่องจำสิ่งที่เขาไปเป็นเครื่องมือในการทำมาหากินเท่านั้นเอง

ความจริงแล้วยังมีค่านิยมและกฎระเบียบทางสังคมในวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนานักคิด สังคมไทยเป็นสังคมที่ยอมรับความไม่เท่าเทียมของคนในสังคม โครงสร้างสังคมเป็นแบบแนวตั้ง ความสัมพันธ์ของคนขึ้นอยู่กับตำแหน่งสูงต่ำที่ตนครองอยู่ การรักษาสถานภาพเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นจึงมีการระแวงว่าจะถูกดูถูกดูหมิ่นอยู่มาก ทำให้การรับการถกเถียงวิจารณ์และการยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างออกไปเป็นไปได้ยาก แม้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยได้เปลี่ยนไปพอสมควรแล้ว และการรับการถกเถียงวิจารณ์เป็นไปได้มากขึ้นในระหว่างคนรุ่นใหม่ การมีโครงสร้างสังคมแบบนี้ประกอบกับการมีความเกรงใจในความเห็นของผู้หลักผู้ใหญ่ ย่อมทำให้หลายๆ คนที่คิดละเหินจากการแสดงออก ดังนั้นการที่นักคิดหลายคนเป็นผู้ได้รับการศึกษาอยู่ในประเทศตะวันตกเป็นเวลานาน อาจเพราะพวกเขาได้หลุดออกไปจากวัฒนธรรมไทยและได้รับวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ส่วนหนึ่งมาจากประเทศตะวันตกนั่นเอง เราจะพบในส่วนต่อไปของบทความนี้ว่านักคิดคิดอย่างไร ในการที่สังคมจะปรับตัวด้านหรือตอบสนองกระแสโลกาภิวัตน์ที่เขาเองมีส่วนแบกข้ามทะเลมาจากประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก

5. แนวความคิดของนักคิด ที่มา และการเลือกสรรแนวคิด

เมื่อพิจารณานักคิดในโครงการนี้โดยรวม จะพบว่ามีความเหมือนกันมากกว่าความแตกต่างกัน เรื่องที่นักคิดทุกคนเป็นห่วง และพยายามหาทางป้องกัน ปรับตัวหรือต่อสู้ด้านทาน คืออำนาจการเอารัดเอาเปรียบ และวัฒนธรรมที่มาจากตะวันตก โดยหาทางที่สังคมไทยจะอยู่รอดเจริญก้าวหน้า และมีความสุขได้อย่างไรในสภาพของรัฐบาลชบ ที่รู้สึกว่าเขาเองเป็นชนชั้นมาตลอดเวลา

ในยุคแรกๆ ที่เราได้สัมผัสกับรัฐตะวันตก ไทยต้องเผชิญกับการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก นักคิดไทยก็ต้องคิดหาทางที่จะทำให้ไทยอยู่รอด โดยการยอมรับเอา

บางสิ่งบางอย่างจากตะวันตก เช่น การบริหารราชการแผ่นดิน และการรวมศูนย์อำนาจ รวมทั้งกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม แต่ในเชิงวัฒนธรรมและค่านิยม ไทยยังยึดมั่นอยู่กับประเพณีและวิถีชีวิตของไทยในแง่วัฒนธรรมก็เป็นการรับรูปแบบฉบับหน้า เช่น ใส่รองเท้า สวมหมวก ไม่กินหมาก ฯลฯ เมื่อสังคมตะวันตกยอมรับว่าไทยเรามีอารยธรรมไม่แพ้คนอื่น

ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะระหว่างสงครามเย็นหลัง พ.ศ. 2500 และต่อมา แนวคิดเรื่องการพัฒนาได้แผ่เข้ามาในสังคมไทย และรัฐได้ยึดถือเอามาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ หลักการพัฒนาในรูปแบบนี้ยึดถือเอาการพัฒนาเศรษฐกิจรายได้เป็นหลัก และถือเอาสังคมอุตสาหกรรมตะวันตกที่มีรายได้ต่อหัวของประชากรเป็นตัวอย่างที่ประเทศด้าหลังอย่างประเทศไทย จะต้องเลียนแบบเปลี่ยนแปลงไปให้ทัน การพัฒนาแบบนี้เน้นการเพิ่มรายได้เป็นหลัก การพัฒนาเมืองและอุตสาหกรรมโดยคิดว่าผลของการพัฒนาจะค่อยๆ หยดหยดลงไปสู่ส่วนอื่นๆ ของสังคม การพัฒนาชนิดนี้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจและเทคโนโลยี โดยไม่คำนึงถึงวัฒนธรรมและคิดว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นสิ่งไร้เหตุผลและเป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้า ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ คำสอนของไทยแต่เดิมมาที่ให้มีสันโดษและพอใจในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่นั้น ถูกประณามว่าเป็นสิ่งที่ขัดขวางความเจริญก้าวหน้าของสังคม ผลของการพัฒนาตามแนวทางนี้ คือ การเกิดช่องว่างในด้านเศรษฐกิจและรายได้ระหว่างเมืองกับชนบท ระหว่างคนมีกับคนจนที่กว้างขึ้นเรื่อย เกิดความไม่สมดุลย์ในการพัฒนาและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เกิดความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ ผลที่ตามมาก็คือ การอพยพเข้าเมือง และการล่มสลายของสังคมและสถาบันสำคัญๆ เช่น ครอบครัวในชนบท นักคิดอาวุโสทั้งหลายมีปฏิกิริยาต่อความไม่สมดุลย์ในการพัฒนาที่เกิดขึ้น และเป็นห่วงการล่มสลายของชุมชนชนบท นับเป็นปฏิกิริยาและการเป็นห่วงร่วมกันของนักคิดอาวุโสแทบทุกคน

เครื่องมือที่รัฐใช้ในการดำเนินการพัฒนาตามแบบที่สั่งมาจากตะวันตกนี้ คือ ข้าราชการ เราได้กล่าวมาแล้วว่าจำนวนข้าราชการ และหน่วยงานของราชการได้เพิ่มขึ้นมากมาย เพื่อดำเนินการพัฒนา แบบแผนการพัฒนาที่นำมาใช้นี้ ยิ่งทำให้การรวมศูนย์ที่ได้เริ่มมาตั้งแต่สมัยต่อต้านการแผ่ขยายอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ในสมัย ร.5 รุนแรงมากยิ่งขึ้น เพราะแผนพัฒนาวางมาจากศูนย์อำนาจ และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ หน่วยงาน ราชการ ดำเนินการไปตามแบบแผนเดียวกันทั่วประเทศ ในเมื่อสังคมไทยได้มีสภาพเหมือนกันทุกแห่ง หรือประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกันทั่วประเทศ ดังสมมุติฐานของทางราชการ การทำตามแผนที่กำหนดไว้จะมีความยุ่งยากสับสนสักเพียงใด นอกจากนั้นแล้ว ในเมื่อระบบราชการยังมีการทุจริต คอร์รัปชัน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากรายได้อันต่ำของคนในระบบ ประกอบกับการขาดความโปร่งใสและการควบ

คุมจากประชาชน การขยายขอบเขตของงาน การเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของชาวบ้านอย่างกว้างขวาง และลึกซึ้งมากขึ้น ย่อมก่อให้เกิดความไม่พอใจมากขึ้นในหมู่ประชาชน ทักษะที่ถือว่าข้าราชการเป็นนายประชาชน ย่อมทำให้การบริการประชาชนตามหลักการพัฒนากพร่องไป ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า นักคิดอาวุโสทุกคนเรียกร้องให้มีการกระจายอำนาจและแสดงออกถึงความไม่พอใจในการทำงานของระบบราชการ และข้าราชการ

อย่างไรก็ตาม ต้องพูดว่าไม่ใช่ว่าการพัฒนาที่เริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2500 นั้นไม่มีผลความจริง มีผลเป็นอันมากในการพัฒนาประเทศตามเป้าหมายของแผน อาทิเช่น การพัฒนาอุตสาหกรรมส่งออก การเพิ่มรายได้ประชาชาติ การมีโครงสร้างพื้นฐาน การคมนาคมทั่วถึงทั้งประเทศ การบริการสาธารณสุข สาธารณูปโภคที่แผ่ขยายไปกว้างขวาง แต่การพัฒนาที่เกิดขึ้นนี้ได้ นำประเทศไปพึ่งพิงประเทศอุตสาหกรรมที่ร่ำรวยอย่างถอนตัวไม่ขึ้น เพราะเงินทุนในการพัฒนานั้นได้มาจากเงินช่วยเหลือ และสำคัญที่สุดในระยะหลังคือ เงินลงทุนจากต่างประเทศในด้านการค้าและอุตสาหกรรมในประเทศ รัฐบาลไทยได้ลงทุนยืมยัก การลงทุนจากต่างประเทศทุกวิถีทางโดยการขอยืม ขอนี้ จนจะหมดทั้งเนื้อทั้งตัว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงอย่างถอนตัวไม่ขึ้น นักคิดอาวุโสหลายๆ ท่านมีความเป็นห่วงในเรื่องนี้และคิดหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนา เพราะไทยที่รอดจากอาณานิคมการปกครองอาจตกเป็นอาณานิคมทางเศรษฐกิจ

ในช่วงสุดท้าย ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงทางด้านวัฒนธรรม ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ได้ดำเนินการมา แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความก้าวหน้าทางการสื่อสารสารสนเทศและการคมนาคม ที่ได้ทำให้โลกเล็กลงอย่างน่าตกใจ และเวลาอันย่อมาปะปนกันทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ทำให้เราหมดความเป็นไทยแล้ว อาจมีการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เราเป็นอาณานิคมทางเศรษฐกิจ มีการพึ่งพาที่สูงเสียจนกระทั่งถ้าและเมื่อผู้ที่เราพึ่งพิงถอนทุนออกไป เราอาจเอาตัวไม่รอดเพราะทำอะไรเองไม่ได้ สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่นักคิดทั้งหลายครุ่นคิดหาทางออก

สิ่งที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่นักคิดทั้งหลายเหมือนกัน คือ เรื่องที่เป็นความเป็นห่วงกังวลเกี่ยวกับปัจจุบัน และอนาคตของสังคมไทย ในวิธีการหาทางออกแก้ไขวิกฤต ในที่สุดนักคิดทั้งหลายก็ใช้วิธีเดียวกัน ในขณะที่ชัชอนันต์ สมุทรวานิช เสนอว่า ในอนาคตรัฐไทยจะต้องจัดดุลยภาพระหว่างเหตุผลทั้ง 3 ของรัฐ คือ ความมั่นคง การพัฒนา และประชาธิปไตยให้มีสัดส่วนเหมาะสมที่จะผลักดันการเปลี่ยนแปลง ชัชอนันต์ก็ให้ความสำคัญและความเชื่อถือแก่สถาบันเก่าแก่ของไทยคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ให้ทำหน้าที่ในการรวมทำให้รัฐไทยเป็นเอกภาพและเป็นศูนย์รวมใจของสังคมไทย ส่วนฉัตรทิพย์นันทน์ไปหาลักษณะสำคัญในความสัมพันธ์อันเป็นของไทยใน

ชุมชนมาเป็นหลักในการรวมตัวต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ นั่นคือนักคิดทุกคนได้ใช้อะไรบางอย่าง บางอย่าง เช่นค่านิยมตะวันตก แนวคิดตะวันตกมาผสมผสานกับค่านิยมแนวคิดในวัฒนธรรมไทย ในการหาทางแก้ปัญหาการปรับตัวให้เข้าได้ กับ/หรือ ต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ จากฐานของความ คิดที่เหมือนกันของนักคิดเหล่านี้ เราจะพยายามพิจารณาหาความแตกต่าง

อาจารย์เกษียร เตชะพีระได้จัดกลุ่มแบ่งพวกนักคิดออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายปีก โลกาภิวัตน์ กับปีกวัฒนธรรมชุมชน โดยได้กล่าวไว้ว่าปีกโลกาภิวัตน์เน้นให้รัฐลดอำนาจของการ ควบคุม แทรกแซงต่อภาคธุรกิจเอกชน คือให้ปล่อยเสรีทางเศรษฐกิจ ยกเลิกกฎระเบียบกำกับจุกจิก ทำกระบวนการวางแผนและกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของรัฐให้โปร่งใส เปิดกว้างแก่สาธารณชน โดยเฉพาะตัวแทนฝ่ายเอกชนและนักวิชาการได้เข้าร่วม เคารพและปฏิบัติตามพันธสัญญาทางธุรกิจ กับคู่สัญญาอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนฝ่ายปีกวัฒนธรรมชุมชนกับเน้นให้รัฐลดอำนาจของการ ควบคุม แทรกแซงต่อชุมชนชาวบ้าน โดยเฉพาะให้เคารพรับรองสิทธิในการปกครองตนเองและ ดูแล กำกับการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นด้วยตนเองของชุมชน เพื่อที่ชุมชนจะได้มีอำนาจต่อรอง และเข้า ร่วมในกระบวนการตัดสินใจทางเศรษฐกิจกับฝ่ายรัฐและเอกชน อาจารย์เกษียรสรุปไว้ว่า นักคิดทั้งสองกลุ่มต้องการปรับสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างรัฐกับสังคมเสียใหม่ ความจริงการแบ่งกลุ่ม แบบนี้แยกค่ายเพราะธุรกิจเอกชน พันธสัญญาความโปร่งใสในกระบวนการวางแผนและนโยบาย ความสำคัญของฝ่ายเอกชนและนักวิชาการ เป็นลักษณะของสังคมอุตสาหกรรมอุดมคติในปัจจุบัน ในขณะที่อิสรภาพของชุมชนเป็นลักษณะของราชอาณาจักรในอดีต ซึ่งสืบต่อมาในความเป็นจริง จนถึงประมาณ พ.ศ. 2500 เมื่อการดำเนินงานพัฒนา การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน การขยายหน่วยงานและจำนวนของข้าราชการ ลงมาถึงระดับตำบลและหมู่บ้านทำให้อิสรภาพของชุมชนหมู่บ้าน หดหายไป

คงจะเป็นการเล็งต่อการผิดพลาดอย่างมาก ถ้าจะจัดแบ่งนักคิดทั้ง 14 คนไปตาม ฝ่ายปีกโลกาภิวัตน์และวัฒนธรรมชุมชน เพราะจะพบว่าหลายๆ คนอาจมีส่วนทั้งสองปีกปะปนอยู่ ซึ่งอาจเปลี่ยนไปตามอายุและประสบการณ์ของนักคิดด้วย นอกจากนั้นแล้ว ข้อมูลจากโครงการก็ ไม่เพียงพอต่อการค้นคว้าอีกเป็นอันมาก ความจริงเป็นความตั้งใจของผู้เขียนบทความนี้ที่จะทำ การแยกแยะว่าในความคิดของนักคิดมีส่วนใดที่ได้หยิบยืมมาจากแนวคิดต่างประเทศบ้าง และได้ใช้ แนวคิดที่ได้มาจากวัฒนธรรมและสังคมไทยเองบ้างที่เอามาปรับปรุง แต่เช่นเดียวกัน การทำเช่นนั้น ข้อมูลก็ไม่เพียงพอและต้องทำการค้นคว้าอีกเป็นอันมาก ในที่นี้จึงขอตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแนวคิด ของกลุ่มและของนักคิดบางคนไว้ดังต่อไปนี้

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

เอกสารประกอบการสัมมนา

แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย: บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์

ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การสัมมนาทางวิชาการ

วีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต

วันศุกร์ที่ 10 - วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

จากการอ่านผลงานวิจัยจำนวนทั้งสิ้น 15 เรื่อง (13+2 เรื่อง) ฟังเทปการสัมมนา และอ่านเอกสารต่างๆ เพิ่มเติม อาจกล่าวโดยรวมนได้ว่า แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านนั้น เป็นกระแสแนวคิดทางเลือกใหม่ของสังคมไทยที่ไม่ได้สอดคล้องกับแนวคิดหลักที่มีอยู่ในสังคม อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง ผลของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นความเจริญเติบโตเป็นเป้าหมายสูงสุด อีกทั้งการร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐกับทุน เพื่อผลักดันให้ประเทศไทยก้าวรุดหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศนั้น ได้ส่งผลกระทบทางด้านลบไม่น้อย ทำให้ต้องมีการทบทวนการวางแผนการพัฒนากันขนานใหญ่ ดังปรากฏออกมาเป็นแผนพัฒนาฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ดังข้อความข้างล่างนี้

“แนวคิดของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้มุ่งเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยอาศัยความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้ขยายฐานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตรุดหน้าทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้นมิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสมบูรณ์พูนสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างทั่วถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อมกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม

การพัฒนาที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคต คือ “การพัฒนาคน” ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคม และของชาติในที่สุด ดังนั้น ในแผนพัฒนาฉบับที่ 8 จึงได้ปรับแนวคิดการพัฒนา จากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นก้าวแรกของการนำวิธีการใหม่ในการพัฒนาประเทศมาใช้ เพื่อจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมให้สามารถบรรลุถึงสภาวะอันพึงปรารถนาของคนไทยทั้งชาติในอนาคต การจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้เริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มสาขาอาชีพและภูมิภาคของประเทศเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็น กำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่การเริ่มจัดทำแผน แทนการกำหนดแผนจากภาคราชการแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างแต่ก่อน ซึ่งนับได้ว่าการเปิดศักราชกระบวนการวางแผนที่เน้นสร้างความร่วมมือร่วมใจกันชนึกกำลังอย่างสมานฉันท์ของคนในชาติ รวมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการวางแผน จากการแยกส่วนรายสาขาเศรษฐกิจหรือสังคมที่ขาดความเชื่อมโยงเกื้อกูลต่อกัน มาเป็นการพัฒนาแบบรวมส่วนหรือบูรณาการเพื่อให้เป็นแผนพัฒนาที่เอื้ออำนวยประโยชน์ให้คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศอย่างแท้จริง

ยุทธศาสตร์ใหม่ที่สำคัญ 2 ประการของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 คือ ประการแรก การพยายามเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับประชาชนให้เกิดขึ้นมากที่สุด โดยการใช้ระบบความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในสังคม รวมทั้งการที่จะมีหลักประกันด้านสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค และการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมด้วยสันติวิธี ประการที่สอง การปรับระบบการบริหารจัดการเพื่อให้มีการแปลงแผนไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการปรับกระบวนการและกลไกในการบริหารจัดการงบประมาณและบุคลากรให้มีประสิทธิภาพ มีความคล่องตัว และสัมพันธ์สอดคล้องกัน โดยยึดหลักการประสานงานภายใต้ระบบการจัดการพื้นที่กับภารกิจของหน่วยงาน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดแผนงาน โครงการตามยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำหนดไว้ในแผนการพัฒนาฯ ควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบติดตามและประเมินผล โดยการจัดทำเครื่องชี้วัดความสำเร็จของแผนในหลายมิติและหลายระดับ รวมทั้งจัดให้มีระบบการติดตามประเมินผลประจำปี โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการติดตามผลการพัฒนาอย่างกว้างขวาง”

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539, ค-

ง-๑)

อาจกล่าวโดยไม่มีผิดความจริงจนเกินไปว่า ส่วนหนึ่งที่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 มีทิศทางดังกล่าวข้างต้น เป็นผลสืบเนื่องมาจากการเคลื่อนไหว วิพากษ์วิจารณ์ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตอย่างแท้จริงเอาใจของบรรดานักคิดอาวุโสเหล่านี้หลายต่อหลายท่านไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง และทั้ง

โดยตรงและโดยอ้อม และมีนักคิดอาวุโสบางท่านที่มีส่วนช่วยให้แนวคิดหรือร่วมในคณะทำงาน ในการกำหนดกรอบการวางแผนพัฒนาฯ ในครั้งนี้อีกด้วย ดังจะพิจารณาได้จากเป้าหมายในการ พัฒนาประเทศในสองทศวรรษข้างหน้า ไม่ได้แตกต่างไปจากความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสทั้งหลายแต่อย่างใด ดังข้อความข้างล่างนี้

“สังคมไทยที่พึงปรารถนาในอนาคต คือ สังคมที่มีความสงบ สังคมที่คนมีความสุข เป็นสังคมที่มีสมรรถภาพ มีความยุติธรรม มีความเมตตากรุณา เคารพสิทธิมนุษยชน มีครอบครัวอบอุ่น มีชุมชนที่เข้มแข็ง และมีหลักธรรมของศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงชีวิตของคนในสังคม”

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539, ก)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาลงไปในระดับลึกแล้วจะเห็นได้ว่า จุดหนักของแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสทั้ง 14 ท่านยังมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียดพอสมควร ทั้งนี้และทั้งนั้นคิดว่าคงสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดที่ว่า แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสย่อมจะเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับความรู้ ความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ในชีวิตของนักคิดอาวุโสเองอยู่ไม่มากนักน้อย แต่เนื่องจากว่าได้มีการศึกษาวิจัยแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสแต่ละท่านเป็นการเฉพาะไปแล้ว ดังปรากฏอยู่ในผลงานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ปี 2539 ดังนั้นจึงไม่มีเหตุผลสมควรอันใดที่จะกล่าวซ้ำในเรื่องนี้อีก

ด้วยเหตุนี้ การสังเคราะห์แนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ในที่นี้จึงขอจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านออกเป็น 2 กลุ่มด้วยกัน ทั้งนี้เกณฑ์ที่ใช้ในการจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโสอยู่ในกรอบของ 4 มิติที่สำคัญคือ หนึ่ง มิติด้านเศรษฐกิจ สอง มิติด้านการเมือง สาม มิติด้านวัฒนธรรมและสังคม และ สี่ มิติด้านศาสนา

จากเกณฑ์ทั้ง 4 ข้างต้น เราอาจจำแนกแนวคิดและความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส 14 ท่านได้เป็น หนึ่ง กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน ที่มีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชน และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจเป็นหลัก และ สอง กลุ่มนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม ที่มีแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับมิติการเมืองและเศรษฐกิจในระดับชาติมากกว่ามิติอื่นๆ¹ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

¹ การจำแนกนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ออกเป็น 2 กลุ่มในที่นี้ เพื่อประโยชน์ในการสังเคราะห์แนวคิด เนื่องจากเป็นกฎเกณฑ์สำคัญที่จะนำไปสู่การหาทางออกจากวิกฤติที่สังคมไทยเผชิญอยู่ ซึ่งแน่นอนว่า แนวคิดของนักคิด 2 กลุ่ม มีความคิดแตกต่างกันในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี

1.1 กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชน

กลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนประกอบด้วยนักคิดอาวุโสจำนวน 10 ท่าน ซึ่งในความเป็นจริงนั้นก็ป็นองค์ประกอบที่มีความหลากหลายอยู่พอสมควร แต่ก็มียุ้งจำนวนหนึ่งที่ประกาศตัวอย่างเปิดเผยว่า มีแนวคิดแบบแนววัฒนธรรมชุมชน (Community Culture) อีกทั้งมีบางท่านที่เป็นนักคิดของแนววัฒนธรรมชุมชนเองด้วย ซึ่งอย่างน้อยได้แก่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ประเวศ วะสี ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เอกวิทย์ ณ ถลาง และ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ สำหรับความหลากหลายในตัวองนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน จะเห็นได้ดังนี้

พระธรรมปิฎก พระนักคิดชั้นนำของฝ่ายสงฆ์ ที่เชี่ยวชาญทั้งทางธรรมและทางโลกจนรู้แจ้งแทงตลอด เป็นแสงสว่างทางปัญญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม นักคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่ผ่านประสบการณ์เศรษฐกิจ-การเมืองทุกระดับอย่างโชกโชน จนในท้ายที่สุดสามารถค้นพบทางออกที่สอดคล้องกับบริบทของชนบทไทย และถอดประสบการณ์มาเป็นแนวคิดในท้ายที่สุด

ประเวศ วะสี นายแพทย์นักกิจกรรมสังคม ผู้แสวงหาหนทางเยียวยาสังคมที่วิกฤติด้วยแนวคิดสังคมสมานูภาพ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ ที่ค้นพบว่าวัฒนธรรมชุมชนเป็นทางรอดของสังคมไทย

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ กวีสยามและศิลปินแห่งชาติ ที่เข้าถึงสัจธรรมของชีวิต โดยเสนอปัญหาสังคมที่วิเคราะห์จากมุมมองของพุทธธรรมผ่านบทกวี

เอกวิทย์ ณ ถลาง นักการศึกษาระดับชาติ ผู้ตระหนักถึงความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้าน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ นักคิด และนักวิจารณ์สังคม ที่มีจุดยืนว่า “นักวิชาการมีพันธกิจต่อสังคม เป็นหน้าที่ที่ต้องตอบแทนประชาชน”

ตีปพนนท์ เกตุทัต นักฟิสิกส์ ที่ประสบความสำเร็จด้านวางแผนการศึกษาและการบริหาร และอดีตรัฐมนตรีมหาดไทย

ระวี ภาวิไล นักฟิสิกส์ ที่ประสบความสำเร็จด้านดาราศาสตร์ และเป็นนักคิดด้านปรัชญาและศาสนาคนสำคัญของยุคสมัย

เจตนา นาควัชระ นักคิดคนสำคัญด้านมนุษยศาสตร์และนักบริหารการศึกษา

1) ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
พระธรรมปิฎก

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง การพัฒนาอย่างยั่งยืน
- มติวัฒนธรรมและสังคม การพัฒนาชาวพุทธและสังคมไทยในทิศทางที่ถูกต้อง การพัฒนาวัฒนธรรมทางจิตใจและภูมิปัญญา ตลอดจนการประยุกต์ใช้ วัฒนธรรมไทยในการแก้ปัญหาโลกเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในท้ายที่สุด
- มติศาสนา ปฏิรูปสถาบันสงฆ์
- มติการเมือง กระจายอำนาจ ให้การตัดสินใจแก่ชุมชน

วิบูลย์ เข็มเฉลิม

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง วนเกษตร อุตสาหกรรมชุมชน
- มติวัฒนธรรมและสังคม วัฒนธรรมสังคมเครือญาติ การศึกษาของชุมชน
- มติศาสนา พุทธปรัชญา อันได้แก่ ปัจฉัยสี่ ความไม่ประมาท และความสันโดษ
- มติการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรง การสร้างพลังภายในชุมชน

ประเวศ วะสี

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง พุทธเกษตรกรรม
- มติวัฒนธรรมและสังคม ปฏิรูปการศึกษา พัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มติศาสนา ปฏิรูปสถาบันสงฆ์ ธรรมิกสังคม
- มติการเมือง ปฏิรูปการเมือง กระจายอำนาจให้แก่ชุมชน การสร้างประชาสังคมที่เกิดจากการรวมตัวของชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง อุตสาหกรรมแห่งชาติ
- มติวัฒนธรรมและสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูล ความมีน้ำใจ
- มติศาสนา
- มติการเมือง ประชาธิปไตยของประชาชนในระดับรากหญ้า

นิธิ เอียวศรีวงศ์

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง ประชาชนเป็นเจ้าของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจใช้ทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริง

- มิตិวัฒนธรรมและสังคม สำนักและมโนภาพแห่งความเป็นไทยที่มีความหลากหลาย สังคมที่มี “วัฒนธรรมแบบไม่มีอื่น”
- มิติศาสนา
- มติการเมือง กระจายอำนาจให้องค์กรประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

เอกวิทย์ ณ ถลาง

- มติเศรษฐกิจ การพึ่งตนเอง และการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เศรษฐกิจเชิงพุทธ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม พุทธเกษตร ภูมิปัญญาและศักยภาพชุมชน การศึกษาเพื่อความเป็นไทย
- มิติศาสนา พุทธปรัชญา สัมมาทิฐิ
- มติการเมือง กระจายอำนาจให้แก่ชาวบ้านในการจัดการชีวิตของตนเอง

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

- มติเศรษฐกิจ เกษตรเชิงพุทธ เกษตรผสมผสาน
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ปลุกจิตสำนึกนำความเป็นไทยกลับคืนมา การปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องแก่เด็ก
- มิติศาสนา ธรรมะเป็นเครื่องนำความคิด
- มติการเมือง พัฒนาส่งเสริมประชาธิปไตยรวมศูนย์ ส่งเสริมพัฒนาองค์กรเอกชนให้เข้มแข็ง

ลีปพนนท์ เกตุทัต

- มติเศรษฐกิจ การพัฒนาแบบ “องค์กรร่วม” บนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะพุทธศาสนา เศรษฐกิจตามหลักของทางสายกลาง “กินพอดี อยู่พอดี”
- มิติวัฒนธรรมและสังคม วิทยาศาสตร์เพื่อความเป็นมนุษย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม การฝึกอบรมครูให้มีความรู้ความสามารถ และคุณธรรม
- มิติศาสนา หลักทางสายกลางคือ “ความพอดีในทุกทาง”
- มติการเมือง การปฏิรูปการเมือง ประชาธิปไตย และวัฒนธรรมแบบไทยๆ

ระวี ภาวิไล

- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ คือ ความอยู่เย็นเป็นสุขทางกายภาพด้วยปัจจัย 4 โดยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด แต่มีประสิทธิภาพสูงสุด
- มิติวัฒนธรรมและสังคม การศึกษาสมบูรณ์ การศึกษาเพื่ออยู่เย็นเป็นสุขและการอยู่อย่างจริงจัง
- มิติศาสนา โลกทัศน์และชีวิตทัศน์แบบอยู่เย็นเป็นสุขตามหลักพุทธธรรม ศาสนธรรมกับการพัฒนา
- มิติการเมือง ไม่ยุ่งกับการเมือง

เจตนา นาควัชระ

- มิติเศรษฐกิจ ต่อต้านการพัฒนาเชิงวัตถุนิยมที่ทำลายความเป็นมนุษย์
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ปฏิรูปการศึกษา การศึกษาเพื่อเปิดทางแห่งปัญญาและสำนึกขบถ ความสัจย์ชื่อทางปัญญา มนุษยศาสตร์เป็นศาสตร์ที่จะช่วยพัฒนาความแข็งแกร่งทางจริยธรรม การให้ครูกับนักเรียนอยู่ร่วมกันเป็นประชาคม
- มิติศาสนา พุทธศาสนาเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมที่สำคัญและเอื้อให้ “มนุษยศาสตร์ไทย” พัฒนาไปได้
- มิติการเมือง

2) แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

มีลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือ

(1) มีความเห็นว่าแกนหลักของสังคมไทยคือ ชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ชุมชนคือรากเหง้าของสังคมไทย และชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนสังคมที่สำคัญที่สุด

(2) มีทัศนคติด้านลบต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามากัดกร่อนพลังของชุมชนและก่อให้เกิดการพังทลายในหลายๆทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีจากภายนอกประเทศ

(3) เน้นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ ทั้งในระดับของปัจเจกและระดับชุมชน และอาจขยายระดับไปสู่อุตสาหกรรมชุมชน โดยใช้หลักการทางวัฒนธรรมที่สำคัญของไทยคือ ความมีน้ำใจและการช่วยเหลือเกื้อกูล มาเป็นเครื่องค้ำประกันและสนับสนุนให้การพึ่งตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งของชุมชน เป็นไปได้ และประกอบด้วยหลักการ

ของศาสนา คือ ความสมถะและการอยู่ร่วมกับธรรมชาติเพื่อการรักษาสภาพทางนิเวศเป็นตัวกำกับ พฤติกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม (หมายถึงการอยู่พอดี กินพอดี ไม่ทำลายร้างทรัพยากรธรรมชาติ) มียกเว้นกรณีของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เพียงท่านเดียวที่มีความไม่ฝืนถึงระบบอุตสาหกรรมแห่งชาติ โดยการประสานผลประโยชน์ร่วมของทั้ง 3 ฝ่ายคือ ชุมชน ชนชั้นกลาง และรัฐ

(4) เน้นการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของไทยมาปรับใช้ในกระบวนการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนมีพลังที่เข้มแข็ง อันเป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน

(5) ค้นหาและพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อนำมาใช้ในชีวิตทางเศรษฐกิจ-วัฒนธรรม ที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งสนับสนุนส่งเสริมให้มีการศึกษาเรียนรู้ร่วมกันในระดับชุมชน ซึ่งจะเป็นการดึงให้การศึกษาได้กลับมาสู่ชุมชนอย่างแท้จริงอีกครั้ง (แทนที่จะเป็นการศึกษาเพื่อพาราคน ออกจากชุมชนของคนดังเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน)

(6) เน้นการร่วมมือกับสถาบันศาสนา (คือ วัด) ให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านการศึกษาและภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนตามหลักการไตรลักษณ์ชุมชนไทยคือ บ้าน(ชุมชน)-วัด-โรงเรียน

(7) ในด้านการเมือง เน้นอำนาจการตัดสินใจของชุมชนเป็นสำคัญ (หรือมาก่อน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร ตามหลักการการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งจะเป็นไปได้ต้องมีการกระจายอำนาจการเมืองสู่ท้องถิ่นอย่างแท้จริง นอกจากนี้ ในเรื่องของการเมืองระดับชาตินั้นจะสามารถเป็นประโยชน์ต่อชุมชนได้ก็ต่อเมื่อชนชั้นกลางในเมืองจะต้องร่วมกับชาวบ้าน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และนิธิ เอียวศรีวงศ์)

3) วัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในระยะหลังๆ นับตั้งแต่ Our Common Future (Brundtland Report, 1987) แนวคิด “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ได้หั่งโหลเข้าสู่สังคมไทยเหมือนดังเป็น สีนคำวิทย์ายุทธใหม่จากระบบโลกาภิวัตน์ แนวคิดนี้ได้รับการตอบสนองอย่างดีจากนักคิดและนักปฏิบัติแนววัฒนธรรมชุมชนของเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีความพยายามที่จะประสานแนวคิด “การพัฒนาแบบยั่งยืน” กับกระแสธารของวัฒนธรรมไทย (เอกวิทย์ ณ ถลาง) และที่น่าสนใจเป็นพิเศษ คือ การผสมผสานกับพุทธธรรม (พระธรรมปิฎก)

ในช่วงหลังๆนี้ พระธรรมปิฎกได้หันมาให้ความสนใจแก่เรื่องสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แม้ว่า “นิเวศวิทยาของชาวพุทธ” จะยังไม่ปรากฏให้เราเห็นอย่างเป็นระบบ แต่เราก็พอจะมองเห็นเค้าโครงบ้างแล้วในงานชิ้นหลังๆ ล่าสุด (เช่น การพัฒนาที่ยั่งยืน, 2539) พระธรรมปิฎกแสดงความคิดเห็นว่า องค์ประกอบ 3 ส่วนในอารยธรรมของมนุษยชาติคือ ชีวมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม กำลังตกอยู่ในกระบวนการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน ซึ่งทำให้ผลประโยชน์ของทั้งสามอย่างขัดแย้งกันไปหมด กล่าวคือ ถ้ามนุษย์ได้ประโยชน์ สังคมหรือสิ่งแวดล้อมก็ต้องสูญเสีย ถ้าจะให้สังคมหรือสิ่งแวดล้อมได้ประโยชน์ ชีวมนุษย์ก็ต้องตกอยู่ในฐานะที่ลำบาก

ทางพุทธศาสนามีแนวคิดที่ว่า เมื่อคนพัฒนาแล้วทุกอย่างเกี่ยวกับคนก็จะเปลี่ยนไป ชีวมนุษย์ สังคม และสิ่งแวดล้อม สามารถประสานประโยชน์กันได้ มนุษย์-สังคม-สัตว์-ธรรมชาติ ก็ได้คือด้วย พระธรรมปิฎกกล่าวว่า การพัฒนาจะต้องมาถึงจุดนี้จึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน พังคูลแล้วคล้ายๆกับ win-win solution ของ World Bank (World Development Report, 1992)

เป็นที่เข้าใจกันทั่วไปว่า จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแนวพุทธมีพลังอำนาจที่สามารถแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ทางนิเวศได้ระดับหนึ่ง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์มีความสันโดษในการบริโภควัตถุ อันเป็นการสร้างความพึงพอใจกับสิ่งที่มีอยู่ มีความสุขกับสิ่งที่มีอยู่ ความสันโดษแบบนี้ทำให้มนุษย์มีเวลา แรงงาน และความคิด เหลืออยู่มากขึ้น ซึ่งสามารถนำไปใช้สร้างสรรค์สังคมและสิ่งแวดล้อมได้ ความสันโดษแบบนี้ทำให้มนุษย์ไม่ต้องไปเผาผลาญเบียดเบียนธรรมชาติ

แต่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบพุทธเช่นนี้ไม่ได้แยกแยะให้ชัดเจน “มนุษย์” ในที่นี้หมายถึงแบบไหน มนุษย์ที่ร่ำรวยหรือยากจน? และไม่ได้บอกชัดเจนว่า สิ่งแวดล้อมที่หมายถึงนั้นเป็นสิ่งแวดล้อมของใคร? ของคนร่ำรวยหรือของคนยากจน? ประการสุดท้าย เราต้องถามด้วยว่า ความยั่งยืนในที่นี้เป็นความยั่งยืนของใครหรือของอะไร?

1.2 นักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม

นักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยมประกอบด้วยนักคิดทั้งสิ้น 4 ท่าน ซึ่งก็เป็นองค์ประกอบที่มีความหลากหลายอยู่ไม่น้อยทีเดียว และแนวคิดของบางท่านก็ดูจะใกล้เคียงกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอยู่บ้าง ดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ราชบัณฑิตแห่งสำนักธรรมศาสตร์และการเมือง นักทฤษฎีการเมืองผู้สร้างทฤษฎีไตรลักษณ์รัฐสำหรับการเมืองไทย และนักเคลื่อนไหวทางสังคม

อมร จันทรสมบูรณ์ นักกฎหมายมหาชนชั้นแนวหน้า และข้าของกับรัฐธรรมนูญของไทย และไผ่ผืนจะเห็นสังคมไทยพัฒนาระบบบริหารรัฐ ที่ทันกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจ-สังคมของไทยและของโลก

สายหยุด เกิดผล นักการทหารผู้ปราบคอมมิวนิสต์ด้วยประชาธิปไตย (การเมืองนำการทหาร) และศรัทธาหลักการธรรมิกนิยม

อัมมาร สยามวาลา นักเศรษฐศาสตร์สำนักประจักษ์นิยม ผู้สนใจทฤษฎีระบบอุปถัมภ์เป็นพิเศษ และไม่คอยชอบฝัน

1) ลักษณะร่วมและลักษณะเฉพาะของนักคิดอาวุโส กลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม ชัยอนันต์ สมุทวณิช

- มติการเมือง ระบบการเมืองแบบจตุโลกบาลประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมโดยความภักดีของทุนสมัยใหม่และประชาชน การเปลื้องแอกประชาสังคมออกจากกรอบจรรยาบรรณของรัฐไปสู่สังคมประชาธิปไตย
- มติเศรษฐกิจ การมีนโยบายที่เอื้อต่อการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของภาคธุรกิจเอกชนในต่างประเทศ และการพัฒนาเศรษฐกิจของภาคประชาชนโดยเน้นการช่วยเหลือประชาชนผู้ด้อยโอกาส
- มติวัฒนธรรมและสังคม ประสานกระแสโลกาภิวัตน์ในด้านที่เป็นคุณกับชุมชนท้องถิ่นเพื่ออุทิศมาใช้ในการสร้าง“โลกาภิวัตน์-ชุมชนนิยม”(globalized communitarianism) คุณค่าชีวิตที่อยู่เย็นเป็นสุข เป็นธรรม และเป็นไท
- มติศาสนา พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของสังคมไทย สังคมตามหลักธรรมคือ มีความเมตตาปรารถนาดีต่อกันและเอื้ออาทรกัน

อมร จันทรสมบูรณ์

- มติการเมือง การปฏิรูปการเมือง รัฐธรรมนูญในฐานะที่เป็นเครื่องมือและกฎเกณฑ์ในการปฏิรูปการเมือง การบริหารรัฐกิจที่โปร่งใสและมีประสิทธิภาพโดยกฎหมายมหาชน
- มติเศรษฐกิจ

- มิติวัฒนธรรมและสังคม

- มิติศาสนา

ตายหยุด เกิดผล

- มิติการเมือง การพัฒนาประชาธิปไตย การเมืองเป็นกิจกรรมของประชาชนไทยทุกคน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการเมือง
- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ระบบสหกรณ์ การสังคมสงเคราะห์
- มิติวัฒนธรรมและสังคม สังคมหมู่บ้านเป็นสังคมที่พึ่งตนเอง พัฒนาสังคมและปลูกฝังศีลธรรม
- มิติศาสนา ผู้นำยึดมั่นในหลักธรรม สังคมยึดมั่นในทางสายกลางและสันติวิธี ธรรมิกนิยม สังคมที่มีคุณธรรม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

อัมมาร ตายมวาลา

- มิติการเมือง ความโปร่งใสทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตัดสินใจทางสาธารณะเป็นสิ่งสำคัญมากต่อการพัฒนาการเมือง
- มิติเศรษฐกิจ เศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่มีความโปร่งใสและมีประสิทธิภาพ
- มิติวัฒนธรรมและสังคม ต้องมีกระบวนการสร้างองค์ความรู้จากการได้เถียง
- มิติศาสนา

2) แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มแนวคิดประชาธิปไตยเสรีนิยมมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ

(1) เน้นการปฏิรูปการเมืองอย่างรอบด้าน ซึ่งรวมถึง การปฏิรูปการปกครอง การปฏิรูปกฎหมาย และการปฏิรูประบบราชการ การมีส่วนร่วมของประชาชนและการกระจายอำนาจ ควรได้รับความสำคัญในระดับนโยบาย ซึ่งจะเป็นการเอื้ออำนวยให้เกิดผลดีแก่ภาครัฐกิจเอกชน และภาคประชาชนในระยะยาว

(2) มีทัศนคติด้านบวกต่อกระแสโลกาภิวัตน์ และคิดว่าเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่อาจสามารถปรับตัวให้เข้ากับมันได้

(3) ในด้านเศรษฐกิจ เน้นเศรษฐกิจแบบเสรี รัฐไม่ควรเข้ามาแทรกแซง กระบวนการตัดสินใจทางเศรษฐกิจ อีกทั้งจะต้องมีความโปร่งใส และปล่อยให้กลไกตลาดทำหน้าที่ของมันอย่างสมบูรณ์ และอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะทำให้เศรษฐกิจของประเทศมีศักยภาพที่จะแข่งขันในตลาดโลกได้

(4) ให้ความสำคัญแก่ชุมชนในฐานะที่เป็นพลังขับเคลื่อนสังคมที่สำคัญในระดับรอง

3) ความคิดเสรีนิยมกับปัญหาเรื่องอำนาจ

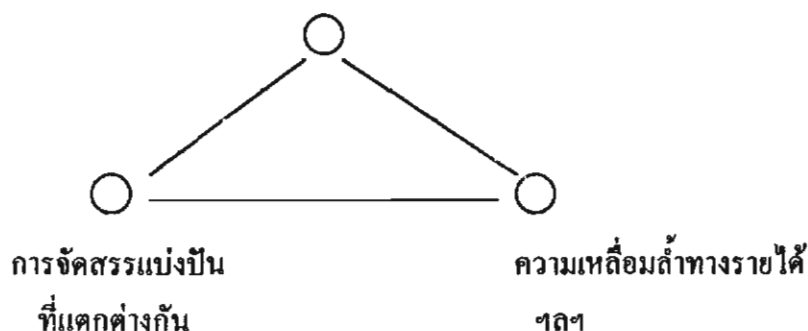
การใช้คำว่า “เสรีนิยม” ก็เพื่อที่จะย้ำว่า นักคิดแนวนี้ต้องการเห็นสังคมไทยก้าวหน้าไปในทิศทางที่มีอิสระเสรีมากขึ้น มีความเจริญทางเศรษฐกิจและมีความเป็นธรรมในระดับหนึ่ง นักคิดแนวนี้ไม่ต้องการหวนกลับไปสู่ระบบเก่า ไม่ต้องการเห็นสังคมหยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคนแบบพลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน

นักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยมเชื่อว่า ประชาธิปไตยเป็นหนทางสำคัญไปสู่ความก้าวหน้า ประเทศชาติต้องมีประชาธิปไตย ประชาชนต้องมีสิทธิเสรีภาพพื้นฐาน ในขณะเดียวกันรัฐต้องมีบทบาทสำคัญในการวางกรอบเพื่อความก้าวหน้าด้วย เช่น โดยการส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาประชาธิปไตย

นักคิดเสรีนิยมของเราอาจมองเห็นปัญหาความไม่เป็นธรรมในสังคม แต่มีแนวโน้มที่จะวิเคราะห์ว่า ปัญหานี้เกิดจากความผิดพลาดของกลไกบางอย่าง (เช่น กฎหมายไม่เป็นธรรม มีการใช้อำนาจอย่างไม่ถูกต้อง กลไกตลาดทำงานไม่สมบูรณ์ ฯลฯ) วิธีแก้ไขก็คือ ต้องทำการปรับปรุงปฏิรูปบางสิ่งบางอย่าง ซึ่งก็เพียงพอแล้ว การปรับเปลี่ยนระบบเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น

นักคิดเสรีนิยม (รวมทั้งนักคิดไทยทั่วไป) มีแนวโน้มที่จะมองข้ามปัญหาและเรื่องที่เกี่ยวข้อง โครงสร้างอำนาจ ราวกับว่าเหตุการณ์ต่างๆเกิดขึ้นท่ามกลางความว่างเปล่าของอำนาจ เมื่อมองข้ามสิ่งนี้ไป ปัญหาใหญ่ๆที่รุมเร้าสังคมไทยก็ถูกละเลยไปด้วย นั่นคือ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันหรือความเหลื่อมล้ำทางรายได้ ทรัพย์สินสมบัติ และการครอบครองทรัพยากรธรรมชาติ

โครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่ากัน

ความคิดของนักคิดไทยจึงเปรียบเสมือนการมองเหรียญเพียงด้านเดียว การแก้ไขปัญหาก็เป็นหนทางที่ค่อนข้างไม่สมบูรณ์เท่าใดนัก และไม่อาจเจาะเข้าไปในส่วนลึกของปัญหาได้

เป็นที่สังเกตได้ว่า ในการเสนอแนะทางออก เราจะไม่พบข้อเสนอที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอย่างถอนรากถอนโคนเลย อย่างมากที่สุดก็เป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการกระจายอำนาจจากผู้ปกครองข้างบนไปสู่ผู้ถูกปกครองข้างล่าง หรือการมอบอำนาจเล็กๆน้อยๆให้แก่ประชาชน

4) อุดมการตลาดเสรี

ในขณะที่ระบบทุนนิยมขยายตัวในสังคมไทย กลไกตลาด และกฎตลาด เริ่มปฏิบัติงานมากขึ้น และกลายเป็นหลักสำคัญของระบบ ภายใต้ระบบนี้ การต่อสู้เพื่อแสวงหารายได้ กำไร และผลประโยชน์ ได้กลายเป็นกระแสหลัก การคิดถึงสังคมและส่วนรวมลดน้อยถอยไป ระบบการเมืองถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์อันคับแคบระยะสั้น รัฐมีแนวโน้มที่จะเป็นสถาบันที่ถูกกลุ่มอภิสิทธิชนครอบครอง การมีอำนาจรัฐจะนำไปสู่การมีอำนาจทางธุรกิจมากขึ้น ท่ามกลางทุนนิยมแบบนี้ ประชาธิปไตยจึงได้กลายเป็นช่องทางและกระบวนการของคนกลุ่มน้อยที่เข้ามาครอบครองทรัพยากรของสังคม คนส่วนใหญ่ถูกหลงลืมไป ชีวิตยังคงทุกข์ทรมานเหมือนเดิม ความจริงข้อนี้มักถูกมองข้ามไปโดยนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม

นักคิดเสรีนิยมมักอ้างถึง “ตลาดเสรี” เสมอ โดยหมายถึง ตลาดเสรีทางเศรษฐกิจและตลาดเสรีทางการเมือง แต่นั่นเป็นเพียงอุดมคติหรือความฝันเท่านั้นเอง เพราะในความเป็นจริงไม่มีตลาดเสรีดำรงอยู่ มีแค่การผูกขาดและการครอบงำของอำนาจ และความพยายามที่จะให้มี “ตลาดเสรี” ก็ไม่มีทางเกิดขึ้นจริงได้ เพราะมีการควบคุมทางอำนาจเป็นอุปสรรคขวางกั้นอยู่ ที่บอกว่ามีทางเลือกมีเสรีภาพที่จะเลือกนั้นเป็นเพียงความปรารถนาเท่านั้นเอง เพราะหลายสิ่งหลายอย่างถูกกำหนดมาล่วงหน้าโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจมีผลประโยชน์พิเศษเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น ตลาดเสรีจึงกลายเป็นตลาดที่ไม่เสรี และเสรีภาพจึงกลายเป็นความไร้เสรีภาพ นี่คือการขัดแย้งระหว่างสิ่งที่ป็นจริงและสิ่งที่ป็นอุดมคติที่กำหนดสังคมไทย ซึ่งนักคิดแนวเสรีนิยมมักจะมองไม่เห็น จนในที่สุดก็มีการหักทักว่า ตลาดเสรีเป็นสิ่งที่ควรดำรงอยู่จริงๆ บางทีเราอาจสรุปได้ว่า การยึดติดมันกับ “อุดมการตลาดเสรี” ก็เป็นวิธีการชนิดหนึ่งเพื่อต่อต้านไม่ให้การอภิปรายเกี่ยวกับสังคมไทยเบี่ยงเบนไปยังทิศทางของ “สังคมนิยมเพื่อประชาชน”

แนวคิดที่น่าสนใจสำหรับสังคมไทย

จากการศึกษาผลงานวิจัย ความคิดและความไม่ฝืนของนักคิดอาวุโส 14 ท่าน ในครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า แนวคิดที่น่าสนใจสำหรับสังคมไทยในขณะนี้ได้แก่ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งควรที่จะให้การสนับสนุนทั้งในระดับของการศึกษาวิจัย และในระดับของการปฏิบัติเพื่อค้นหาประสบการณ์ที่เป็นจริงต่อไปด้วย ดังเหตุผลต่อไปนี้

(1) ในสถานการณ์ของสังคมไทยปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เด่นมากที่สุดในบรรดาทางเลือกการพัฒนาที่มีอยู่ในขณะนี้ และอาจกล่าวได้เช่นกันว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้มีอิทธิพลอยู่ในระดับหนึ่งที่สามารถผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาประเทศดังปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ที่มีจุดใหญ่ใจความอยู่ที่ “การพัฒนาโดยถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง” ซึ่งเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่เป็นกระแสหลักของทางเลือกการพัฒนา² ทั้งนี้ในระดับของนักคิดชาวบ้านนั้นเองก็มีจำนวนอยู่พอสมควร อีกทั้งยังมีตัวอย่างรูปธรรมของการทำงานที่เป็นจริงเป็นจังสนับสนุนยืนยันความถูกต้องของแนวคิดนี้ด้วย ดังจะเห็นได้จากว่า ในท่ามกลางการทำงานของชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชนและเครือข่ายจำนวนหนึ่ง มีนักวิชาการเป็นกำลังเสริมอยู่อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อสังเกตอีกเช่นกันว่า ในระดับแนวคิดยังมีแนวคิดที่หลากหลายซ้อนๆ กันอยู่ ซึ่งก็คือ ไม่มีความเป็นเอกภาพ ขึ้นอยู่กับว่าจะเริ่มต้นแนวคิดนี้จากจุดใด ในขณะเดียวกัน ในระดับของการปฏิบัติก็มีความหลากหลายมากกว่าระดับแนวคิด เพราะถูกกำหนดโดยสถานการณ์เงื่อนไขแวดล้อมที่เป็นจริงที่แตกต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง แต่ก็อาจเป็นจุดแข็งของแนวคิดนี้ก็ได้ จึงควรที่จะมีการสนับสนุนการวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดนี้ทั้งในเชิงวิชาการ (Academic Research) และเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ อีกทั้งเพื่อนำไปสู่การสร้างฐานข้อมูล (Data base) ในเรื่องนี้ อันจะเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติการที่อาจไม่ต้องเริ่มต้นจากศูนย์ของโครงการต่างๆ ที่มีขึ้นในอนาคต (หมายถึงอาจใช้เป็นช่องทางลัดเข้าสู่การปฏิบัติได้ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นขึ้นอยู่กับว่า การศึกษาวิจัยเพื่อถอดบทเรียนและประสบการณ์จากการพัฒนาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะต้องรอบคอบและเชื่อถือได้ในระดับหนึ่ง) ยิ่งไปกว่านั้นยังจะสามารถช่วยให้การพัฒนาในระดับแนวคิดและทฤษฎีเป็นไปได้ เพราะมีความจริงรูปธรรมจำนวนหนึ่งเป็นฐานรองรับและตรวจสอบความถูกต้องเหมาะสมของแนวคิดและทฤษฎีอยู่ โดย

² ดูเช่น ชุกติ มุกดาวิจิตร (2538) เป็นต้น

เฉพาะอย่างยิ่ง ทฤษฎีเศรษฐกิจชุมชน (ของไทย) ซึ่งขาดแคลนและเป็นที่ต้องการอย่างเร่งด่วนอยู่ในขณะนี้

(2) ในงานวิจัยแนวคิดและความใฝ่ฝันของ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ซึ่งผู้วิจัยจัดให้อยู่ในกลุ่มนักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้มองเห็นว่า พัฒนาการความคิดในเชิงปฏิบัติของ วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้มาจากประสบการณ์จริงส่วนหนึ่งและพัฒนาการทางความคิดส่วนตัวอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะในประเด็นของอุตสาหกรรมชุมชน ในประเด็นนี้ สกวนาที่จะได้มีการสนับสนุนให้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) อย่างรีบด่วน ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างมากสำหรับการแสวงหารูปแบบของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมสำหรับชุมชน ที่จะต้องมีการปะทะประสานกับระบบตลาดอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ (ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์) หรืออย่างน้อยที่สุดอาจใช้เป็นฐานสำคัญสำหรับประเมินขอบเขตและศักยภาพของชุมชนในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และเป็นการเตรียมรองรับ/รับมือกับนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชนของรัฐได้ในอนาคตอันใกล้อีกด้วย

นอกจากนี้ความสำคัญของเรื่อง อุตสาหกรรมชุมชน ยังอยู่ที่ศักยภาพในการเป็นตัวเชื่อมโยง (linkage) จากการพึ่งตนเองในระดับปัจเจก (individual level) ในชุมชน ไปสู่การพึ่งตนเองในระดับชุมชนหรือส่วนรวม (community or collective level) ซึ่งนอกจากจะเป็นช่องทางให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการธุรกิจอันเป็นสิ่งจำเป็นในทุกโลกาภิวัตน์แล้ว ยังเป็นการลดความขัดแย้งในชุมชนอีกด้วย ความคาดหวังที่จะเกิดความเป็นชุมชนที่ยั่งยืนในอนาคต รวมทั้งการพัฒนาการพึ่งตนเองในระดับสากลหรือระดับประเทศชาติก็อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่ไกลจากความฝัน แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นกระบวนการที่จะทำให้คนเราก็คิดความเชื่อมั่นในตนเอง พาดนให้มีอิสระ และกล้าประกาศ ความเป็นไท ดังที่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้ให้ความสำคัญอุตสาหกรรมชุมชนเอาไว้ที่น่าสนใจ คือ

“อุตสาหกรรมชุมชน อุตสาหกรรมในที่นี้คงไม่ได้หมายถึงการไปเชิญชวนนักธุรกิจที่มีเงินทุนหรือคนที่มีฐานะทางการเงินเข้ามาลงทุน แต่หมายถึงว่า การระดมเงินทุนในหมู่ของพวกเขาวบ้านด้วยกัน จัดตั้งอุตสาหกรรมตามลักษณะการเกษตรหรือผลิตผลที่ตัวเองมี จากวัตถุดิบเพื่อจะแปรรูป ฉะนั้น อุตสาหกรรมลักษณะนี้ก็จะมผลิตภัณฑ์ที่เป็นมาตรฐานเดียวกันจากชุมชนหนึ่งๆ แล้วก็สามารถนำเข้าสู่ระบบตลาดได้

ผู้ใหญ่มั่นใจว่า อุตสาหกรรมชุมชน จะเป็นระบบเศรษฐกิจในชนบทที่พัฒนาไปได้ทันกับระบบเศรษฐกิจทั่วไป และจะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนอย่างแท้

จริง เพราะเป็นอุตสาหกรรมที่ชุมชนเป็นเจ้าของเอง เป็นการเน้นให้สร้างอุตสาหกรรมก่อนการทำธุรกิจ ให้รู้พื้นอุตสาหกรรมในครัวเรือนจากศักยภาพเดิมที่ชนบทเคยมีอยู่ขึ้นมาใหม่ และจะช่วยให้ลดรายจ่ายของชุมชนจากการบริโภคสินค้าสมัยใหม่ที่โหมทะเข้ามาในชุมชนจนคุ้นเคยกับการซื้อ สูญเสียความสามารถในการทำเองใช้เองไป

การเกิดขึ้นและพัฒนาได้ของอุตสาหกรรมชุมชน อยู่บนพื้นฐานที่ชุมชนจะต้องมีระบบของการเรียนรู้ การสืบทอดทางวัฒนธรรม ในเรื่องกระบวนการจัดการ และการแปรรูป ตลอดจนความเข้าใจในระบบทุน ระบบธุรกิจ และตลาด มากขึ้น เกี่ยวโยงสัมพันธ์กันไปโดยตลอด”

(วิบูลย์ เข็มเฉลิม ใน ยุทธชัย เฉลิมชัย, 2539: 51)

2.1 จุดหนักของการแก้ไขปัญหาด้านแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีค่อนข้างหลากหลาย ครอบคลุมหลายมิติและหลายสถาบันของสังคมไทย แต่สิ่งที่เราต้องการเน้นในที่นี้เป็นพิเศษคือ สำนักคิดนี้ให้ความสำคัญสูงสุดแก่เรื่องการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและโลกทัศน์ของคนในสังคม ดังที่เราจะสรุปสั้นๆดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นจุดอ่อนบางประการด้วย

ข้อสรุปที่สำคัญที่สุดของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ ถ้าเราต้องการแก้ไขวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมแล้ว เราจะต้องมีวิธีการคิดแบบใหม่และมีโลกทัศน์แบบใหม่ด้วย ความคิดแบบใหม่ปฏิเสธความคิดแบบแยกเป็นส่วนๆแบบกลไกและแบบทวิบาท (dualistic worldview) โลกทัศน์แบบใหม่ปฏิเสธโลกทัศน์แบบบรรทัดประโยชน์นิยม แต่อาจจะเป็นแบบมนุษยนิยมได้บ้าง โดยขยายมนุษยนิยมให้ครอบคลุมไปถึงธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ไม่ถึงขั้นนิเวศนิยมแบบสุดขั้ว [ecocentrism])

ความคิดและโลกทัศน์แบบใหม่นี้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของ “ความเป็นไทย” ด้วย ซึ่งพุทธศาสนามีส่วนหล่อหลอมเป็นอย่างมาก มองจากแง่นี้แล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนพยายามเอาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็น “ญาณปัญญา” มาใช้เพื่อแก้ปัญหาวิกฤติการณ์ของสังคมไทย นั่นคือ สอนให้คนมีทัศนะแบบใหม่ในการมองโลกและมองชีวิต โดยมองว่า สรรพสิ่งทุกอย่างเป็นธรรมชาติ และทุกสิ่งทุกอย่าง จักรวาล โลกสสาร พีชพรรณ ไม้ สัตว์ มนุษย์ สังคม ทุกสิ่งในระบบ

นิเวศน์ด้วยแต่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา (หลักอิทัปปิจจยตาของท่านพุทธทาสภิกขุ)

คุณลักษณะจำเพาะที่เด่นของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือ การนำเอาหลักพุทธศาสนาไปประยุกต์ในการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นและการอนุรักษ์ธรรมชาติ แนวคิดนี้ค่อนข้างมีการปฏิบัติและมีประสบการณ์อยู่ในภูมิภาคต่างๆของไทยอย่างแพร่หลาย และอาจกล่าวได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งในการทำให้วัฒนธรรมชุมชนฟื้นคืนมาพร้อมๆกับการฟื้นฟูระบบนิเวศน์ของชุมชน

กระบวนการประยุกต์ใช้ของพุทธศาสนานั้น ควรจะเริ่มต้นโดยการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และการมองธรรมชาติให้เป็นแนวพุทธ ซึ่งสอนว่า มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายต้องตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน เมื่อเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขกันแล้วก็ต้องพึ่งพากัน เกื้อกูลกัน และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งควรจะหมายความว่า มนุษย์ไม่ควรไปทำลายธรรมชาติ เมื่อมี “ความรู้ลึกแบบพุทธต่อธรรมชาติ” เกิดขึ้นแล้ว การรักษาความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ (พระธรรมปิฎก, 2527)

ในที่สุดแล้วแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนย้ำว่า การแก้ไขปัญหาวิกฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมจะต้องมาเริ่มต้นกันที่รากฐานแห่งความคิด เราจะต้องให้คำตอบที่แน่ชัดว่า มนุษย์มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแบบไหน คิดและรู้ลึกอย่างไรต่อธรรมชาติ หลักจากนั้นแล้วเราก็สามารถพัฒนา “จริยธรรมทางสิ่งแวดล้อมแนวพุทธ” ขึ้นมาได้

Albert Einstein เคยกล่าวว่า “เราจำเป็นต้องมีวิธีคิดใหม่อย่างถึงรากถึงโคน มนุษยชาติจึงจะอยู่รอดไปได้” ประเวศ วะสี เห็นด้วยกับคำกล่าวนี้ การพัฒนาแบบยั่งยืนคงไม่สำเร็จแน่หากไม่มีการเปลี่ยนวิธีคิดขั้นพื้นฐาน เรามีความเห็นว่าการคิดแบบใหม่นี้ควรจะนำไปสู่ข้อเสนอแนะที่ให้มีการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคนด้วย แต่ในความเป็นจริง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนต้องการเพียงให้มีการปฏิรูป (บางสิ่งบางอย่าง) เท่านั้นเอง ข้อเสนอแนะของ ประเวศ วะสี เป็นตัวอย่างที่ดี ซึ่งมองว่า ในโครงสร้างมหภาคอำนาจของสังคมไทย ภาครัฐและภาคธุรกิจมีอำนาจมากเกินไป ภาคชุมชนไม่เข้มแข็ง จึงเกิดปัญหาและวิกฤติการณ์ต่างๆขึ้น วิธีแก้ไขก็คือต้องให้อำนาจรัฐ อำนาจธุรกิจ และอำนาจชุมชน ดำรงอยู่เคียงข้างกันอย่างมีดุลยภาพ

หนทางที่ถูกต้องกว่าคือ สังคมชุมชนจะต้องมีความสามารถควบคุมอำนาจรัฐและอำนาจธุรกิจได้ ไม่ให้อำนาจนี้ใหญ่โตจนครอบงำสังคมชุมชนแบบเบ็ดเสร็จ เราจึงจะรอดพ้นจากวิกฤติการณ์ทางจิตวิญญาณและสิ่งแวดล้อมได้

2.2 ทิศทางแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับแนวคิดรากัด

เพื่อให้มีประสิทธิภาพมากในการอภิปรายปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไข เราควรปรับปรุง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ซึ่งมีศักยภาพอยู่แล้วให้มีลักษณะ “radical” ยิ่งขึ้น) ข้อเสนอแนะบางประการมีดังต่อไปนี้

(1) เราต้องมอง “ชุมชน” ว่าเป็นกระบวนการ ไม่ใช่เป็นคุณภาพ ในกระบวนการนี้มีพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากความขัดแย้ง ความขัดแย้งนี้คอยทำหน้าที่รบกวนไม่ให้คุณภาพปรากฏขึ้นได้ เกี่ยวกับเรื่องนี้ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมักจะมองความขัดแย้งว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรม (วัฒนธรรมตะวันออกกับวัฒนธรรมตะวันตก) แต่บางทีเราอาจต้องมองให้กว้างกว่านี้ ในชุมชนเราจะพบทั้งความขัดแย้งทางเศรษฐกิจ (เช่น ระหว่างผู้มีทรัพย์สินกับผู้ไร้ทรัพย์สิน) และความขัดแย้งทางอุดมการณ์ (เช่น ระหว่างอุดมการณ์ที่เชิดชูกับอุดมการณ์อุตสาหกรรมนิยม) ซึ่งนำไปสู่ความตึงเครียดและการปะทะกันของผลประโยชน์ตลอดเวลา การทำงานของกระบวนการเหล่านี้จะให้คำตอบเราว่า ชุมชนในวันนี้ไม่เหมือนชุมชนเมื่อวานนี้แล้ว

(2) ปัญหาที่เราต้องมาคิดกันใหม่ คือ อะไรทำให้ “ชุมชน” เปลี่ยนไป? การเปลี่ยนแปลงมาจากกระบวนการภายนอกที่เราเรียกว่า “โลกาภิวัตน์” หรือจากพลวัต (dynamic) ภายในชุมชน? หรือว่าเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองกระบวนการ? แต่ที่แน่ๆก็คือ “โอกาสชีวิต” ของประชาชนท้องถิ่นได้ลดน้อยถอยลง และ “ความอยู่รอด” ของระบบนิเวศพื้นที่บ้านได้กลายเป็นปัญหาใหญ่ ทั้งมนุษย์และธรรมชาติถูกทำลายพร้อมๆกัน การแสวงหาทฤษฎีที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์นี้ยังต้องดำเนินต่อไป

(3) ดังที่ได้วิเคราะห์แล้ว แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไม่ได้ให้ความสนใจแก่เรื่องการวิเคราะห์ความไม่เท่าเทียมกันในโครงสร้างอำนาจ จุดอ่อนนี้ควรได้รับการแก้ไข โดยผนวกเอาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองของสำนักมาร์กซิสต์ใหม่เข้ามาด้วย แล้วเราจะพบว่า “ตลาดของชุมชน” ไม่ใช่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ หากแต่เป็นระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ให้ผลประโยชน์แก่คนกลุ่มต่างๆอย่างไม่เท่ากัน นอกจากนี้ การนำมิติของอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้องจะทำให้เราได้ข้อสรุปว่า เพื่อแก้ไขปัญหาคาใจของชุมชน เราจะต้องทำจากข้างล่างขึ้นมา การให้การศึกษาเป็นการช่วยให้มีความสามารถในการผลิตและดำรงชีพเพิ่มขึ้นเท่านั้นเอง เมื่อผลิตเพิ่มขึ้นก็สามารถให้ผลผลิตเพิ่มขึ้นแก่ผู้ซื้อ ความยากจนก็จะยังคงมีอยู่ต่อไป ครอบครัวยังไม่มี

การเปลี่ยนแปลงทางด้านอำนาจและสถานภาพของผู้ยากไร้

(4) ในสถานการณ์ที่สิ้นหวังและไร้ความหมาย ชีวิตก็อาจดำเนินต่อไปได้ แต่สิ่งนี้จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการรวมพลังกัน เคลื่อนไหวร่วมกัน เพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การปฏิบัติการประทั้วร่วมกัน (เช่นสมัชชาคนจน) จากชุมชนหลายแห่งของภูมิภาคต่างๆของ ไทย ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ที่เราเรียกว่า “การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่” จนบัดนี้แนวคิด วัฒนธรรมชุมชนยังไม่ได้ให้ความสนใจเท่าที่ควร แนวคิดราดิคัลมองว่า ถ้าไม่มีการเคลื่อนไหวเราก็ ไม่อาจประสบความสำเร็จในการแก้ไขปัญหของท้องถิ่นได้ ผู้ที่เดินหนทางอำนาจนิยมย่อมต้อง การเสถียรภาพ ไม่ต้องการการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการท้าทายอำนาจนี้โดย ตรง ซึ่งถ้ามีขอบเขตการเคลื่อนไหวที่กว้างขวางและครอบคลุมหลายวงการ หลายชนชั้นของ สังคม รวมทั้งมีการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว โครงสร้างอำนาจก็อาจสั่นคลอนได้ อัน เป็นการเปิดประตูไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ปรับปรุงโอกาสชีวิตของประชาชน รวมทั้งช่วยให้ ระบบนิเวศน์สามารถอยู่รอดได้

อย่างไรก็ตาม เราต้องระลึกอยู่เสมอว่า ระหว่างความคิดราดิคัลกับการปฏิบัติการทางการเมือง ย่อมมีความตึงเครียดเกิดขึ้นเสมอ ในสังคมที่มีอนุรักษนิยมครอบงำ คำว่า “ราดิคัล” ควรจะ มีความหมายว่า “เป็นยุทธวิธีที่สามารถนำไปปฏิบัติได้”

เอกสารประกอบการสังเคราะห์งานวิจัย

งานวิจัยชุด “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส” สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย (สกว.) 2539.

เกษมา วรธรรม ณ อุรุยา (2539) “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง”

เชาวนะ ไตรมาศ (2539) “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช”

จารุกัทร เรืองสุวรรณ (2539) “ประเทศไทยในทรรศนะของนักคิดอาวุโส: พลเอกสายหยุด เกิดผล”

ไชยันต์ รัชชกุล (2539) “ความคิดและข้อเสนอแนะของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ”

ชัชวาล บุญปิ่น (2539) “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล”

บวรศักดิ์ อุวรรณโณ (2539) “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ ดร.อมร จันทรมบูรณ์”

ตรีศิลป์ บุญขจร (2539) “แนวคิดและประสบการณ์ชีวิตของนักคิดอาวุโส: เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์”

ฉันทนา บรรพศิริโชติ และสุริชัย หวันแก้ว (2539) “ความคิดของผู้ใหญ่ วิบูลย์ เข็มเฉลิม”

จิรพร วิทิตศักดิ์พันธุ์ (2539) “เมืองไทยในความคิดและความใฝ่ฝันของ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์”

ทวีวัฒน์ ปุณฺณกริกวิวัฒน์ (2539) “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของพระธรรมปิฎก”

ยศ สันตสมบัติ “ประเวศ วะสี อาจารย์แพทย์ผู้เชี่ยวชาญสังคม”

วิชัย โชควิวัฒน์ “เมืองไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี”

อานันท์ กาญจนพันธุ์ “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันในงานของ อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา”

อนัญญา ภูษังกฤต และพีเตอร์ ไมตรี อังภากรณ์ “ประเทศไทยในความใฝ่ฝันของนักคิดอาวุโส: ดร.อัมมาร ธรรมวาตา”

เสรี พงศ์พิส (2539) “อนาคตเริ่มตั้งแต่วันวาน แนวคิดและประสบการณ์ชีวิตของ ศาสตราจารย์ ดร.ลีปพนนท์ เกตุทัต”

เอกสารอื่นๆ

เจตนา นาควิธระ (2538) วิกฤตการณ์ของมนุษยศาสตร์ กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2537) สยามสู่ศตวรรษที่ 21 กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.

ไชยรัตน์ เจริญรินโอฬาร (2539) “การเมืองแบบใหม่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และวาทกรรมการพัฒนาชุดใหม่” วารสารธรรมศาสตร์ มกราคม-เมษายน 21: 1, 76-119.

ประเวศ วะสี (2530) พุทธเกษตรกรรมกับศาสนาสืบของสังคมไทย กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน

ผาสุก พงษ์ไพจิตร การวิจารณ์งานวิจัย “สังคมไทยตามความคิดและความใฝ่ฝันของ “อาจารย์ฉัตรทิพย์ นาถสุภา” วิจัยโดย รองศาสตราจารย์ ดร. อานันท์ กาญจนพันธุ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2539) สองหน้าสังคมไทย: บทวิพากษ์โครงสร้างอารยธรรมไทย, กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผู้จัดการ

พระธรรมปิฎก (2537) คนกับป่า กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด

ยุคติ มุกดาวิจิตร (2538) “การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย พ.ศ.2520-2537” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ยุทธชัย เณลิ้มชัย (2539) สังคมถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท: ความใฝ่ฝันของ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถานแสงอรุณ.

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

เอกสารประกอบการสัมมนา

**แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย
บทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ของ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์**

ศาสตราจารย์ ปรีชา ช่างขวัญยืน
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การสัมมนาทางวิชาการ
วีนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต
วันศุกร์ที่ 10 - วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543
ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

บทวิพากษ์เชิงวิเคราะห์นั้นเขียนขึ้นเพื่อพิจารณาบทสังเคราะห์เชิงวิพากษ์ ของ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ เรื่อง แนวคิดและความใฝ่ฝันของ 14 นักคิดอาวุโสไทย ซึ่งเสนอในที่ประชุม สัมมนา ซึ่งศูนย์มานุษยศาสตร์เพื่อสังคม คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยความ สนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จัดขึ้น รายละเอียดในบทความของ ดร. ปรีชา นั้นถือว่าผู้เข้าร่วมสัมมนาได้อ่านแล้ว จึงมิได้เขียนโดยการยกข้อความจากบทความของ ดร. ปรีชามายืนยันทุกครั้งที่วิพากษ์วิจารณ์ ดังเช่นบทความวิชาการซึ่งเขียนขึ้นตามปกติ

การวิพากษ์จะวิพากษ์เฉพาะในประเด็นหลัก ๆ ของแนวคิดเท่านั้น เนื่องจากเป็นเรื่องที่ อภิปรายกันในเวลาจำกัด ประเด็นที่อ้างถึงซึ่งแม้อาจเป็นประเด็นใหญ่หากนำไปพิจารณาเป็นเรื่อง เฉพาะ แต่เป็นประเด็นที่ห่างประเด็นหลักของบทความที่ ดร.ปรีชาเสนอ จะไม่นำมาวิเคราะห์ เช่น ข้อความที่อ้างถึงข้อเขียนของนายแพทย์ประเวศ วะสี ว่า

“ขณะนี้เรามีโสเภณีจำนวนมากกว่าพระ คือมีพระ 200,000 กว่ารูป
แต่มีโสเภณีมากกว่า 500,000 คน”

ซึ่งเป็นข้อความที่มุ่งจะชี้ว่าสังคมและเศรษฐกิจไทยได้เสื่อมลง จนผู้หญิงต้องเป็นโสเภณีมากขึ้น แต่การบวชของคนซึ่งเป็นเรื่องศีลธรรมกลับลดลง ตัวเลขทั้งสองนั้นมีทางที่จะวิเคราะห์ได้หลาย แนว และเป็นเรื่องที่มีสาเหตุหลายสาเหตุ ทั้งยังมีใช้เครื่องวัดเชิงคุณภาพ แต่เมื่อพิจารณาบทความของดร.ปรีชาแล้ว ข้อความนี้ก็เพียงตัวอย่างที่แสดงว่านักคิดเห็นว่าปัจจุบันสังคมไทยมี ปัญหาถึงขั้นวิกฤติ ไม่ได้ประสงค์จะพิจารณาในแง่อื่นมากไปกว่านี้ ประเด็นปัญหาลักษณะนี้มีอยู่ มาก และบางประเด็น ดร.ปรีชา ก็วิพากษ์วิจารณ์ แต่ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ประเด็นเหล่านั้น จะไม่ได้รับการพิจารณาในบทความนี้

นอกจากนั้น งานนี้เป็นงานพิจารณาความคิดของนักคิดอาวุโส ตามที่ดร.ปรีชาสรุป ซึ่งถือ ว่าเป็นความเห็นของดร.ปรีชา และอาจไม่ตรงกับความเห็นของนักคิดที่ดร.ปรีชาสรุป การพิจารณา ในบทความนี้จึงเป็นการพิจารณาโดยมีสมมติฐานจากการสรุปของดร.ปรีชา ขอให้ผู้อ่านบทความ อานภายในขอบเขตของข้อจำกัดดังกล่าว

สมมติฐาน

ดร.ปริชามีความเห็นที่เห็นว่าแนวคิดและความไม่ฝันของนักคิดอาวุโสไทยเกิดจากหรือเกิดในสภาวะวิกฤตของประเทศไทย ดังนั้นแนวคิดและความไม่ฝันยังมีลักษณะเป็นปฏิกิริยาต่อสภาวะวิกฤตดังกล่าว และเป็นความพยายามเสนอทางออกจากสภาวะวิกฤตนั้น ในเรื่องนี้เราอาจตั้งข้อสงสัยตั้งแต่การเลือกนักคิดของสกว.ได้ว่า อาจจะเป็นการเลือกนักคิดในฝ่ายที่มีแนวทางอย่างเดียวกันคือ เห็นว่าประเทศไทยอยู่ในสภาวะวิกฤตโดยไม่ได้เลือกนักคิดฝ่ายที่เห็นว่าประเทศไทยไม่ได้อยู่ในสภาวะดังกล่าว ซึ่งนักคิดฝ่ายหลังนี้อาจเห็นว่าไม่มีอะไรวิกฤตหรือแม้วิกฤตก็เป็นเพียงเรื่องชั่วคราวที่เข้าใจได้ จึงไม่มีอะไรที่ต้องพูดต้องเขียนเหมือนนักคิดฝ่ายตรงข้าม ทำให้ดูเหมือนไม่นักคิด ถ้าให้นักคิดกลุ่มหลังนี้มาวิจารณ์แนวคิดของนักคิดอาวุโส 14 คนนั้นก็คงจะได้รับความเห็นตรงข้าม ดร.ปริชาเองก็ดูเหมือนจะอยู่ในฝ่ายเดียวกับนักคิด 14 คนนั้นจึงไม่ได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสภาวะวิกฤต แต่ได้ยอมรับและพิจารณาว่าทั้ง 14 คนเสนอแนวคิดและทางออกในการแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างไร จัดเป็นกลุ่มได้อย่างไร

ถ้าเรามองปัญหาตามแนวทางนี้ก็จะเห็นว่าระบบเดิมมีข้อเสียมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเห็นว่าทางเลือกใหม่มีข้อดีมากมาย แต่เราอาจจะไม่พิจารณาข้อดีของระบบเดิมและข้อบกพร่องหรือข้อจำกัดของทางเลือกใหม่ หากพิจารณาเช่นนั้นของเก่ากับของใหม่ก็อยู่ด้วยกันไม่ได้เพราะว่าเป็นระบบที่ต่างทำลายกัน ดร.ปริชาอยู่ในหมู่นักวิชาการที่ใช้วิธีวิจารณ์ดังกล่าว แต่รุนแรงกว่าจึงได้เสนอแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน ความคิดเช่นนี้อาจถูกก็ได้ แต่เรายังไม่ได้พิจารณาว่าการแก้ไขในระบบเก่าทำได้หรือไม่ หรือสองระบบอยู่ร่วมกันได้หรือไม่ถ้ามีการแก้ไขระบบเก่าบ้าง ที่จริงความคิดของกลุ่มประชาธิปไตยเสรีนิยมตามที่ ดร.ปริชาจัดไว้ก็พูดเรื่องนี้อยู่บ้าง แต่อาจจะได้รับการพิจารณาจาก ดร.ปริชาน้อยเกินไป เนื่องจากดร.ปริชามีแนวคิดค่อนข้างข้างกลุ่มแนววัฒนธรรมชุมชนมากกว่า ในเมื่อยังมิได้พิจารณาโดยรอบคอบทั้งสองด้านก็ยากที่ดร.ปริชาจะตัดสินใจว่าควรถอนรากถอนโคนระบบที่เป็นอยู่เสีย งานของดร.ปริชาจึงดูเหมือนวางอยู่บนสมมติฐานว่าแนวคิดของนักคิดอาวุโสแนววัฒนธรรมชุมชนถูกกว่าแนวประชาธิปไตยเสรี และแนวประชาธิปไตยเสรีดีกว่าระบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบันโดยที่ยังมิได้มีการอภิปรายว่าสมมติฐานดังกล่าวน่าเชื่อถือเพียงไร แม้ว่าแนวคิดของนักคิดอาวุโสทั้ง 14 คนจะมีการปฏิบัติเป็นรูปธรรมอยู่บ้างแต่ก็อยู่ในขอบเขตและระดับที่จำกัดเกินกว่าจะฉวยเอาความสำเร็จเพียงที่เห็นเป็นหลักฐานว่าจะเป็นแนวทางที่ดีในเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองโดยรวมของประเทศ

วิธีการศึกษาแนวคิด

การศึกษาแนวคิดของนักคิดตามแนวทางของสกว. มีข้อดีในแง่ที่ได้มีการรวบรวมความคิดของบุคคลที่มีชื่อเสียงจำนวนหนึ่ง แต่การรวบรวมความคิดนั้นมักจะขึ้นกับความสนใจและพื้นฐานความรู้ของผู้รวบรวมด้วย ยิ่งในชั้นวิเคราะห์แล้วด้านใดหรือประเด็นใดจะได้รับการวิเคราะห์มากน้อยและมีทฤษฎีหรือเหตุผลทางวิชาการหรือไม่ ขึ้นกับความชำนาญในศาสตร์นั้น ๆ ของผู้รวบรวมหรือผู้วิจัย ประเด็นใดที่ไม่ถนัดหรือสนใจน้อย แม้สำคัญก็อาจถูกมองข้าม การอ่านเรื่องที่บุคคลมีชื่อเสียงเขียน หรือฟังจากการสัมภาษณ์บุคคลดังกล่าวก็มักจะต้องอ่านหรือฟังตามพื้นฐานความสนใจและความรู้ของตน ผลงานที่ได้จึงอาจขาดการวิเคราะห์และศึกษาในประเด็นสำคัญ หรืออาจจะโน้มเอียงไปในทางที่ตนเข้าใจหรือปรารถนาจะให้เป็น ถ้ามีผู้ศึกษางานของบุคคลคนเดียวกันมากกว่าหนึ่งคนก็อาจได้ผลงานที่ต่างกันและเห็นแง่มุมความคิดของนักคิดเพิ่มขึ้น เว้นแต่ความคิดของบุคคลที่มีชื่อว่าเป็นนักคิดนั้นจะไม่ใช่ว่าความคิดที่ลึกซึ้งจริง

การให้บุคคลมากกว่าหนึ่งคนทำงานทั้งหมดของนักคิดดังกล่าวข้างต้นมาศึกษาวิเคราะห์จะเป็นการดีที่อาจจะได้ความคิดความเข้าใจและแง่มุมที่แต่ละบุคคลเน้นต่างกัน เพราะความสนใจอาจจะต่างกัน หรือความกีดกันในการอ่านการวิเคราะห์อาจจะต่างกัน แต่การมาพิจารณาดังที่ตร. ปรึษาพิจารณาในขั้นตอนนี้ก็ทำให้ต้องศึกษาเท่าที่ผู้วิจัยชั้นแรกได้สรุปไว้ หากการสรุปนั้นบกพร่องโดยเฉพาะบางแง่มุม หรือเข้าใจคลาดเคลื่อน การสรุปในขั้นที่สองนี้ก็อาจคลาดเคลื่อนไปด้วย ดังนั้นการวิจารณ์การสรุปในขั้นที่สองนี้อีกต่อหนึ่ง จึงถือว่าการวิจารณ์สิ่งที่ตรงกับความคิดของนักคิดอย่างแท้จริงไม่ได้ และการวิจารณ์เท่าที่จะทำได้ก็คือถือสิ่งที่ปรากฏในบทความที่สรุปเป็นพื้นฐาน หากจะต้องวิจารณ์เลยไปถึงขั้นว่านักคิดได้คิดเช่นนั้นจริงหรือไม่ก็ต้องดูงานของนักคิดทุกคนและดูว่าผู้ที่ศึกษางานของนักคิดนั้น ๆ เข้าใจถูกหรือผิด ครบถ้วนหรือไม่ ครบถ้วนอย่างไรด้วย ซึ่งก็เกินกว่าจะทำได้ในเวลาอันจำกัดเช่นนี้

การศึกษาโดยรวบยอดขึ้นมาเป็นขั้น ๆ แทนที่จะทำให้ได้แก่นความคิดอาจจะทำให้ห่างความจริงและเป็นอัตวิสัยมากขึ้นเรื่อย ๆ และการวิจารณ์ต่อไปนี้ก็อาจเป็นการวิจารณ์ความเชื่อเกี่ยวกับความคิดของนักคิดแทนที่จะเป็นการวิจารณ์ความคิดที่นักคิดคิดจริง ๆ ก็ได้ บทความนี้จะวิเคราะห์วิจารณ์แนวคิดของดร. ปรึษาเกี่ยวกับแนวคิดของนักคิดอาวุโส ตามที่นักวิชาการได้รวบรวม

รวมและวิเคราะห์ไว้ โดยยอมรับการแบ่งกลุ่มนักคิดตามที่ดร.ปริชาเสนอ และจะประเมินค่าจากผลสรุปที่ดร.ปริชา ได้สรุปไว้เฉพาะในข้อที่เป็นความคิดสำคัญซึ่งจะมีผลกระทบต่อความคิดย่อยอื่น ๆ

แนวคิดหลักของนักคิดอาวุโสกลุ่มวัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดหลักของนักคิดกลุ่มวัฒนธรรมชุมชนตามที่ดร.ปริชากำหนดจะเป็นความคิดที่ต่อต้านเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีและกระแสโลกาภิวัตน์ เนื่องจากเชื่อว่าทำให้ประเทศถูกทำลายในด้านเศรษฐกิจ ทรัพยากรและคุณค่ามากขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้น กลุ่มนี้จึงมีความเห็นด้านการพัฒนาไปในทางที่ตรงข้ามกับระบบเศรษฐกิจแบบเดิมที่ใช้กันอยู่ รวมทั้งต่อต้านบางส่วนของการเมืองแบบเดิมด้วย แนวคิดที่เป็นลักษณะต่อต้านดังกล่าวอาจแบ่งเป็นด้าน ๆ ได้ดังต่อไปนี้

ด้านจุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาแนวคิดมุ่งที่การพัฒนา แบบยั่งยืนและรอบด้านทั้งวัตถุ มนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างมีความพอดี ซึ่งตรงข้ามกับทุนนิยมเสรีที่พัฒนาแบบมุ่งพัฒนาวัตถุ แต่ทำลายมนุษย์ สังคมและสภาพแวดล้อม เนื่องจากการพัฒนาเพื่อประโยชน์ส่วนตัวเกินพอดีและเป็นไปเพื่อคนส่วนน้อย แต่การพัฒนาแบบยั่งยืนจะต้องเป็นได้เฉพาะในระบบเศรษฐกิจชุมชนหรือไม่ ระบบเศรษฐกิจแบบเดิมพัฒนาแบบยั่งยืนได้หรือไม่ ทุกประเทศที่เป็นทุนนิยมต้องพัฒนาเชิงทำลายทั้งสิ้นหรือไม่ การพัฒนาแบบยั่งยืนจะต้องสูญเสียอะไรในระบบเศรษฐกิจเดิมบ้างและหากมีการสูญเสียเช่นนั้นควรจะยอมรับหรือไม่ จะมีวิธีใดให้เกิดการยอมรับ ปัญหาทำนองนี้เป็นปัญหาสำคัญซึ่งไม่ปรากฏในบทความและอาจไม่ปรากฏในงานของผู้รวบรวมแนวคิดด้วยก็ได้

ด้านทฤษฎีหรือหลักการ การพัฒนาตามแนวคิดนี้ส่วนใหญ่ใช้หลักเศรษฐกิจชุมชนซึ่งมีวัฒนธรรมไทยเป็นพื้นฐาน บางท่านในกลุ่มนี้คิดว่าเป็นพุทธเศรษฐศาสตร์ แต่เศรษฐกิจชุมชนก็ดี วัฒนธรรมก็ดี เป็นอย่างเดียวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ สอดคล้องกับพุทธเศรษฐศาสตร์หรือ เป็นส่วนหนึ่งของพุทธเศรษฐศาสตร์หรือไม่ก็ยังไม่มีความอธิบายที่ชัดเจน แม้พุทธเศรษฐศาสตร์เป็นอย่างไรก็ยังไม่มีการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ และหากจะมีการวิเคราะห์คนสองคนก็อาจเข้าใจพุทธเศรษฐศาสตร์ต่างกัน การใช้พุทธเศรษฐศาสตร์ในการประเมินค่าหรืออธิบายเศรษฐกิจระบบเดิมก็

อาจต่างกัน เช่น หากมีคำถามว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ขัดแย้งกับทุนนิยมหรือไม่ พุทธเศรษฐศาสตร์ใช้คู่กับทุนนิยมได้หรือไม่ คำตอบอาจต่างกัน อาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีและหลักการในเรื่องนี้ยังไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนพอ

ด้านวิธีดำเนินการเพื่อการพัฒนา กลุ่มนี้เสนอวิธีดำเนินการโดยการเปลี่ยนแปลงจากด้านล่างของสังคมขึ้นมายังส่วนบน กล่าวคือในแง่เศรษฐกิจให้เริ่มที่ชุมชน ในแง่ความคิดก็ปรับเปลี่ยนความคิดในเรื่องการผลิต การบริโภคจากชุมชนก่อนแล้วขยายขึ้นสู่ส่วนบนของสังคม ในแง่การเมืองเสนอให้กระจายอำนาจสู่ชุมชน สู่ท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนและท้องถิ่นคิดแล้วตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมจากมาตรฐานของท้องถิ่นแทนการครอบงำจากกรรัฐหรือส่วนกลาง ให้พึ่งตนเองและเป็นอิสระมากขึ้น แต่เรื่องนี้ก็ยังมีปัญหามากมายเมื่อพิจารณาในรายละเอียดเช่นในแง่เศรษฐกิจ เศรษฐกิจชุมชนจะขยายได้เพียงไร จะต้องมีการตัดสินใจระบบการผลิตที่เป็นอยู่อย่างไร ต่อเทคโนโลยีอย่างไร การกระทบระหว่างระบบทั้งสองจะเป็นอย่างไรและจะจัดการอย่างไร ในแง่ความคิดจะเปลี่ยนให้สำเร็จได้ด้วยวิธีใด จะต้องให้เกิดทัศนคติที่ว่าเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีต้องล้มโดยสิ้นเชิงหรือว่าจะดำเนินไปด้วยกันกับเศรษฐกิจชุมชนอย่างไร จะให้คนยินดีบริโภคอย่างรู้จักประมาณได้อย่างไร ใช้มาตรการใด ในแง่การเมืองการปกครองจะขยายหรือกระจายอำนาจอะไรไปสู่ชุมชนบ้าง กระจายอย่างไรจึงจะถูกต้อง อย่างไรผิด จะต้องเปลี่ยนระบอบการปกครองหรือหลักการทางการเมืองด้วยหรือไม่ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ความยุติธรรมและความเสมอภาค สิ่งเหล่านี้ยังไม่เห็นความชัดเจน ยังไม่เห็นแนวคิดซึ่งจะแก้ปัญหาตั้งแต่ต้นไปจนถึงจุดหมายปลายทาง และหากไม่เห็นแนวคิดในรายละเอียดเหล่านี้ก็ยากที่จะตัดสินใจว่าจุดมุ่งหมายและวิธีการที่คิดนั้นถูกต้องหรือไม่ และนำมาปฏิบัติให้เกิดผลได้เพียงไร

กลุ่มนักคิดแนวประชาธิปไตยเสรีนิยม กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีแนวคิดทางเศรษฐกิจต่างกับกลุ่มแรก คือยังยอมรับทุนนิยมเสรี แม้ว่าบางท่านเช่นพลเอกสหายหยุดจะพูดถึงระบบคุณาน เช่นสหกรณ์ด้วยก็ตาม นอกจากนั้นบางท่านยังเห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้

ถ้าเรามองจากทัศนะของกลุ่มนี้ ซึ่งเห็นว่าระบบทุนนิยมเสรีก็ดีเทคโนโลยีก็ดีไม่จำเป็นต้องทำลายสภาพแวดล้อม ทำลายคนและคุณค่าทางสังคมเสมอไป ประเทศทุนนิยมที่เคยเสียหายใน

เรื่องสภาพแวดล้อมก็ปรับสภาพแวดล้อมได้ และกลับเป็นผู้นำทางการรักษาสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน การดูแลทรัพยากรของชาติก็เช่นกัน ประเทศเหล่านั้นดูแลรักษาได้ดีกว่าเรา สาเหตุของการทำลายต่าง ๆ มาจากตัวระบบทุนนิยมและเทคโนโลยี หรือมาจากการใช้สิ่งเหล่านี้อย่างขาดกฎเกณฑ์ หรือเข้าใจผิด การเข้าใจว่าทุนนิยมเสรีต้องปล่อยให้เอกชนดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเสรีจนแทบไม่มีข้อจำกัดและรัฐเข้าไปดูแลประโยชน์ของประชาชน สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรของชาติไม่ได้เป็นเพียงข้ออ้าง ไม่ใช่สิ่งจำเป็นของทุนนิยม แต่ก็มักอ้างเพื่อจะปล่อยปละละเลยเพื่อการหาผลประโยชน์ส่วนตัวอย่างไม่ยุติธรรม หรือเพื่อการฉ้อราษฎร์บังหลวงมากกว่า เพราะหากทุนนิยมเป็นภัยร้ายเช่นนั้นจริง ประเทศทุนนิยมก็ต้องเป็นประเทศที่คนและสังคมเลวร้าย ทรัพยากรถูกทำลาย และขาดความยุติธรรมไปหมด แต่จะเห็นได้ว่าปัจจุบันเราเรียนรู้การหาประโยชน์และการเอาเปรียบแบบทุนนิยม แต่เราไม่ได้เรียนรู้วิธีการจัดการบ้านเมือง บทเรียนจากความเสียหายของทุนนิยม ซึ่งทำให้เกิดการทำลายสภาพแวดล้อม เราไม่ได้นำมาใช้ การบริโภคมากกว่าการลงทุน ซึ่งมีหลักการของทุนนิยมเรากลับนำมาใช้ ส่วนการปล่อยให้เกิดตลาดทำหน้าที่อย่างเสรีโดยไม่ได้นำเงื่อนไขสำคัญคือตลาดสมบูรณ์มาพิจารณาด้วยก็เป็นเรื่องที่แสดงถึงการขาดความรู้เกี่ยวกับทุนนิยมหรือไม่ก็มีความรู้แต่เสี่ยงเสียเพื่อหาประโยชน์ส่วนตัว

ความคิดฝ่ายประชาธิปไตยเสรีนิยม หากจะให้แก้ปัญหของประเทศได้ก็ต้องวิเคราะห์เรื่องเหล่านี้โดยอาศัยพื้นฐานข้อมูลที่เป็นจริง แต่ก็ยังไม่ค่อยมีการอภิปรายในประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วอย่างจริงจังและลึกซึ้ง ความคิดดังกล่าวจึงดูเป็นเพียงความเชื่อของคนกลุ่มนี้เท่านั้น โดยเฉพาะหลังอะไรที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของทุนนิยมเสรีแบบเป็นประโยชน์ของชนกลุ่มน้อย พรรคพวก และฉ้อราษฎร์บังหลวงและการกุมอำนาจในสังคมระดับปกครองและระดับนำด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะทางการเมืองมาเป็นแบบกระจายอำนาจ กระจายผลประโยชน์นั้นแทบจะไม่มีการอภิปรายกันเลย ทั้ง ๆ ที่การเปลี่ยนแปลงต้องอาศัยพลัง นอกจากนี้การที่นักประชาธิปไตยเสรียังเน้นการปฏิรูปการปกครอง กฎหมาย ระบบราชการ และเสนอให้ประชาชนมีส่วนร่วมโดยการกระจายอำนาจเป็นการมุ่งลดพลังอำนาจจากส่วนบนลงและเพิ่มพลังอำนาจของส่วนล่างขึ้น โดยขาดการอธิบายวิธีการและการอภิปรายผลที่จำกัดขึ้น ทำให้แนวคิดนี้เป็นเพียงความใฝ่ฝัน ดังนั้นกลุ่มนี้แม้ยังยึดทุนนิยมแต่ก็ไม่ปฏิเสธเศรษฐกิจชุมชนควบคู่กันไปในฐานะเป็นหลักประกันความมั่นคงทางเศรษฐกิจภายใน เพื่อลดความรุนแรงจากการโจมตีทางเศรษฐกิจจากภายนอก ไม่พยายามเชื่อมโยงการปฏิรูปดังกล่าวไปสู่เรื่องอื่น ๆ คือ คุณค่าศีลธรรม วัฒนธรรมและสังคมด้วย ทำให้ไม่

เห็นว่าการปฏิรูปด้านการเมืองจะนำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืนรอบด้านและเหมาะสมกับสังคมวัฒนธรรมไทยแทนการพัฒนาทางทำลายอย่างที่เผชิญอยู่ได้อย่างไร

ประเด็นดังกล่าว ดร.ปรีชาสรุปว่าเป็นเรื่องโครงสร้างอำนาจ แต่ประชาธิปไตยเสรีนิยมยังไม่ได้แสดงให้เห็นชัดว่าการลดอำนาจทางการเมืองจะนำไปสู่การลดอำนาจทางเศรษฐกิจ และการกระจายอำนาจทางการเมืองจะนำไปสู่การกระจายอำนาจเศรษฐกิจหรือกระจายผลผลิตกระจายรายได้ได้อย่างไร ยิ่งเรื่องคุณค่าทางศีลธรรม สถาบันทางวัฒนธรรม และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นนามธรรมกว่าด้วยแล้ว ยิ่งไม่มีคำอธิบายอะไรที่ชัดเจน จนดูเหมือนเป็นเรื่องไม่สำคัญ แม้นักคิดเช่น ดร.ชัยอนันต์ และ พลเอกสหายหยุด จะให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้ก็ดูเหมือนเป็นบุคคลยกเว้นของกลุ่มคนที่มีความคิดแนวประชาธิปไตยเสรี และข้อนี้ก็มีส่วนทำให้แนววัฒนธรรมชุมชนซึ่งเน้นเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนกับแนวประชาธิปไตยเสรีกลายเป็นแนวทางที่ตรงกันข้าม

ปัญหาหลายปัญหาซึ่งสังคมนิยมพูดถึงเช่นเสรีภาพซึ่งขาดความเสมอภาคทั้งทางโอกาสและศักยภาพ เช่นตลาดเสรีทางเศรษฐกิจซึ่งทำให้คนบางกลุ่มมีศักยภาพและโอกาสในการเข้าถึงทุน เงินออมและตลาด จนบางครั้งถึงกับผูกขาดได้ ส่วนคนบางกลุ่มเป็นผู้ถูกหลอกและถูกขูดรีดอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ตลาดเสรีทางการเมืองที่ตกอยู่ใต้อำนาจกลุ่มคน เช่นกลุ่มคน 6 กลุ่มที่ดร.นิธิกุลกล่าวถึงและหนาทศความของดร.ปรีชานำมาอ้าง การพูดถึงความเท่าเทียมกันของคน แต่คนจริง ๆ มิได้เท่าเทียมกัน ทั้งโดยธรรมชาติและโดยการปฏิบัติของสังคม เช่นการใช้กฎหมายอย่างเลือกปฏิบัตินั้น ฝ่ายประชาธิปไตยเสรีก็ไม่ค่อยได้ให้ความสำคัญ เรื่องดังกล่าวนี้อาจจะเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้ดร.ปรีชาค่อนข้างจะเห็นว่านักคิดแนวทางประชาธิปไตยเสรีไม่ได้มุ่งแก้ปัญหาอย่างจริงจังเท่ากับนักคิดแนวทางวัฒนธรรม เพราะดูเหมือนจะไม่มีอะไรที่เป็นข้อเสนอในการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ความเข้าใจเช่นนี้ไม่แปลกเพราะแม้แนวทางวัฒนธรรมซึ่งดร.ปรีชาเห็นด้วยก็ยังเป็นแนวทางที่ไม่ได้เสนอการเปลี่ยนแปลงอย่างถอนรากถอนโคน และหากไม่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจากอำนาจของประชาชนเบื้องล่างแล้ว ดร.ปรีชาก็เชื่อว่าไม่อาจเปลี่ยนแปลงอำนาจเบื่องบนได้

จากการวิเคราะห์หนาทศความของดร.ปรีชา ในประเด็นใหญ่ ๆ ดังกล่าวมาแล้วสิ่งหนึ่งที่มองเห็นก็คือไม่ว่าจะเป็นแนววัฒนธรรมหรือแนวประชาธิปไตยเสรีล้วนขาดความชัดเจน และเป็นเพียงการเริ่มต้นคิดเท่านั้น ยังไม่ได้เป็นแนวคิดที่ต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลโดยบริบูรณ์ ยังขาดการพูดถึง

วิธีการที่เป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งสามารถพิสูจน์ว่าจะนำไปสู่จุดหมายอันเป็นอุดมคติได้ หากจะถือว่าแนวทางทั้งสองมีลักษณะเป็นขบวนการก็เป็นขบวนการที่เพิ่งเริ่มต้น ยังมีพลังไม่มากนัก แต่ก็ด้วยเหตุนี้เองที่การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคนทั้ง ๆ ที่ยังไม่เห็นอะไรชัดเจน ไม่มีความมั่นใจ และมีพลังน้อย ซึ่งดร.ปรีชาได้เสนอนั้นน่าจะเป็นเรื่องที่เร็วเกินไป อย่างน้อยควรจะได้วิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้เสียก่อน

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

เอกสารประกอบการสัมมนา

ปัญญาชนตะวันตกกับสถานะสมัยใหม่: ความขัดแย้งและความต้องการ

ชเนต วงศ์ยานนาวา

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การสัมมนาทางวิชาการ

วีนนักคิด/ปัญญาชนไทย-เทศ: อดีต ปัจจุบัน อนาคต

วันศุกร์ที่ 10 - วันเสาร์ที่ 11 มีนาคม 2543

ณ ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปก-รำไพพรรณี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โดยการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฉบับร่าง ห้ามอ้างอิงก่อนได้รับอนุญาตจากผู้เขียน

ปัญญาชนตะวันตกกับสถานะสมัยใหม่: ความขัดแย้งและความต้องการ

ธเนศ วงศ์ยานนาวา

คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

He who wants to make an angel makes a beast

Blaise Pascal

ความรู้ที่เกิดขึ้นในโลกของศาสนานั้นมิได้มีเป้าหมายที่จะอยู่ในโลกที่จับต้องได้ เพราะโลกไม่ใช่สถานที่ถาวรสำหรับมนุษย์ สถานะที่ให้ความเป็นนิรันดร์มิได้อยู่ในโลกที่มนุษย์ยังมีประสาทสัมผัสอยู่ สำหรับชาวคริสเตียนแล้วมนุษย์ตื่นเต้นเมื่อได้มีโอกาสที่จะ “หา” และ “เห็น” เรียนรู้จากบรรพบุรุษและครูบาอาจารย์ด้วยความขยันหมั่นเพียร แต่ไม่ว่าอะไรจะเป็นสิ่งสุดขั้วที่สุดในโลกนี้ก็ไม่มีอะไรที่จะสู้สวรรค์ของพระเจ้า ถ้าจะกล่าวกันอย่างง่าย โลกนี้ไม่ได้น่าอยู่อะไร เพราะอย่างน้อยมนุษย์ก็ยังเคยอยู่ในสภาพที่ดีกว่านี้ นั่นคือสวนสวรรค์แห่งอีเดน โลกนี้จึงเป็นทางผ่านประหนึ่งว่าโลกเป็นเพียงที่พักพิงทาง ดังนั้นความรู้ทั้งหลายอยู่ภายใต้อาณัติของศาสนจักร ความรู้และกิจกรรมทางโลกจึงไม่ใช่เป้าหมายหลัก นอกจากนั้นความรู้ที่มีเพื่อตอบสนองความต้องการทางการเมืองหรืออาณาจักรที่เป็นคู่ปรับสำคัญแล้วก็ยิ่งเป็นเรื่องต้องห้ามยิ่งขึ้นไปอีก นอกจากนั้นความรู้ที่ได้รับมาจากอารยธรรมกรีกโบราณก็ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้อย่าง Socrates ต้องตายเพราะการทำทหาคติความเชื่อเรื่องเทพเจ้าของกรีกโบราณ โลกของมนุษย์ปกคิธรรมดานั้นมิได้มุ่งหวังที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความรู้และความจริง ศาสนาจักรก็ไม่ได้ทำตัวแตกต่างไปจากผู้ทรงอำนาจในนครเอเธนส์ในสมัยกรีกโบราณ เพราะศาสนาจักรเองก็ปิดเส้นทางในการแสวงหาความรู้ไว้มากมาย

ความต้องการในการแสวงหาความรู้ที่อยู่นอกเหนือข้อจำกัดไม่ว่าจะเป็นเรื่องทางโลกกายภาพหรือศาสนานั้นมิได้ทำให้การพัฒนาความรู้ของโลกตะวันตกหมดพลังไปแต่อย่างใด คนอย่างกาลิเลโอกับการท้าทายความรู้ที่ศาสนจักรยอมรับเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ไม่เพียงแต่ความพยายามที่ก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางศาสนาเท่านั้น ความพยายามในการก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดทางกายภาพและธรรมชาติเป็นสิ่งที่ได้รับการปฏิบัติกันมาโดยตลอด นิยายเรื่อง *Frankenstein* ของ Mary Shelly เป็นตัวอย่างของความพยายามจะชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดและการไม่สมควรละเมิดข้อจำกัดของมนุษย์ แต่การก้าวข้ามพ้นข้อจำกัดกลับเป็นสิ่งทรงเสน่ห์ ในสายตาของระบบวิธีคิดแบบตะวันตกความรู้ต้องไม่มีข้อจำกัด ผู้ที่แสวงหาความรู้ก็ไม่ควรจะมีข้อจำกัด แม้แต่พระเจ้าอันเป็นสิ่งสูงสุดในคริสต์ศาสนาก็ยังไม่ใช่ข้อจำกัด แล้วใครจะต้องมามีข้อจำกัดทางการเมืองไม่ว่ามันจะเป็นกษัตริย์หรือใครและสถาบันใดก็ตาม ความรู้เป็นสิ่งที่

สูงสุดภายในตัวมันเอง ความรู้ในโลกตะวันตกในแง่หนึ่งสามารถขยายตัวไปอย่างมากก็เป็นเพราะ แหวกวงล้อมทางศาสนาและข้อจำกัดอื่นๆทั้งหลายออกมา ความรู้ที่ว่านี้ไม่ได้จำกัดอยู่แค่ในเรื่องของ วิทยาศาสตร์เท่านั้นแต่ยังรวมไปถึง ความรู้ทางสังคมการเมืองด้วย ในแง่หนึ่งแล้วการหลุดออกจากกรงขัง ทางศาสนาก็ทำให้ความรู้ตะวันตกสามารถเคลื่อนตัวมาสู่จุดที่แตกต่างไปจากเดิม สถานะที่แตกต่างไป จากสถานะเดิมก็คือสถานะสมัยใหม่ (modernity)

ปัญญาชนตะวันตกเป็นผลิตผลของสถานะสมัยใหม่¹ ทั้งนี้ก็เนื่องจากการถดถอยของอำนาจ ศาสนาในการกำกับชีวิตและความเป็นไปในสังคมและรัฐ เมื่อช่องว่างดังกล่าวนี้เกิดขึ้นก็ทำให้เกิดการ แสดงออกของความคิดเห็นแบบมติมหาชน (public opinion) และกระบวนการก่อตัวของอาณาเขต สาธารณะ (public sphere) ทำให้ผู้คนที่มีความรู้ไม่ว่าจะเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้ง หลายสามารถที่จะแสดงตัวตนออกมาโดยผ่านความคิดเห็นได้ ทั้งนี้สำนักพิมพ์มีบทบาทสำคัญที่จะทำ ให้ปัญญาชนสามารถมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นโดยการเขียน โดยผ่านแท่นพิมพ์ หลังจากได้อ่านงานเหล่านี้บุคคลที่มีความรู้ก็มารวมตัวถกเถียงกันใน 'Salon' (ที่ผู้หญิงมีบทบาทอย่างมากในการจัด วงสนทนา) หรือจะเป็นการถกเถียงกันในร้านกาแฟ² สภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าการอ่านเป็นองค์ ประกอบสำคัญในการเกิดนักคิดและการเป็นปัญญาชน³ การถกเถียงกันของปัญญาชนก็เพื่อจะเป็นหน ทางไปสู่ความถูกต้อง ปัญญาชนอยู่ในฐานะผู้พิทักษ์มาตรฐานทางศีลธรรมที่มีเพียงมาตรฐานเดียวมาก กว่าที่จะยอมรับความหลากหลายของมาตรฐานทางศีลธรรม เพราะถ้าไม่ใช่เช่นนั้นแล้วมวลสมาชิกใน สังคมโดยเฉพาะผู้มีอำนาจทั้งหลายก็สามารถที่จะใช้อำนาจได้ตามความพึงพอใจตามมาตรฐานของตนเองและด้วยวิธีการที่แบบหละหลวมๆ ปัญญาชนไม่ว่าจะมีจุดยืนทางการเมืองแบบใด เสรีนิยม อนุรักษนิยม ฯลฯ ต่างก็จู่ร่วมกันในเรื่องศีลธรรม⁴ ปัญญาชนได้เข้ามาทำหน้าที่แทนนักบวชในการชี้ทางและจิด ลำนึกให้แก่มวลสมาชิกในสังคม ปัญญาชนจึงเข้ามาเป็นพวกที่ทำหน้าที่เผชิญหน้ากับรัฐและสถาบัน หลักทางสังคมโดยตรง

ความหมายของคำว่าปัญญาชนแปลมาจากคำว่า Intellectuals แต่ในขณะเดียวกันก็มีคำอีกคำ หนึ่งที่มีความหมายในทำนองเดียวกันคือคำว่า Intelligentsia อันเป็นคำที่ใช้กับปัญญาชนรัสเซียที่ทำการ

¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View* (New York: The Free Press, 1965), p. x

² Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 4

³ Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, translated by T. Burger and F. Lawrence (Cambridge: MIT Press, 1989); Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, Chapter 2-3

⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. 6

⁵ Francis Mulhern, "Introduction" in Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France*, translated by David Macey, (London: Verso, 1981), p. ix ; Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii

ต่อต้านรัฐของกษัตริย์รัสเซีย คำๆนี้เข้ามาในภาษาอังกฤษจากรัสเซียในช่วงทศวรรษ 1920 โดยรัสเซียเองก็รับเอาคำๆนี้มาจากฝรั่งเศสและเยอรมัน นั่นก็คือคำว่า *intelligence* และ *intelligenz* อันเป็นศัพท์ที่นิยมใช้กันในช่วงทศวรรษที่ 1830-1840 คำๆนี้ใช้กับบุคคลที่มีการศึกษาและมีหัวก้าวหน้า อย่างไรก็ตาม คำๆนี้หมดความนิยมลงไปในที่สุด คำๆนี้เข้ามาในรัสเซียในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้า แต่ไม่ได้ใช้ในความหมายว่าผู้มีการศึกษา แต่เป็นบุคคลใดก็ตามที่พูดแทนคนที่ไม่มีปากเสียงส่วนใหญ่ของสังคมในเรื่องที่สำคัญๆ ความหมายของคำนี้เมื่อเข้ามาในสังคมอังกฤษนั้นหมายถึงพวกที่สนับสนุนการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงสังคม แต่สำหรับในอังกฤษความหมายของ “*intellectual*” นั้นมิได้หมายถึงการปฏิวัติแต่อย่างใด⁶

ปัญญาชนต้องเป็นพวกที่กระทำเพื่อคนที่เสียเปรียบในสังคม คนกลุ่มน้อยหรือคนชายขอบที่ไม่มีใครสามารถเป็นปากเป็นเสียงแทนให้⁷ สถานะของปัญญาชนจึงเป็นบุคคลที่กระทำเพื่อผลประโยชน์ของคนอื่นมากกว่าที่จะเป็นของตัวเอง เป้าหมายสำคัญของปัญญาชนแบบนี้ก็คือพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถที่จะเป็นไปด้วยความรุนแรง การเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นการเปลี่ยนขนานใหญ่ที่เป็นไปตาม “*rationality*”⁸ อันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนเป็นผู้ครอบครองไว้อย่างเต็มที่ การครอบครอง “*rationality*” นี้เองที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งหลายสามารถที่จะดำเนินไปตามความต้องการของมนุษย์อย่างมี “แผน” ซึ่งก็ทำให้ปัญญาชนมีฐานะเป็นวิศวกรทางสังคม⁹

การเป็นวิศวกรทางสังคมจำเป็นสำหรับมนุษย์ที่ไม่มีความพอใจกับสภาพสังคมที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสภาพสังคมที่กำลังถดถอยเสื่อมทราม ไม่สามารถรักษาสถานะเดิมหรือทำอะไรที่

⁶ Noel Annan, *The Dons, Mentors, Eccentrics and Geniuses*, (London: Harper Collins Publishers, 1999), p. 11

⁷ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual* (London: Vintage, 1994), p. 17 Said ให้ความสำคัญกับการเป็นคนนอกหรือคนชายขอบของปัญญาชนเป็นการสะท้อนสถานะตัวตนของตัวเองที่เขาเองที่รู้สึกว่าจะไม่รู้ว่าตัวเองมีอัตลักษณ์แบบใดแบบหนึ่งอย่างเด็ดขาด นับตั้งแต่วัยเด็กความแน่นอนตายตัวและชัดเจนของอัตลักษณ์เป็นสิ่งที่เขาไม่มีและหาไม่ได้ จนกระทั่งเขาเองมีความต้องการที่จะเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งให้แน่ชัดไปเลย ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่ค้างคาใจเขามาตั้งแต่เด็ก เขาได้แสดงความคิดนี้ไว้อย่างชัดเจนชื่อหนังสือที่เป็นอัตชีวประวัติของเขา Edward W. Said, *Out of Place: A Memoir*, (London: Granta Books, 1999), p. 5 ; สำหรับเรื่องการแสดงตัวเป็นคนนอกนั้นเป็นสิ่งที่ Martin Hollis วิเคราะห์ความคิดว่าเป็นความคิดที่ลึกถื่นของ Edward Said เช่น เรื่องความโดดเดี่ยวของความเป็นปัญญาชนกับสังคม ดู Martin Hollis, “What Truth? For Whom and When?” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, ed., *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), pp. 291-292

⁸ สำหรับคำว่า *rationality* จะใช้เป็นภาษาอังกฤษไปโดยตลอดเพื่อมิให้เกิดความสับสนกับคำว่า “เหตุผล” ในภาษาไทย ทั้งนี้ความหมายของคำนี้เองก็มีความหมายที่หลากหลายเกินไปกว่าคำว่าเหตุที่ตามมาด้วยผล สำหรับความหลากหลายนี้จะดูจะเป็นผลทำให้มี *rationalities* มากกว่าที่จะเป็น *rationality* ดู Niklas Luhmann, *Observation on Modernity*, translated by William Whobrey (Stanford: Stanford University Press, 1998), Chapter 2: European Rationality

⁹ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919* (London: Fontana Press, 1990), pp. 122-123

ดีกว่าเดิมได้ ตัวอย่างเช่น ปัญญาชนรัสเซียอุบัติขึ้นมาในช่วงของการปฏิรูปของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ที่สอง (ค. ศ. 1818-1881) หลังจากสงครามไครเมีย¹⁰ สำหรับปัญญาชนการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมและสิ่งอื่นๆภายนอกเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากสำหรับการดำรงชีวิตของปัญญาชน เพราะปัญญาชนเป็นพวกที่ไม่เคยพอใจกับระเบียบแบบแผนประเพณีที่ดำรงอยู่ในสังคม¹¹ สิ่งที่ปัญญาชนต้องการคือสังคมที่มีความเพียบพร้อมสมบูรณ์และความยุติธรรม การที่จะมีสังคมดังกล่าวได้ก็หมายความว่ามนุษย์จะต้องสมบูรณ์ด้วย ความสมบูรณ์นี้แสดงให้เห็นถึงมาตรฐานที่สูงยอดและไม่มีวันที่จะต้องการอะไรอย่างอื่นอีกต่อไป แต่การแสวงหาความสมบูรณ์ในลักษณะที่กล่าวมานี้ย่อมขัดกับสภาวะของสังคมสมัยใหม่และระบบทุนนิยมที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเครื่องจักรเทคโนโลยีในการผลิตอยู่ตลอดเวลา ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องรัสเซียอย่าง Richard Pipes เห็นว่าปัญญาชนไม่เหมาะสมที่จะอยู่กับระบบทุนนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด แต่เหมาะที่จะอยู่กับสังคมก่อนสมัยใหม่ (premodern) ที่มีระเบียบแบบแผนประเพณีและกฎหมายที่ตายตัว¹² แน่นนอนนี้เป็นความคิดเห็นที่ถือได้ว่าเป็นการต่อต้านปัญญาชน (anti-intellectualism) ซึ่งในความเห็นของปัญญาชนแล้วก็เป็นแนวความคิดแบบอนุรักษนิยม

ตามจริงแล้วการเปลี่ยนแปลงทั้งหลายที่เกิดขึ้นในโลกนี้เป็นการยากที่จะปฏิเสธว่าปัญญาชนนั้นมีบทบาทสำคัญในการเร่งการเปลี่ยนแปลง ในขณะเดียวกันปัญญาชนก็สามารถที่จะเป็นผู้ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยเช่นกัน¹³ ปัญญาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดทั้งหลายอาจจะเป็นผู้ที่มาก่อนการเวลา นอกจากนั้นก็ยังเป็นผู้ที่ก่อความไม่สงบให้สังคมเกิดความหวัหวั¹⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่วนที่มีอำนาจในทางสังคมและการเมือง ในแง่นี้ปัญญาชนจะเป็นพวกที่ไม่ยอมรับร่วมมือรัฐบาลและตลอดจนกลไกทางเศรษฐกิจทั้งหลาย¹⁵ ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่สถาบันหลักในสังคมไม่ต้องการการทำลายจากปัญญาชน สำหรับในสังคมที่ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงปัญญาชนก็คือกลุ่มคนที่ถือได้ว่าเป็นภัยต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง การจำกัดบทบาทของปัญญาชนจึงกระทำได้ในรูปของการเซ็นเซอร์การแสดงความคิดเห็นและการวิพากษ์วิจารณ์ ดังนั้นเซ็นเซอร์จึงเป็นมหันตภัยที่สำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชน เพราะเท่ากับเป็นการปิดเสียงเรียกร้องและทำลายอำนาจของปัญญาชนต่อสถาบันหลัก ปัญญาชนจึงพยายามที่จะอดทนต่อหลายสิ่งหลายอย่างที่เขาเห็นว่าตนเองจะไม่ชอบ เช่น หนังสือและภาพโป๊ เพราะถ้ายอมให้รัฐทำการ

¹⁰ Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 138

¹¹ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. viii

¹² Richard Pipes, *The Russian Revolution, 1899-1919*, p. 134

¹³ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 8

¹⁴ Lewis A. Coser, *Men of Idea: A Sociological View*, p. ix; Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 10

¹⁵ Edward W. Said, *Representation of the Intellectual*, p. 9

เช่นเชอร์อย่างหนึ่งแล้วก็หมายความว่าจะเป็นต้นแบบให้มีสิ่งอื่นต่อไป นอกจากนี้การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการย้อนกลับไปสู่ยุคแห่งความรุ่งเรืองของอำนาจศาสนาที่ดีกว่าเป็นสิ่งที่สูงสุดไม่มีใครทำลายได้

การทำทลายอำนาจแบบสถาบันไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง สังคม หรือศาสนาแล้วแต่ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่การออกมาปกป้องความยุติธรรมและความถูกต้องของมวลสมาชิกในสังคมโดยตนเองมิได้ประโยชน์อะไร นอกจากความต้องการที่จะผดุงไว้ซึ่งความยุติธรรม ความถูกต้อง และความจริง อาจจะถือว่าเป็นสิ่งที่แปลกสำหรับสถานะสมัยใหม่ที่ความเป็นตัวคนและผลประโยชน์ส่วนตัวได้กลายมาเป็นมาตรฐานสำคัญ ในช่วงทศวรรษสุดท้ายของปลายคริสต์ศตวรรษที่สิบเก้าบุคคลที่ทำหน้าที่ปัญญาชนในโลกตะวันตกในสถานะสมัยใหม่ก็คือ Emile Zola ผู้ที่เข้ามาพิทักษ์ความถูกต้องให้แก่นายทหารฝรั่งเศสชาวยิว Alfred Dreyfus ผู้ถูกกล่าวหาและตัดสินว่าเป็นจารชน จนต้องถูกส่งไปจำคุกที่ Devil Island ใน French Guyana ในทวีปอเมริกาใต้ หลังจากนั้นอีกหลายปี Emile Zola เขียนบทความลงหนังสือพิมพ์โจมตีว่ามีการกลั่นแกล้งใส่ความชาวยิวผู้นี้ด้วยการปลอมแปลงเอกสารและให้ข้อมูลเท็จ นักเขียนฝรั่งเศสผู้นี้ออกมาโจมตีสถาบันยุติธรรมและสถาบันทหารของฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ ตัวเขาเองก็ตกอยู่ในฐานะที่ขมขื่นจากการทำทลาย เรียกร้องความจริงและถูกต้องจากสังคมฝรั่งเศส

การต่อสู้ของเขานั้นเต็มไปด้วยความจริงที่เจ็บปวด สิ่งที่ทำให้เขาเจ็บปวดที่สุดก็คือเพื่อนนักเขียนจำนวนหนึ่งของเขาไม่ได้ให้การสนับสนุนเขาแต่อย่างใด¹⁶ เขาต่อสู้อย่างโดดเดี่ยว นอกจากนี้เขายังต้องเผชิญกับฝ่ายที่ต่อต้านและเห็นด้วยกับการจองจำนายทหารชาวยิวผู้นี้อย่างมาก หนังสือพิมพ์บางฉบับได้โจมตีไปถึงพ่อของ Emile Zola ว่าในปี 1832 ได้ขโมยของในขณะที่เป็นทหารอยู่ โดยข้อมูลทั้งหมดนี้นักหนังสือพิมพ์ได้ร่วมมือกับฝ่ายต่อต้านปลอมแปลงเอกสารขึ้นมา¹⁷ การต่อสู้เป็นไปอย่างเข้มข้นเพราะ “Dreyfus Affair” นี้ถือว่าเป็นการแบ่งฝรั่งเศสออกเป็นสองฝ่าย ในที่สุด Emile Zola ก็ต้องหนีไปอยู่ประเทศอังกฤษ เมื่อมีการสอบสวนพบว่าทั้งหมดมิได้เป็นความจริง นายทหารชาวยิวผู้นี้เป็นผู้บริสุทธิ์ แต่กระนั้นก็ยังมีการโจมตีว่าพวกยิวได้ใช้เงินซื้อระบบยุติธรรมและผู้พิพากษา¹⁸ เมื่อนักเขียนผู้นี้เสียชีวิตลงในต้นศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังไม่มีการให้คำตอบได้ว่าเขาตายด้วยสาเหตุอะไร การตายของเขามีเงื่อนงำ ในปี 1953 มีคนเขียนไปลงหนังสือพิมพ์ว่า Emile Zola ผู้ที่ต่อสู้กับความไม่ถูกต้องนี้ถูกฆ่าตาย¹⁹

ไม่ว่า Emile Zola จะตายด้วยอะไรก็ตาม แต่ภายหลังจากการตายของเขามาเกือบหนึ่งศตวรรษ ความพยายามที่จะค้นหาความจริงว่าเขาตายด้วยสาเหตุอะไรนั้นก็ยังคงมีอยู่ ถ้าการตายของเขาเป็น

¹⁶ Frederick Brown, *Zola: A Life*, (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995), p. 744

¹⁷ Frederick Brown, *Zola: A Life*, p. 747

¹⁸ Frederick Brown, *Zola: A Life*, p. 766

¹⁹ Frederick Brown, *Zola: A Life*, pp. 792-793

มาตรการอันเป็นผลพวงมาจากการต่อสู้เพื่อความจริงแล้วก็เท่ากับเป็นการยืนยันความตายของ Socrates และรวมไปถึงความตายของคริสเตียนที่สังเวชชีวิตให้แก่อาณาจักรโรมัน ดังนั้นภายใต้ระบบวิธีคิดแบบที่เน้นความจริงนี้จึงทำให้ความตายไม่สามารถที่จะเปลี่ยนจุดยืนที่มีต่อความจริงซึ่งก็เป็นความถูกต้องได้ ถ้าความตายอันเป็นความจริงสำหรับมนุษย์ยังไม่สามารถที่จะเปลี่ยนความจริงได้แล้วก็ย่อมทำให้ความจริงเป็นสิ่งที่สูงส่งเสียยิ่งกว่าความตาย ความจริงจึงมีความเป็นอมตะ การที่ปัญญาชนยืนหยัดอยู่กับความจริงจึงเป็นการยืนอยู่กับความเป็นอมตะและความเป็นนิรันดร์ที่ไม่มีอะไรจะมาเปลี่ยนแปลงได้ ไม่ว่าเขาผู้นั้นจะเป็นใคร ยิ่งใหญ่และมีบารมีมาจากไหน ปัญญาชนจึงต้องพร้อมที่จะเข้า “ชน” และเสียสละชีวิตเพื่อความเป็นจริง

ความเชื่อมั่นและจุดยืนที่เหนียวแน่นของปัญญาชน

การเป็นปัญญาชนนั้นเป็นไปตามศัพท์ที่ใช้เรียกกลุ่มคนพวกนี้คือ พวกที่ชอบเอาปัญญา “ชน” การเข้า “ชน” ของปัญญาชนเป็นการ “ชน” ด้วยการใช้สมองมากกว่าการใช้กำลังซึ่งก็เป็นสิ่งที่ปัญญาชนจำนวนมากไม่เห็นด้วย การต่อสู้ด้วยกำลังเป็นการต่อสู้แบบเดียวกันกับการใช้แรงงานอันเป็นสิ่งที่ปัญญาชนไม่ถนัด ในแง่นี้แล้วอาจจะกล่าวได้ว่า “หัว” ของปัญญาชนก็จะต้องแข็งแรงมากจึงจะสามารถที่จะใช้บางส่วนของร่างกายที่ก่อให้เกิดปัญญาเอาไว้ “ชน” ปัญญาชนจึงมีความสามารถในการต่อสู้ยืนหยัดทางความคิดมากกว่าพวกอื่นๆ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนเองก็คือพวกที่หัวแข็งไม่เชื่ออะไรง่ายๆ การไม่ยอมรับอะไรง่ายๆ นั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเพราะนั่นเท่ากับว่าไม่มีใครที่จะหลอกปัญญาชนได้ง่ายๆ ในแง่นี้แล้วก็ทำให้ปัญญาชนจำนวนมากสามารถที่จะ “คิดและเข้าใจ” ได้ว่าทำไมชนชั้นที่เสียเปรียบทั้งหลายจะถูกหลอกโดยระบบทุนนิยม ระบบศักดินา ระบบคอมมิวนิสต์ ระบบประชาธิปไตย ฯลฯ ถ้าจะกล่าวอย่างง่ายก็คือว่าไม่มีใครในโลกที่ไม่ถูกหลอกยกเว้นแต่ปัญญาชน ทั้งนี้ก็เพราะว่าถ้าเป็นปัญญาชนของอีกฝ่ายหนึ่งแล้วก็ต้องโจมตีอีกฝ่ายหนึ่งว่า “หลอกหลวง” ถ้าจะพูดแบบศัพท์ในวงการต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็คือ ประชาชนมีจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้อง หรือถ้าเป็นอีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องโจมตีว่าเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ

ภายใต้การต่อสู้กับ “มารร้าย” ปัญญาชนก็ไม่แตกต่างไปจากพระในความยึดมั่นอยู่ในศีล แต่ในกรณีของปัญญาชนจำเป็นที่จะต้องแน่วแน่ในความคิดของตนเอง ประหนึ่งว่าปัญญาชนจะต้องรักษาป้อมปราการของตนเองไว้อย่างเด็ดเดี่ยว ไม่ยอมให้ใครเข้ามาทำลายป้อมปราการของตัวเองได้ ปัญญาชนจำเป็นต้องเป็นบุคคลที่สามารถยึดมั่นต่อความคิดมากกว่าข้อมูลที่เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะข้อมูลที่เกิดขึ้นนั้นอาจจะเป็นเพียงภาพลวงตา เสมือนดัง “มารร้าย” ปลอมตัวมาหลอก ในแง่นี้แล้วการยึดมั่นถือมั่นย่อมเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นปัญญาชน ทั้งนี้ถ้าปราศจากการยึดมั่นก็หมายความว่าปัญญาชนเหล่านั้นสามารถที่จะกลายเป็นพวก “ขายตัว” หรือถูกดูดกลืนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบที่ตนเองต่อต้านไปได้ในที่สุด ดังนั้นอุดมการณ์จำเป็นที่จะต้องตายตัวไม่สามารถที่จะเปลี่ยนค่ายหรือกระทำใน

สิ่งที่ละเมิดหลักการ แม้ว่าข้อมูลอะไรหลายๆอย่างขัดกับความคิดพื้นฐานของปัญญาชนก็ตาม อย่างไรก็ตามนี้ไม่ได้หมายความว่าอุดมการณ์ในทางการเมืองที่เป็นอุดมคติสูงสุดนั้นจำเป็นที่จะต้องเป็นคงเดิม ถ้าจะว่าไปแล้วทุกสิ่งทุกอย่างก็แปรเปลี่ยนไป อย่างน้อยก็ด้วยอาซูไซ เช่น Raymond Aron ในช่วงสมัยเรียนอยู่ที่ Ecole Normale Supérieure ก็เป็นซ้ายมากกว่า Jean-Paul Sartre²⁰ แต่ในระยะหลังสงครามเป็นต้นมา Raymond Aron ได้ชื่อว่าเป็นฝ่ายขวา

การยื่นข้อคิดในอุดมการณ์ที่เป็นอุดมคติอย่างสังคมคอมมิวนิสต์นั้นเป็นเรื่องที่สูงส่งสำหรับปัญญาชนตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ เพราะเป้าหมายสุดท้ายมิได้จำกัดอยู่ภายใต้ค่านิยมแบบความเป็นชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นปัญญาชนต้องการมุ่งสู่ความเป็นสากลที่ไม่มีสิ่งใดมาเป็นข้อจำกัด อย่างน้อยก็เป็นไปตามตัวแบบแนวความคิดที่ครอบคลุมอย่างเช่น มนุษยชาติ หรือแม้กระทั่งแนวความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน สำหรับการแสวงหาความเป็นสิ่งที่สากลนั้นเป็นเรื่องที่จะได้รับการยอมรับอย่างมากจากปัญญาชนฝรั่งเศส ปัญญาชนฝรั่งเศสมีความต้องการทางอุดมคติที่เป็นสากลไร้พรมแดน ไม่มีข้อจำกัดทางด้านวัฒนธรรม ความคิดแบบสากลที่พิจารณามนุษย์อย่างปราศจากข้อจำกัดทางวัฒนธรรมใดๆ แต่การเป็นมนุษย์แบบนามธรรมนี้เป็นสิ่งที่ถูกโจมตีอย่างมากจากปัญญาชนอังกฤษ เช่น Edmund Burke²¹ ในแง่นี้ปัญญาชนอังกฤษจึงมักได้รับการฉกฉวยว่าเป็นพวกโลกแคบ (parochial) และให้ความสำคัญกับเรื่องท้องถิ่นของอังกฤษมากกว่าโลกกว้าง ปัญญาชนอังกฤษที่ให้การสนับสนุนฝ่ายซ้ายก็มีจำนวนที่น้อยกว่าในภาคพื้นยุโรป และหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็มีปัญญาชนจำนวนน้อยที่ยังสนับสนุนสหภาพโซเวียต²² จะมีข้อยกเว้นแต่เพียงพวกมาร์กซิสบางกลุ่ม แต่พวกที่โดดเด่นอย่างมากที่สุดก็ให้แก่พวก “Cambridge Moles” ที่เป็นสายลับให้กับสหภาพโซเวียต สำหรับการเป็นสายลับของปัญญาชนอังกฤษอย่างเช่น Sir Anthony Blunt ผู้เชี่ยวชาญศิลปะและเป็นผู้ดูแลศิลปะวัตถุให้แก่พระราชวงศ์อังกฤษ เป็นไปตามอุดมการณ์ที่มุ่งหวังสิ่งที่สูงส่งกว่าการปกครองในระบบอบเชรีประชาธิปไตย อย่างไรก็ตามนี้เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

ในแง่แล้วปัญญาชนฝ่ายซ้ายอังกฤษจึงมิได้มีปัญหาแบบปัญญาชนฝรั่งเศสที่ผูกติดอยู่กับพรรคคอมมิวนิสต์ซึ่งอิงอยู่กับแนวทางโซเวียต แต่นั่นมิได้หมายความว่าปัญญาชนอังกฤษเองไม่ประสบปัญหาที่ทำนายเช่นเดียวกับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่อื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการฆ่าผู้คนจำนวนมากในระบบสังคมนิยม สำหรับปัญญาชนส่วนใหญ่การที่ผู้คนถูกฆ่าตายไปเป็นจำนวนมากได้

²⁰ Diane Rubenstein, *What's Left?: The Ecole Normale Supérieure and the Right*, (Madison: The University of Wisconsin Press, 1990), p. 32

²¹ ดู Edmund Burke, *Reflection on the Revolution in France*, ed. by Thomas H. D. Mahoney, (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1955)

²² Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956* (Berkeley: University of California Press, 1992), p. 266

สันคลอน “จิตสำนึก” ของปัญญาชนเอง แต่ปัญญาชนฝรั่งเศสเหล่านี้ได้พยายามปฏิเสธการเกิดขึ้นของความทารุณโหดร้ายของ Stalin ทั้งๆที่ข้อมูลจำนวนมากปรากฏออกมาหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น การเปิดเผยความเลวร้ายของ Stalinism เพื่อการโจมตี Stalin จาก Nikita Krushchev สิ่งต่างๆเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนหนึ่ง เช่น ในฝรั่งเศสยอมรับแต่อย่างใด กรณีของ Jean-Paul Sartre เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน วิธีการหนึ่งที่เป็นคำตอบในการไม่ยอมรับข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างค่ายกักกันนั้นก็เป็นด้วยว่าข้อมูลเหล่านี้ถูกตอบโต้และโจมตีกลับว่าไม่ “บริสุทธิ์” และเป็นการโฆษณาชวนเชื่อของฝ่ายทุนนิยมที่อ้างตัวว่าเป็นโลกเสรี เป็นต้น บรรยากาศของการต่อสู้กันทางอุดมการณ์ในช่วงสงครามเย็นทำให้อุดมการณ์ย่อมมีความสำคัญกว่า “ข้อมูล” และสถิติของจำนวนคนที่เสียชีวิต แต่สำหรับปัญญาชนบางกลุ่มการจับคนเข้าค่ายกักกันเป็นปรากฏการณ์ที่ยอมรับไม่ได้ เป็นอาชญากรรม และไม่ใช่เรื่องของการตีความ ไม่ต้องการสถิติตัวเลขเพราะนั่นเป็นการละเมิด “ชีวิต”

ความทารุณโหดร้ายของระบบเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบคอมมิวนิสต์ กลายเป็นปัญหาสำคัญสำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก ที่ต้องการจะปกป้องอุดมการณ์ของตนนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ปัญหาที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากยอมรับไม่ได้ว่า สิ่งที่โหดร้ายในทำนองเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับการกำจัดยิวหกล้านคนนั้นได้เกิดขึ้นในโลกคอมมิวนิสต์ที่ให้คำมั่นสัญญาว่าจะให้ความสุขและความเท่าเทียมกันอย่างทั่วหน้า แม้ว่าปัญญาชนฝ่ายซ้ายบางคนยอมรับว่ามีคนตายจำนวนมาก แต่ก็ยังมีข้อโต้แย้งอีกว่าระบบคอมมิวนิสต์ที่ทำให้ผู้คนล้มตายไปนับเป็นสิบล้านคนนั้นเป็นไปอย่างไร้จุดหมาย ปัญหาที่ตามมาก็คือเรื่องของความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ คำตอบที่เกิดขึ้นอย่างหนึ่งก็คือว่าการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์เป็นเรื่องที่สากลที่เกิดขึ้นได้ในทุกทวีปไม่ได้จำกัดอยู่ในกลุ่มชนใดกลุ่มชนหนึ่ง ปัญหานี้มิได้เกิดขึ้นแต่ในโลกคอมมิวนิสต์ตะวันตกเท่านั้น แต่ยังปรากฏอยู่ในระบอบคอมมิวนิสต์ในเอเชียอีกด้วย เช่น Maoism และ กรณีของเขมรแดง เป็นต้น อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้ทำให้การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์อย่างมีระบบของนาซีกลายเป็นเรื่องธรรมดา เน้นอนการกล่าวแบบนี้เท่ากับเป็นการเหยียดหยามต่อการตายของยิวหกล้านคน สำหรับพวกที่ต่อต้านระบอบคอมมิวนิสต์นั้นก็ได้แสดงให้เห็นว่า จำนวนผู้เสียชีวิตในระบอบคอมมิวนิสต์รัสเซีย้นั้นมากกว่าระบอบนาซีกันหลายเท่า การต่อสู้จึงเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นว่าระบอบคอมมิวนิสต์นั้นเลวร้ายกว่าระบอบนาซี เป็นต้น

สำหรับคำตอบของปัญญาชนที่ยังคงต้องการปกป้องความชอบธรรมของระบอบคอมมิวนิสต์อยู่ก็พยายามให้คำตอบว่าต้องคำนึงถึงปัจจัยอย่างอื่นๆด้วย เช่น ความยากจน ความอดอยาก การแทรกแซงและการบ่อนทำลายจากฝ่ายตรงข้าม การจำกัดศัตรูทางการเมืองกันเองของข้าราชการในระดับท้องถิ่นกันเอง ฯลฯ ในขณะที่ปัญญาชนบางคนก็เห็นว่าการกระทำความผิดไม่ได้ตั้งใจหรือไม่ก็ตามกลับเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก เมื่อระบอบคอมมิวนิสต์จำเป็นที่จะต้องรักษาระบอบคอมมิวนิสต์เพื่อความอยู่รอดภายใต้การเผชิญหน้ากับฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ในคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบ สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้ายที่ไม่

ยอมรับระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลกช่วงศตวรรษที่ยี่สิบนั้นก็สามรถที่จะกล่าววาระบอบสังคมนิยมที่เกิดขึ้นในโลก ยังไม่มีใครเป็น “ของแท้” ทั้งหมดเป็นเพียงของปลอมที่แอบอ้าง เป็นเพียงลัทธิแก้เป็นต้น เป้าหมายที่จริงแท้และแน่นอนของสังคมนิยมนั้นยังไม่ได้เกิดขึ้น คำตอบที่ให้ในลักษณะที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่ามี ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งก็คือพวกที่กล่าวว่าของฝ่ายอื่นเป็นของปลอมเท่านั้นที่กุมและรู้ถึงความจริงแท้ของระบบสังคมนิยม “สมบูรณ์” ที่เขาเหล่านั้นเองเป็นผู้กำหนด ดังนั้นไม่เพียงแต่ปัญญาชนจะเป็นผู้ที่ยึดมั่นถือมั่นในอุดมการณ์ แต่ก็ยังเป็นผู้ที่ “รู้ดี” กว่าใครๆ ในโลกนี้ทั้งหมดก็ว่าได้ ในแง่หนึ่งแล้วทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับอุดมการณ์และความเป็นจริงเกือบจะเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ อย่างไรก็ตามการต่อสู้ของปัญญาชนนั้นก็จะเป็นไปตามเส้นทางของการไปสู่เรื่องความจริงซึ่งต่างฝ่ายต่างก็ต่างอ้างถึง “ความจริง” ซึ่งทำให้ความจริงกลับกลายเป็นสิ่งที่มีความหลากหลายมากกว่าที่จะเป็นเพียงหนึ่งเดียว

วิถีปัญญาชน:วิถีแห่งความขัดแย้ง

การยึดมั่นในอุดมการณ์ของปัญญาชนตะวันตกมักจะนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนด้วยกันเอง การเผชิญหน้ากันทางความคิดเป็นเรื่องที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่อย่างเนืองๆ ในหมู่นักปัญญาชน ปัญญาชนจึงเป็นพวกที่ต่อสู้กันเองจนดูราวกับจะเป็นส่วนสำคัญของอาชีพ จนกระทั่งดาราภาพยนตร์และผู้กำกับอเมริกันชีวอย่าง Woody Allen เอาปัญญาชนมาเสียดสีในเชิงต่อต้านปัญญาชนในภาพยนตร์เรื่อง *Stardust Memories* ว่า “Intellectuals are like the Mafia. They only kill their own”²³ ความขัดแย้งของปัญญาชนที่อยู่ในโลกของการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความจริงและความถูกต้องอยู่ตลอดเวลาจะเป็น “ความจริง” มากพอกับการแสวงหาความจริงของปัญญาชน ผลที่ตามมาอันหลีกเลี่ยงได้ยากก็คือว่าในท้ายที่สุดแล้วปัญญาชนนั้นก็ไม่สามารถที่จะรักษา “ความเป็นมิตร” ระหว่างกันได้อีกต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการปกป้องอุดมการณ์สังคมนิยม เช่น ความขัดแย้งระหว่าง Jean-Paul Sartre กับ Maurice Merleau-Ponty และคนต่อมาคือ Albert Camus เป็นต้น โดยฝ่ายแรกมิได้ทำตัวเสมือนเป็นปัญญาชนที่มีหน้าที่จะต้องเปิดเผยความจริงและที่ต่อต้านความทารุณโหดร้ายของระบอบคอมมิวนิสต์ การไม่ต่อต้านการกระทำดังกล่าวเท่ากับละเมิดหลักการของมนุษยนิยมซึ่งแสดงออกถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของการเป็นมนุษย์ที่ไม่ต้องการให้ใครกระทำความทารุณโหดร้ายกับตนเช่นกัน อย่างไรก็ตาม Jean-Paul Sartre กลับเห็นว่าความจริงไม่จำเป็นที่จะต้องนำมาเปิดเผยใน

²³ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie” in Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, *Intellectuals in Politics: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie* (London: Routledge, 1997), p. 6

ทุกกรณีไป²⁴ ทั้งนี้เพราะเขาเห็นว่า การนำเรื่องราวแบบนี้มาเปิดเผยจะทำให้กรรมกรในฝรั่งเศสสิ้นหวังต่อระบอบคอมมิวนิสต์ ในขณะที่ฝ่ายหลังได้ทำการต่อต้านการกระทำของระบอบคอมมิวนิสต์โซเวียต การกระทำดังกล่าวของ Albert Camus ได้รับการต่อต้านอย่างมากจากกระแสปัญญาชนฝ่ายซ้าย การกระทำของเขาในลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงลักษณะของปัญญาชนแบบที่ต่อต้านกระแสความคิดหลัก และทำให้ต้องต่อต้านปัญญาชนคนอื่นๆ ที่ยังเป็นไปตามกระแสอย่างโดดเดี่ยว²⁵

ก่อนหน้าการเผชิญหน้ากันทางอุดมการณ์ความขัดแย้งของปัญญาชนในภาคพื้นทวีปยุโรปหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ความขัดแย้งก็เป็นเรื่องของการต่อสู้กับปัญญาชนที่สนับสนุนหรือร่วมมือกับพวกนาซี การสิ้นสุดสงครามโลกนำไปสู่การลงโทษปัญญาชนที่ร่วมมือกับนาซี ในฝรั่งเศสก็ได้แก่ Robert Brasillach ปัญญาชนฝ่ายขวาผู้ที่เข้าร่วมกับรัฐบาลหุ่นของนาซี ครั้นเมื่อสิ้นสุดฟาสซิสต์ปัญหาสำคัญดั้งเดิมของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบโดดเด่นขึ้นมาอีกครั้งก็คือปัญหาของคอมมิวนิสต์ คอมมิวนิสต์เป็นปัญหาระยะยาวที่สั่นคลอนโครงสร้างพื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมของโลก ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้คนจำนวนมากโดยเฉพาะชนชั้นนำในยุโรปให้การสนับสนุนฟาสซิสต์และนาซีโดยหวังว่าจะเป็นตัวต้านภัยคอมมิวนิสต์ แต่สำหรับปัญญาชนฝ่ายซ้าย ปัญหาภายในของโลกคอมมิวนิสต์ที่สั่นสะเทือนตนเองแรกๆ ก็คือ สนธิสัญญาระหว่างนาซี (เยอรมนี) กับคอมมิวนิสต์ (รัสเซีย) ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง สนธิสัญญานี้สร้างความผิดหวังให้กับปัญญาชนฝ่ายซ้าย คอมมิวนิสต์หันไปเข้ากับเผด็จการนาซี

หลังสงครามโลกครั้งที่สองปัญหาปัญญาชนต่อคอมมิวนิสต์ยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น เพียงแต่ว่าคราวนี้ไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา แต่เป็นความขัดแย้งของปัญญาชนระหว่างกลุ่มที่ต้องการประณามการกระทำของฝ่ายสังคมนิยมโซเวียต กับกลุ่มที่ต้องการยื่นหยัดในเรื่องความชอบธรรมของการพิทักษ์สังคมนิยมโซเวียต ประเด็นสำคัญเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการกักขังคนในค่ายกักกัน และการรุกรานประเทศอื่นๆ เช่น ฮังการีในปี 1956 ฯลฯ ทั้งนี้ปัญญาชนฝ่ายที่ต้องการปกป้องโซเวียตโจมตีว่าในการบุกฮังการีของสหภาพโซเวียตนั้น ฝ่าย CIA จะต้องรับผิดชอบ เพราะเป็นตัวจักรสำคัญในการช่วยให้อุสหภาพโซเวียตต้องเข้ามาพิทักษ์ฮังการี อย่างไรก็ตามการกระทำของสหภาพโซเวียตแม้ว่าจะทำให้ปัญญาชนบางคนผิดหวังกับสหภาพโซเวียตมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ทำให้ปัญญาชน

²⁴ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century*, translated and edited by Richard Veasey (London: The Harvill Press, 1995), pp. 272-273

²⁵ Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road: The French Intellectuals in the 20th Century*, p. 89

กลางแปลงใจต่อการเป็นคอมมิวนิสต์แต่อย่างใด ดังเช่น Louis Aragon²⁶ เป็นต้น ความขัดแย้งระหว่างปัญญาชนนั้นสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศความขัดแย้งในสงครามเย็น

ความขัดแย้งของปัญญาชนก็ดูจะไม่แตกต่างไปจากการขัดแย้งของผลประโยชน์ระหว่างผู้คนต่างๆ เช่น นักธุรกิจ เพียงแต่ความขัดแย้งนี้มีได้เป็นรูปธรรมแบบผลประโยชน์ทางธุรกิจ ความขัดแย้งของปัญญาชนแสดงออกโดยผ่านภาษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาเขียน ภาษาเป็น “อาวุธ” สำคัญของปัญญาชน อย่างไรก็ตามภายใต้การกำกับของสิทธิเสรีภาพในการแสดงออก “สงคราม” ที่สู้รบกันผ่านภาษาก็ย่อมไม่ทำร้ายอันตรายแก่ปัญญาชนแต่อย่างใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็น “สงคราม” ระหว่างปัญญาชนด้วยกันเอง ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนอาจจะไม่ต้องสูญเสียอะไรมากไปกว่า “คำพูด” ที่รองรับด้วยศักดิ์ศรีเกียรติยศแห่งความเป็นปัญญาชน โดยคุณลักษณะของปัญญาชนเองก็เป็นพวกที่ใช้ภาษาในการดำรงชีพ ไม่ว่าจะเป็นปัญญาชนช่วงไหนของฝรั่งเศส ในช่วง 1900-1930 ก็เป็นอาจารย์สอนหนังสือพอมานะในช่วง 1930-1960 ก็เปลี่ยนเป็นนักเขียน ตั้งแต่ปี 1960 ปัญญาชนก็กลายเป็นคนคั่ง (แบบคาราภาพยนตร์) ในวงการสื่อสารมวลชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยุ โทรทัศน์²⁷ ปัญญาชนจึงมีสถานะที่ไม่แตกต่างไปจาก “คารา” อย่างไรก็ตามการใช้สื่อของปัญญาชนนั้นไม่ใช่จำกัดเพียงในฝรั่งเศส แต่ยังรวมไปถึงสหรัฐอเมริกาด้วย เช่น Norman Mailer²⁸ เป็นต้น อย่างไรก็ตามการให้สัมภาษณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์การออกรายการโทรทัศน์ นั้นก็จำเป็นที่จะต้องกระทำการใช้ภาษา สำหรับในกรณีที่ผ่านสื่อโทรทัศน์นั้นก็เป็นการใช้ภาษาพูด แต่นั่นมิได้หมายความว่าภาษาพูดมีความสำคัญมากกว่าภาษาเขียนแต่อย่างใด อาวุธสำคัญของปัญญาชนยังคงเป็นภาษาเขียนอยู่ไม่เสื่อมคลาย

การใช้ภาษาเป็นการทำ “สงคราม” ที่อาจจะถือได้ว่าเป็น “ความรุนแรง” ที่ปัญญาชนกระทำต่อกันเองและคนอื่น ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมิได้ทำให้กรอบครวัของปัญญาชนต้องไม่มีที่อยู่หรือกลายเป็นบุคคลล้มละลายแต่อย่างใด สิ่งที่เกิดตามมาจากความขัดแย้งของปัญญาชนก็คือไม่มีการสนทนาและติดต่อกันอีกต่อไป เช่น George Bataille กับ Roger Caillois²⁹ หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง George Bataille กับ Andre Breton ฝ่ายแรกเห็นว่าฝ่ายหลังนั้นใจ³⁰ แต่ในขณะที่ฝ่ายแรกก็ยังคงมีความประทับใจ

²⁶ “A Conversation with Edmonde Charles Roux” in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p. 263
Louis Aragon (1897-1982) เขาเป็นหนึ่งในผู้ริเริ่ม “Surrealism” เข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ในปี 1932 และเป็นสมาชิกพรรคตลอดชีวิต

²⁷ ดู Regis Debray, *Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France*, translated by David Macey, (London: Verso, 1981)

²⁸ Paul Johnson, *Intellectuals*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1988), p.321

²⁹ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, *Adventures on the Freedom Road*, p.195

³⁰ “A Conversation with Pierre Klossowski” in Bernard-Henri Levy, p. 196

กับฝ่ายหลัง³¹ อีกคู่หนึ่งก็คือ Andre Breton กับ Louis Aragon³² สำหรับในโลกภาษาอังกฤษก็จะได้จาก Ludwig Wittgenstien กับ Karl Popper หรือจะเป็นความขัดแย้งระหว่าง Wittgenstien กับ Bertand Russell เป็นต้น ในแง่แล้วปัญญาชนก็อาจจะไม่แตกต่างไปจากมวลมนุษยอื่นๆ เพียงแต่การยืนหยัดในอุดมการณ์และความเชื่อของแต่ละคนทำให้ปัญญาชนลงรอยกันได้ยาก ถ้าไม่โจมตีกันอย่างออกหน้าออกตาตามหน้าหนังสือต่างๆแล้ว ปัญญาชนก็ไม่ยอมร่วมมือหรือมีปฏิสัมพันธ์กันอีกต่อไป การตัดญาติขาดมิตรของปัญญาชนจึงเป็นสิ่งที่เห็นกันอยู่เป็นประจำ เช่น Bernard-Henri Levy กับ Michel Foucault ความสัมพันธ์ก็จบสิ้นจนกระทั่งฝ่ายหลังตายไป³³ การไม่ยอมร่วมสังฆกรรมกับบุคคลที่มีความเห็นไม่ลงรอยกันนั้นก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมั่นประจักษ์ว่าคนนอกศาสนาที่ไม่สามารถจะเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาของตนได้ ความคิดเห็นของปัญญาชนที่มีต่อบุคคลที่ตนเองไม่เห็นด้วยหรือเกลียดชังจึงไม่แตกต่างไปจากความเชื่อของพระผู้ยึดมั่นในพระศาสนา

ปัญญาชน:นักบวชในเสื้อคลุมของฆราวาส

ความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีวิตที่ปุถุชนจำนวนมากไม่ต้องการจะเผชิญ แต่สำหรับปัญญาชนแล้วความขัดแย้งที่แสดงออกมาทางความคิดเป็นหัวใจของชีวิตและการดำรงชีพ³⁴ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นว่าสถานะของปัญญาชนนั้นหลีกเลี่ยงได้ยากที่จะไม่ตั้งตัวเป็นผู้ตัดสินเรื่องราวต่างๆทางสังคมการเมือง ในแง่ปัญญาชนก็คือผู้พิพากษาทางด้านศีลธรรมของสาธารณชน ที่แม้ว่า “ตำแหน่ง” นี้จะไม่ได้มาจากการเลือกตั้งก็ตาม แต่เป็นเรื่องของจิตสำนึกที่มีต่อสังคมส่วนรวม ความรู้สึกนึกคิดที่จะมีความรับผิดชอบต่อผู้อื่น อย่างไรก็ตามความรู้สึกรับผิดชอบแบบนี้มิได้มีลักษณะเฉพาะหรือจำเพาะเจาะจงกับใครหรือกลุ่มไหน แต่เป็นความรู้สึกรับผิดชอบที่เป็นไปอย่างสากล เช่น เป็นมนุษยนิยมเหมือนกันหมด ไม่มีสีผิว ศาสนา ชาติพันธุ์ อุดมการณ์ทางการเมือง ฯลฯ ทั้งนี้เพราะไม่มีอะไรที่จะยิ่งใหญ่ไปกว่ามนุษย เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ยกย่อง รัก บูชา และ หวงแหน นั้นก็ไม่ใช่อะไรอื่นนอกจากตัวมนุษย์เอง

คุณภาพของการเคารพยกย่องมาตรฐานแห่งความเป็นมนุษย์นั้นอาจจะไม่ใช่มาตรฐานเดียวที่พอเพียงสำหรับการตัดสินหรือสร้างจิตสำนึกแก่สังคม ความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาความรู้ที่ซับซ้อนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมสมัยใหม่ ปัญญาชนในฐานะของผู้ที่มีความรู้และรู้มากกว่าผู้อื่น ต้องมีหน้าที่ที่

³¹ “A Meeting with Michel Leiris” in Bernard-Henri Levy, p. 201

³² “A Conversation with Edmonde Charles Roux” in Bernard-Henri Levy, p. 266

³³ “The Wholesale Demise of Intellectual” Roland Barthes: Fragments of A Friendly Conversation, in Bernard-Henry Levy, p. 379

³⁴ Jeremy Jennings and Tony Kemp-Welch, “The Century of the Intellectuals: From Dreyfus Affair to Salman Rushdie” p. 10

จะเอาความรู้ทั้งหลายมาแก้ไขเพื่อความจริงและความถูกต้อง ทั้งนี้ภายใต้สภาวะของความเป็นสมัยใหม่ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างถูกจำแนกแจกแจง (differentiation) แยกย่อยออกเป็นหน่วยต่างๆซึ่งปัญญาชนเองก็เป็น ผลพวงของการจำแนกแจกแจงดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทำให้สถานะของปัญญาชนกลายเป็น ผู้เชี่ยวชาญไป³⁵ ผู้เชี่ยวชาญที่ต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้าทางความรู้ใน สังคมสมัยใหม่ สถานะของผู้เชี่ยวชาญและปัญญาชนที่ดำเนินไปพร้อมกันนี้ ทำให้ผู้เชี่ยวชาญหลายต่อ หลายคนอยู่ในฐานะปัญญาชนด้วยนั้นสามารถที่จะเสนอแนะและวิพากษ์วิจารณ์ทิศทางของการพัฒนา ความรู้ และตลอดจนการนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อที่จะให้มีผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ปัญญาชน จึงทำหน้าที่เป็นผู้วิจารณ์และชักท้วงในสังคมสมัยใหม่ เมื่อมีอะไรที่จะเกิดขึ้นใหม่ที่จะมีผลกระทบต่อ ส่วนรวมก็เป็นหน้าที่ของปัญญาชนที่จะต้องให้ความคิดเห็น

การแสดงความคิดเห็นของปัญญาชนโดยส่วนใหญ่แล้วแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะที่ท้าทายต่อ ความคิดและพฤติกรรมหลักในสังคม ในแง่แล้ว Emile Durkheim ให้ความเห็นว่าเป็นปัญญาชน จึงแสดงออกถึงลักษณะแห่งความเป็นปัจเจกชนนิยม (individualism) แต่ปัจเจกชนนิยมนี้มิได้หมายความว่า เป็นมนุษย์ที่ตัดขาดออกจากโลกภายนอกมิได้เกี่ยวข้องกับใคร ในทางตรงกันข้ามการจะเป็น ปัจเจกชนได้จะต้องแตกเปลี่ยนความรู้และความคิดเห็นกับผู้อื่น การยอมรับมาตรฐานและการตัดสิน เรื่องราวต่าง ๆ นั้นจะต้องตั้งอยู่บนรากฐานของ “rationality” มากกว่าที่จะยอมรับกันเพราะอำนาจ³⁶ นี้ เป็นอุดมคติของปัญญาชน การยึดมั่นในสิ่งนี้ถือเป็นสิ่งสากลในทำนองเดียวกันกับการยึดมั่นในมนุษย์ เพราะสถานะของการเป็นมนุษย์นั้นเป็นไปได้เพราะการมี “rationality” ในตัวมนุษย์เอง การขาด “rationality” ย่อมทำให้มนุษย์ขาดความเป็นมนุษย์ไป ถ้าจะกล่าวอย่างเต็มที่ก็คือการเป็นคนบ้าที่ไม่มี สมบูรณ์

การมี “rationality” ในตัวมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์สามารถตัดสินเรื่องราวต่างได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาใครนำปัญหาที่สำคัญมาให้แก่ปัญญาชนในสังคมประชาธิปไตย การวัดมาตรฐานของความ เท่าเทียมกันตาม “rationality” ว่าทุกคนมี “rationality” นั้น มิได้ทำให้การตัดสินใจ การประเมินคุณค่า การวิจารณ์ ของปัญญาชนถูกต้องหรือดีกว่าบุคคลอื่นๆ เมื่อเป็นเช่นนั้นทำไมบุคคลอื่นๆถึงต้องฟัง และเชื่อการตัดสินของปัญญาชน? ทำไมรสนิยมของปัญญาชนถึงต้องดีกว่าถูกต้องกว่าของคนอื่นๆ? เช่น การฟังเพลงของ Mozart ย่อมดีกว่า Hector Berlioz หรือฟัง Berlioz ย่อมดีกว่า Beatles หรือฟัง Beatles ย่อมดีกว่า Portishead หรือฟัง Portishead ย่อมดีกว่า Back Street Boys หรือยืมดีกว่า Spice Girls ฯลฯ หรือในกรณีของภาพยนตร์ ทำไมภาพยนตร์ของผู้กำกับอย่าง Federico Fellini ย่อมดีกว่า Steven Spielberg หรือ Peter Greenaway ดีกว่า Pedro Almodovar หรือดีกว่า Russ Meyer เป็นต้น ใน

³⁵ Emile Durkheim, “Individualism and the Intellectuals”, in *On Morality and Society: Selected Writing*, ed. By Robert Bellah, (Chicago: University of Chicago Press, 1973), p. 49

ทำนองเดียวกันทำไมการนิยมนิยมชอบงานเขียนของปัญญาชนอย่าง Jean-Paul Sartre ถึงดีกว่า Raymond Aron?³⁶ ทำไมอ่านงานของ Michel Foucault และ Antonio Negri ย่อมน่าเชื่อถือดีกว่า Talcott Parsons และ Niklas Luhmann? เป็นต้น คำถามแบบนี้สามารถที่จะใช้กับเรื่องราวอื่นๆด้วยไม่ว่าจะเป็นการเมืองหรือเศรษฐกิจ

ครั้นเมื่อมนุษย์ทุกคนมี “rationality” และมีความสามารถในการใช้แล้ว ปัญญาชนก็ไม่ได้ทำอะไรมากไปกว่าการดูถูกความคิดผู้อื่น การกระทำดังกล่าวเท่ากับเป็นการยกสถานะตัวเองให้สูงขึ้นกว่าคนอื่นๆ การกระทำของปัญญาชนดังกล่าวเป็นการคิดว่าตัวเองเป็นบุคคลสำคัญ ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ คือการหลงตัวเองของปัญญาชน ในแง่นี้นักเขียนรางวัลโนเบลชาวฝรั่งเศส Claude Simon ได้แสดงความคิดในทำนองนี้ว่า

The ability to put words together in a more or less expressive and eloquent manner (and that all I try to do) doesn't qualify you to act as a guru and pontificate on every issue.....I 'd simply repeat that a writer who thinks he can act as a guru shows signs of misplaced self-importance.³⁷

อย่างไรก็ตามปัญญาชนตะวันตกในอดีตโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคตั้งแต่กรีกโบราณมาจนถึงยุคอาณานิคมนั้นมักจะคิดว่า “คนอื่น” ไม่มีความสามารถเท่ากับตนเอง “คนอื่น” ไม่รู้จักศาสนาที่ดีและถูกต้องอย่างคริสต์ศาสนา ไม่รู้จักประชาธิปไตย สิทธิมนุษยชน ฯลฯ ด้วยความคิดต่างๆเหล่านี้จึงทำให้ปัญญาชนและนักวิชาการตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีตคิดว่าดินแดนที่นอกเหนือไปจากอาณานิคมแอตแลนติกเหนือแล้วไม่มี “rationality” ปัญหาเช่นนี้นำไปสู่การต่อสู้กันระหว่างปัญญาชนผู้เห็นว่า เช่น คนพื้นเมืองที่ไหนก็ตามมี “rationality” ด้วยเช่นกัน ความพยายามแบบนี้เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนจากงานของพวกนักมานุษยวิทยาที่มีคำตอบที่แตกต่างไปจากนักบวชและนักปรัชญาตะวันตกรุ่นเก่าว่าคนพื้นเมืองเองก็มี “rationality” ความรู้ทางมานุษยวิทยาจะตอบรับกับโลกแห่งสัมพัทธนิยม สัมพัทธนิยมที่ก็ยังถูกดองด้วยแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ ปัญญาชนตะวันตกที่ยอมรับความแตกต่าง

³⁶ จนกระทั่งมีการกล่าวว่า การยืนอยู่ข้าง Jean-Paul Sartre ที่ผิดก็ยิ่งดีกว่าการยืนอยู่ข้าง Raymond Aron ที่ถูก ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าไม่ใช่เรื่องของความจริงและความถูกต้องอีกต่อไป แต่การยืนอยู่ข้างปัญญาชนฝ่ายใดนั้นก็กลับกลายเป็นเรื่องการแบ่งพรรคแบ่งพวกและความศรัทธา

³⁷ “A writer could and should on occasion give up creative writing: A Conversation with Claude Simon” in Bernard-Henri Levy, p. 61

และความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรมจึงมีความแตกต่างไปจากปัญญาชนที่มีฐานวิธีคิดแบบคริสเตียนที่ทุกอย่างต้องมี “หนึ่งเดียว”

แต่สำหรับปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากการยอมรับว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีคุณค่าเท่าเทียมกันนั้นเป็นการแสดงออกถึงความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) อันเป็นสิ่งที่อันตรายอย่างยิ่งสำหรับมนุษยชาติและอารยธรรมตะวันตก ความดีและความงามที่มีอยู่หลายแบบนั้นเป็นสิ่งที่ขัดกับความคิดที่เป็นหนึ่งเดียว สิ่งที่สูงสุดในโลกนี้มีเพียงหนึ่งเดียว สำหรับในอคิดของอาณาจักรคริสเตียนสิ่งที่สูงสุดในโลกนี้ก็คือพระเจ้าเป็นเจ้า พระเจ้าที่มีเพียงหนึ่งเดียว พระองค์เป็นผู้เดียวที่มวลมนุษย์จะต้องยกย่องและบูชา ความจง “รัก” รักก็จะมีแค่พระองค์เพียงผู้เดียว ห้าม “นอก” ใจไปหาพระเจ้า “เทียม” องค์อื่นๆ ลักษณะความคิดเรื่องพระเจ้าองค์เดียว (monotheism) ที่มีความเป็นหนึ่งเดียวแบบนี้ ทำให้ระบบวิธีคิดที่เห็นอะไรนอกเหนือไปจากสิ่งที่ปัญญาชนยึดถือว่าเป็นสิ่งที่ดีย่อมเป็นไปได้ สิ่งที่ดีงามสูงสุดทั้งหลายจึงมีเพียงอันเดียว” การยึดหลักความดีและความงามที่หลากหลายนั้นจะนำมาซึ่งความขัดแย้งทางค่านิยมและการดำเนินชีวิต การมีความแตกต่างทางค่านิยมจะทำให้สรรพสิ่งต่างๆ ไม่สามารถที่จะดำเนินไปด้วยกันได้ ประหนึ่งสามีและภรรยาที่ไม่ค่อยจะมีอะไรที่เหมือนกันมาอยู่ด้วยกัน

นอกจากนี้การมีความนิยมที่แตกต่างกันในหลักการใหญ่ๆ เช่น ค่านิยมในทางการเมือง ก็ล้วนแล้วแต่จะก่อให้เกิดปัญหา เพราะการยอมรับค่านิยมอย่างเช่น การบูชาอัญแบบพวก Aztecs พิธีสดีของอินเดียสมัยโบราณ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ละเมิดหลักการความเป็นมนุษย์ การยอมรับความแตกต่างทางค่านิยมตามวัฒนธรรมย่อมหมายความว่า ไม่มีใครสามารถที่จะเข้าไปก้าวทำลายแทรกแซงและประณามการกระทำที่โหดร้ายเหล่านี้ไปได้ ในที่สุดการยึดมั่นในหลักการแบบสัมพัทธนิยมสามารถที่จะทำให้กล่าวได้ว่านาซีดีเท่ากับระบบประชาธิปไตย หรือเผด็จการทหารดีเท่ากับประชาธิปไตย แน่ นอนผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การยอมรับความแตกต่างแบบนี้จะนำอารยธรรมตะวันตกและโลกไปสู่ภัยพิบัติ เช่น ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบกับกรณีของนาซีและลัทธิสตาลิน เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ยี่สิบก็ยังคงมีให้เห็นอยู่ เช่น กรณีของเขมรแดง เผด็จการทหารในซิดีและหลายๆ ประเทศในแอฟริกา ในแง่การสนับสนุนสิทธิมนุษยชนและเสรีประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในการยืนยันหลักการที่ถูกต้องเพียงหลักการเดียว

สำหรับปัญญาชนตะวันตกบางคนก็เห็นว่าการส่งออกความคิดเรื่อง “rationality” แบบตะวันตกที่เป็นรากฐานของความคิดสมัยใหม่และระบอบเสรีประชาธิปไตยนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่ไม่แตกต่างไปจากการเปลี่ยน “มนุษย์นอกศาสนา” (pagan) ให้กลายเป็นคริสเตียน อารยธรรมตะวันตกที่ดำเนินไปภายใต้หลักการของ “rationality” ได้นำมาซึ่งการทำลายล้างวัฒนธรรมดั้งเดิมในระบอบอาณานิคม

³⁸ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs” in Ian MacLean, Alain Montefiore, and Peter Winch, ed., *The Political Responsibility of Intellectuals*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), p. 18

นิคม ตลอดไปจนถึงการเกิดขึ้นของระบอบเผด็จการแบบคอมมิวนิสต์ที่ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตจากความคิดแบบยุคภูมิธรรม (Enlightenment) ที่พิจารณาว่าทุกสิ่งทุกอย่างถูกและสามารถที่จะจัดการวางแผนคาดการณ์ด้วย “rationality” ซึ่งพื้นฐานสำคัญของวิธีคิดในระบบทุนนิยม ทั้งหมดนี้คือด้านมืดของ “rationality” ดังนั้นด้วยความรู้และความเข้าใจจากประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วก็น่าจะเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องวิพากษ์ “rationality” บุคคลที่ดำเนินตามเส้นทางแห่งการวิพากษ์ “rationality” ได้แก่ Friedrich Nietzsche, Max Weber, Martin Heidegger, สำนัก Frankfurt School, Michel Foucault, Jacques Derrida, Jean-Francois Lyotard เป็นต้น แต่ความพยายามในการวิพากษ์หรือแม้แต่จะปฏิเสธ “rationality” นั้นก็เป็นสิ่งที่กระทำได้ลำบากเพราะปัญญานตะวันตกยังคงต้องการ “rationality” ในการวิพากษ์ “rationality” ปัญญาชนจะไม่สามารถวิพากษ์ความเลวร้ายของ “rationality” โดยไม่มี “rationality” ลักษณะแบบนี้ทำให้ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความเป็นเอกภาพ ปัญญาชนที่ต้องการวิพากษ์ “rationality” ไม่มีความคงเส้นคงวา ดังนั้นในที่สุดแล้วปัญญาชนเองก็ยังคงต้องการ “rationality” ดังเดิม ได้ ปัญญาชนจึงไม่สามารถที่จะละทิ้ง “rationality” ได้ไม่ว่ามันจะมีพลังในด้านมืดหรือด้านลบขนาดไหนก็ตาม

ความลึกลับของปัญญาชนเป็นสิ่งที่ปัญหาสำคัญสำหรับปัญญาชน อย่างไรก็ตามดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเรื่องของสถานะที่เท่าเทียมกันในสังคมเสรีประชาธิปไตย กับบทบาทในการให้คำแนะนำและเป็นผู้ตัดสินหรือประณามผู้อื่นของปัญญาชนนั้นก็ก่อให้เกิดปัญหาคือ ปัญญาชนมีอะไรเป็นรากฐานที่เหนือกว่าในการที่จะกล่าวโจมตีคนอื่น? การมีอะไรที่เหนือกว่าในการจะตัดสินสิ่งๆใดสิ่งหนึ่งไม่ว่าจะด้วยเป็นชาติวุฒิ คุณวุฒิ หรือ วิทยวุฒิ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ขัดกับหลักการของระบอบเสรีประชาธิปไตย ในระบอบประชาธิปไตยปัญญาชนจึงต้องประสบปัญหากับความลึกลับในทางความคิด เพราะถ้าจะให้มีความเป็นเอกภาพทางความคิดก็หมายความว่ามาตรฐานนั้นจะต้องมีเพียงอันเดียวตามหลักที่ปัญญาชนต้องการ แต่ในขณะเดียวกันปัญญาชนเองมิได้ใช้มาตรฐานว่ามนุษย์ทุกคนมี “rationality” ที่จะทำให้บุคคลแต่ละคนสามารถที่จะตัดสินใจในปริณิณตต่างๆเหมือนกัน การกระทำดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการละเมิดสังคมนพื้นฐาน แต่ถ้าทุกคนเหมือนกันหมดก็ไม่มีใครสามารถที่จะตัดสินอะไรให้ใครได้ เพราะทุกอย่างเป็นสัมพัทธ์ อย่างไรก็ตามการกล่าวแบบนี้แสดงนัยให้เห็นถึงสถานะที่ไร้สิ่งที่มีคุณค่าที่ดำรงอยู่ในความเป็นมนุษย์ การสูญเสียของคุณค่าที่มนุษย์ยึดถือเท่ากับเป็นการสูญเสียความเป็นมนุษย์ไปในตัว นี่คือนสิ่งที่ปัญญาชนตะวันตกเป็นห่วง ทั้งนี้ถ้าทุกคนมี “rationality” แล้วก็ไม่มีความอะไรที่จะทำให้ใครเหนือกว่าใคร ถ้าเช่นนั้นแล้วจะเอามาตรฐานอะไรมาประเมิน? การไม่ยอมรับใน “rationality” กลับเป็นการเปิดโอกาสให้แก่มาตรฐานทางชนชั้นและอำนาจในการตัดสินเป็นตัวสุดท้าย

เจตนาจริงไปสู่ความรู้

การยอมรับว่า “มาตรฐาน” ของความจริงและความถูกต้องนั้นได้รับการรองรับจากอำนาจในลักษณะที่ว่า “กำลัง” ของผู้เหนือกว่าคือความถูกต้องนั้นเป็นสิ่งที่ยอมรับไม่ได้ในหมู่ปัญญาชน ปัญญาชนไม่สามารถที่จะยอมรับว่าเป้าหมายสุดท้ายนั้นคือการแสวงหาอำนาจ เป้าหมายที่สำคัญสูงสุดในการใช้ปัญญาของปัญญาชนก็คือการแสวงหาความรู้ ความรู้เปรียบประดุจแสงสว่างที่เข้ามาขับไล่ความมืดให้หมดไป เสมือนดังคนตาบอดได้กลายมาเป็นบุคคลที่สามารถ “เห็น” ได้ เป้าหมายของปัญญาชนก็เช่นเดียวกับบุคคลที่มีความรู้จำนวนมากก็มีความมุ่งหวังที่จะทำในสิ่งที่เป็นไปได้ยาก เป้าหมายของปัญญาชนอีกประการหนึ่งก็คือการเปลี่ยนแปลงทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปตามความต้องการของตนเองที่คิดว่าดี ทั้งนี้ก็เพราะว่าปัญญาชนย่อมมีความรู้และรู้ดีกว่าบุคคลอื่นๆ ดังนั้นความเป็นปัญญาชนจึงทำให้เขาเหล่านั้นไม่หยุดนิ่งและต้องการแสวงหาความสมบูรณ์แบบที่สุดของสรรพสิ่ง ความรู้ก็ต้องเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ แน่นอนตายตัว ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง ถูกต้องตลอดกาล ถ้าจะกล่าวอย่างง่ายก็คือสถานะของความรู้ที่สมบูรณ์แบบ (absolute) ไม่ใช่สัมพัทธ์ ในแง่นี้แล้วความเข้าใจความรู้ของปัญญาชนจึง “มุ่ง” ไปสู่สิ่งที่คงที่ แน่นอนไม่มีความจำเป็นอะไรที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงถ้าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่สมบูรณ์แบบในตัวมันเองอย่างเช่น พระเจ้า

ปัญญาชนคือคนที่ต้องไม่ยอมรับต่อสภาวะการณ์ที่กำลังจะเป็นหรือกำลังเป็นอยู่ ครอบงำก็ตามที่สภาวะนั้นมีได้เป็นไปตามเป้าหมายหรือหลักการ อุดมการณ์ ที่ตนเองเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่า แม้ว่ายังไม่เกิดขึ้นก็ตามแต่ก็สามารถที่จะทำให้มันเกิดขึ้นได้ ความพยายามที่จะบรรลุถึงเป้าหมายที่คาดหวังเอาไว้ต้องการการหลอเลี้ยวจากความหวัง ความหวังจึงเป็นพลังสำคัญในการที่จะเป็น “บาบรรเทาปวดและความขมขื่น” ให้แก่ปัญญาชน เพราะอุดมคติที่ปัญญาชนเหล่านั้นตั้งเอาไว้ยังไม่ถึงการแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จึงต้องดำเนินต่อไป ความรู้ที่เป็นนิรันดร์เหมือนกับการดำรงอยู่กับพระเจ้าเป็นเจ้าเป็นสิ่งที่ยังไปไม่ถึง ในทำนองเดียวกับสวรรค์ของพระเจ้าเป็นเจ้ายังมาไม่ถึง เป้าหมายของปัญญาชนจึงอยู่ที่ตอน เสด อนาคตที่ไกล โฟ้นซึ่งไม่มีมนุษย์/อุษนคนใดคิดถึง

โลกแห่งความรู้ของปัญญาชนจึงไม่ใช่โลกนี้ ไม่ใช่โลกของการปฏิบัติ ไม่ใช่โลกของวัตถุ³⁹ นี่เป็นความหมายที่ปัญญาชนฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงอย่าง Julien Benda ได้กล่าวไว้ในหนังสือคลาสสิก *La Trahison des Clercs* การให้คำนิยามในลักษณะนี้เป็นคุณสมบัติสำคัญของการมีพื้นฐานแบบคาทอลิกที่ให้ความสำคัญแก่ นามธรรม ศีลธรรม และเรื่องที่ไม่ได้อยู่ในโลกนี้⁴⁰ สำหรับปัญญาชนแล้วความรู้ที่เกิดขึ้นนั้นมิได้เป็นของใครและมีไว้เพื่อรับใช้อะไรหรือใคร ความรู้ที่ปัญญาชนให้นั้นอาจจะขัดแย้งกับความคิดเห็นหลักของสังคม ความรู้ของปัญญาชนจึงมีไว้เพื่อค้ำจุนอารมณ์ความรู้สึกของประชาชน

³⁹ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, translated by Richard Alington, (New York: W. W. Norton & Company, 1969), p. 43

⁴⁰ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 86

ปัญญาชนไม่ใช่ผู้ที่จะมาเร่งเร้าความรู้สึกให้ประชาชนติดอยู่กับสิ่งแคบๆ และเป็นเรื่องที่ติดอยู่กับผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุสิ่งของมากกว่าที่จะเป็นเรื่อง “จิตวิญญาณ” ปัญญาชนมีหน้าที่จะต้องหยุด “ความบ้าคลั่ง” ของประชาชน⁴¹ ถ้าเป็นดังนี้ก็หมายความว่าปัญญาชนเท่านั้นที่ยังครองสติไว้ได้ในสังคมที่ไร้สติและบ้าคลั่ง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าปัญญาชนนั้นให้ความสนใจอนาคตที่ไม่มีใครคาดถึงและไม่มีบุคลกรธรรมดาที่ไหนให้ความสนใจ แต่การกระทำดังกล่าวก็หมายความว่าปัญญาชนเป็นพวกที่มีความแตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ ปัญญาชนจึงไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ “มวลชน” แต่ก็จำเป็นที่จะต้องเข้าถึงประชาชนและแสดงตัวเองกับประชาชน การที่ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของ “มวลชน” ทำให้ปัญญาชนมองสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในมวลชนในฐานะ “บุคคลที่มาจากข้างนอก” ปัญญาชนไม่ใช่คนใน แต่เป็นคนนอก ความรู้จึงเป็นและต้องเป็นความรู้แบบคนนอก ปัญหาดังกล่าวจึงนำไปสู่ความพยายามที่จะเป็นปัญญาชนแบบอินทรีย์ (organic intellectual) ที่เป็นเนื้อเดียวกับประชาชน คำถามที่เกิดขึ้นก็คือว่าการเป็น “คนนอก” นั้นทำให้ปัญญาชนสามารถเข้าใจและรู้เรื่องราวต่างได้เป็นอย่างดีได้อย่างไร? แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่ “มนุษย์ต่างดาว” สถานะของการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรมก็ยังคงมีอยู่ ในแง่ีสถานะของปัญญาชนจึงลักลั่น เป็นสภาวะครึ่งๆกลางๆ ไม่ในไม่นอก ถ้าจะกล่าวในแง่ลบก็อาจจะบอกได้ว่าปัญญาชนเป็นมนุษย์ที่ไม่อยู่ในมาตรฐานของมนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคม ตัวอย่างเช่น ให้ความสนใจต่อโลกที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่ไกลโพ้น เส้นทางการแสวงหาความจริงแท้ที่พบได้ในอนาคต แต่ไม่ใช่ในปัจจุบัน

ถ้าจะกล่าวอีกแง่หนึ่งแล้วปัญญาชนอาจจะต้องมี “จิตกจริต” และ “คิด” มากกว่าคนอื่นๆ เพราะเหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ในอนาคตนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีใครรู้ได้ แต่ปัญญาชนก็ต้องการที่จะสร้างภาพว่า “น่า” จะเป็นอย่างไรอย่างนี้ หรือบางคนที่มีความ “เชื่อ” มันมากก็จะลงความเห็น ว่า “จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้” คำอธิบายและการให้เหตุผลของปัญญาชนก็จะเข้าไปในรูปของการอ้างอิงผู้ที่ปัญญาชน นักคิด ศาสตรา ที่ได้เคยกล่าวไว้ในอดีต ในแง่นี้การยืนยันสภาวะการณ์ของอนาคตของปัญญาชนจึงเป็นการยืนยันได้ด้วยอดีต ปัญญาชนจึงนำเอาอดีตมาเป็นเครื่องมือในการยืนยันอนาคต แต่อนาคตกลับเป็นสิ่งที่ยังไม่ได้เกิดขึ้น อนาคตของปัญญาชนจึงเกิดขึ้นได้ด้วยการยืนยันจากอดีตที่เกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อการพิสูจน์ด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ตามแบบฟิสิกส์ได้กลายมาเป็นกฎที่ “ยาก” จะล้มล้างได้ ปัญญาชนก็พยายามอ้างอิงกับหลักวิทยาศาสตร์ สภาวะที่ล้มล้างได้ยากได้กลายมาเป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญในการยืนยัน (หรือการคาดการณ์) สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

สำหรับการกล่าวถึงอนาคตนั้นปัญญาชนเองไม่สามารถที่จะระบุลงไปถึงรายละเอียดที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ว่าเป็นอย่างไร แม้แต่การอธิบายและวิเคราะห์ถึงเรื่องราวต่างๆ หลักเกณฑ์ที่ปัญญาชน

⁴¹ Julian Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 74

ใช้นั้นมีความเป็นลักษณะทั่วไป (generalisation) มากกว่าที่จะเป็นลักษณะเฉพาะ เรื่องราวในรายละเอียดปลีกย่อยเล็กน้อยๆเป็นสิ่งที่ปัญญาชนมักไม่ให้ความสนใจ ปัญญาชนเป็นพวกที่ให้ความสนใจต่อปัญหา “ใหญ่ๆ” ที่มีความเป็นนามธรรมสูง เช่น ความยุติธรรม ความจริง เป็นต้น แต่ความยุติธรรมที่ปัญญาชนให้ความสนใจนั้นไม่ใช่เป็นความยุติธรรมที่ตัดสินกันในครอบครัวหรือตัดสินกันในศาล แต่เป็นความยุติธรรมสากลที่ไม่มีข้อจำกัดทางวัฒนธรรม ในทำนองเดียวกันความจริงของปัญญาชนก็มิได้ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม คุณสมบัติทางเพศ อายุ ในแง่ความพยายามของปัญญาชนที่ต้องการชี้ให้เห็นว่าอคติทางเพศ ชนชั้น ที่ก่อเกิดขึ้นจากความรู้ แบบที่รู้จักกันในนาม “social constructionism” ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่เห็นว่าหลายสิ่งหลายอย่างเป็นผลิตผลของสังคมมากกว่าชีววิทยา กายภาพ หรือที่เรียกกันว่าธรรมชาติ เช่น สัญชาตญาณแม่ (mother instinct) เป็นต้น ความคิดแบบนี้ในแง่หนึ่งก็เป็นการยืนยันความล้มเหลวของการสร้างความรู้ที่เป็นกลางและเป็นสากล

การยอมรับความรู้ว่าไม่ได้บริสุทธิ์หรือปราศจากอคติมิได้ทำให้การแสวงหาความรู้ที่สมบูรณ์จะล้มเลิกไปแต่อย่างใด เป้าหมายยังคงมีต่อไปเช่นเดียวกับความพยายามของปัญญาชนในประเด็นอื่นๆ การละทิ้งความหวังนั้นจะทำให้โอกาสในการเข้าถึงความจริงแท้นั้นหมดไป การเข้าถึงความจริงแท้นั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการเข้าถึง “ธรรมชาติ” การเข้าถึง “ธรรมชาติ” อันเป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างนั้นก็คือการเข้าถึงพระเจ้า เส้นทางในการเข้าถึงพระเจ้าจึงไม่จำเป็นที่จะต้องกระทำตามนักบวช พระผู้ใหญ่ ศาสนจักรเป็นคณบอกรให้กระทำ การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นสถานะว่าความรู้เป็นสิ่งที่ไม่ผูกติดอยู่กับอะไรในโลกที่ต้องมีการแตกดับและรื้อถอนสลาย (รื้อถอนพิพาท) ความรู้จึงมีความเป็นเอกเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับอะไร ในการที่จะเข้าถึงความรู้ที่เป็นเอกเทศดังกล่าวนี้ก็ไม่สมควรที่จะให้ผู้แสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศต้องตกอยู่ภายใต้การควบคุมของสิ่งใด ปัญญาชนต้องเป็นอิสระจากทุกสิ่งทุกอย่าง เช่น ชนชั้น⁴² หรือ แม้แต่ชาติเองก็ตาม ดังนั้นการที่ปัญญาชนขาดความเป็นอิสระ ไร้ความเป็นเอกเทศ ก็ย่อมเป็นภัยอันตรายต่อการแสวงหาความรู้ที่เป็นเอกเทศด้วยเช่นกัน เพราะนั่นเท่ากับเป็นการลดระดับให้ความรู้มีไว้เพียงแค่รับใช้อะไรบางอย่างที่นอกเหนือไปจากความรู้เอง ความรู้ที่สูงสุดอันมีสถานะแบบพระผู้เป็นเจ้า

การยกย่องให้ความรู้เป็นสิ่งสูงสุดเป็นคุณสมบัติสำคัญของการเป็นปัญญาชน ความรู้เป็นสิ่งที่ทรงเสน่ห์ในตัวของมันเอง ความรู้เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มีความสมบูรณ์ แต่ความรู้ที่ว่าย่อมไม่ใช่ความรู้ประเภทขึ้นรถไฟใต้ดินสายอะไรจะพาไปร้านขายไก่ย่างแอฟริกันในกรุงปารีส หรือจะเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้าน ฯลฯ แต่อย่างใด ความรู้ที่กล่าวถึงนี้ย่อมเป็นสิ่งสูงสุด การหันไปให้ความสนใจสิ่งใดที่ไม่ใช่ความรู้สูงสุดถือว่าการ “สละ” ความเป็นปัญญาชนออกไป ปัญญาชนจึงไม่ควรที่จะ

⁴² ดู Karl Mannheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, (New York: Harcourt Brace Jovanich, 1946)

สนใจเรื่อง “รองๆ” ที่เกิดขึ้นในโลกนี้ การละทิ้งความสนใจความรู้สูงสุดก็ไม่แตกต่างไปจากการเป็นชาวคริสเตียนที่ละทิ้งพระเจ้า แต่ปัญญาชนก็ไม่ใช่นักบวชที่ตัดตัวเองออกไปจากโลกนี้ ปัญญาชนต้องให้ความสำคัญแก่เรื่องสำคัญๆและสิ่งสูงส่งในโลกนี้ เพราะในความต้องการของสังคมสมัยใหม่ความรู้ไม่ใช่สิ่งที่อยู่นอกโลกหรือโลกหน้า แต่เป็นโลกปัจจุบันที่ปัญญาชนจะต้องมีส่วนรับผิดชอบแก้ไขให้โลกมีความเจริญขึ้น

เจตนารมณ์ไปสู่การเมือง

การให้ความสนใจต่อเรื่องราวอื่นๆที่นอกเหนือไปจากความรู้นั้น Julien Benda เห็นว่าการกระทำของปัญญาชนแบบนี้เป็นการทรยศต่อความเป็นปัญญาชน แต่การที่ปัญญาชนให้ความสนใจกับเรื่องราวทางการเมืองภายใต้นามของการกระทำเพื่อชาตินั้น เป็นการทรยศต่อความเป็น “ปัญญาชน” เพื่อชาติ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสำหรับปัญญาชนย่อมไม่มีอะไรที่จะสำคัญและยิ่งใหญ่ไปกว่าสิ่งที่เปี่ยมนามธรรมอย่างความรู้และความจริง ในความเห็นของ Julien Benda การที่ปัญญาชนหันไปให้ความสนใจไหลในการเมืองแบบชาติเป็นผลพวงของอิทธิพลทางความคิดแบบเยอรมัน⁴³ ปัญญาชนทรยศด้วยการละทิ้งการแสวงหาความจริงที่สากลและไม่เปลี่ยนแปลง ปัญญาชนทรยศด้วยหันมาให้ความสำคัญแก่ปัญหาเชิงปฏิบัติและต้องการเสริมสร้างให้รัฐประชาชาติมีความแข็งแกร่ง ทั้งหมดนี้เป็นเพียงแต่การแสวงหาผลประโยชน์ทางวัตถุ⁴⁴ ปัญหาและความสนใจของปัญญาชนจึงกลายมาเป็นเรื่องที่ว่าจะต้องทำอะไรให้กับ “โลก” ที่ถูกรอบงำด้วยความเป็นชาติ เช่น การวิจัยเพื่อชาติ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการละทิ้งความจริงที่เป็นสากล ไม่มีข้อจำกัดทางเวลาและสถานที่ นั่นก็ไม่ใช่เรื่องราวใหม่แต่อย่างใด Ernest Gellner ได้ให้ความเห็นว่าพวก Romantic เป็นพวกแรกที่ “ทรยศ” ต่อการเป็นปัญญาชนด้วยการมองทุกสิ่งทุกอย่างในแง่เฉพาะมากกว่าความเป็นสากล⁴⁵ นอกจากนี้ก็ยังมีพวกที่ทรยศต่อการแสวงหาความจริงอย่างอื่นอีกได้แก่พวก Pragmatism เช่น William James และกระทั่งผู้ที่ต่อต้านความจริงนามกระเดื่องอย่าง Friedrich Nietzsche⁴⁶ ที่ Julien Benda ประณามว่าปัญญาชนละทิ้งความจริงที่สากลหันไปให้ความสนใจกับการเมืองเสียด้วยซ้ำ สำหรับการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองของปัญญาชนนั้นก็ไม่ใช่เรื่องใหม่อะไร เพราะนับตั้งแต่ Plato เป็นต้นมา ปัญญาชนตะวันตกจำนวนมากก็ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองกันมาโดยตลอด นี่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่อย่างที่ Julien Benda ประณามไว้แต่อย่างใด ถ้าจะว่าไปแล้วนี่อาจจะเป็นปัญหาของปัญญาชนฝรั่งเศสเองที่ให้ความ

⁴³ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, p. 58

⁴⁴ Julien Benda, *The Treason of the Intellectuals*, pp. 103-104

⁴⁵ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs” p. 19

⁴⁶ Ernest Gellner, “La Trahison de la Trahison des Clercs”, pp. 22-23

สนใจเรื่องศิลปะ วรรณคดี ปรัชญา มากกว่าการเมือง” ปัญญาชนฝรั่งเศสมีความสนใจเรื่องราวที่มีความเป็นนามธรรมมากกว่าเป็นเรื่องของการปฏิบัติ ถ้าจะกล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ อะไรคือสิ่งที่จะต้องทำไม่ เป็นสิ่งที่อยู่ในสมองของปัญญาชนฝรั่งเศสแบบอุดมคติ ในแง่แล้ว “Thesis Eleven” ของ Marx อาจจะ ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกลับเป็นว่า “Thesis Eleven” สำคัญที่สุด

ความขัดแย้งทางอุดมการณ์ของโลกสังคมนิยมที่ขัดแย้งมาโดยตลอดก่อนการล่มสลายของสหภาพโซเวียต ยังทำให้ปัญญาชน “ติดกับ” ความคิดของ “Thesis Eleven” ในเรื่องของการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงโลกซึ่งก็เป็นประเด็นสำคัญสำหรับการเป็นปัญญาชนตะวันตกและปัญญาชนฝ่ายซ้ายจำนวนมาก แม้กระทั่งว่าโลกสังคมนิยมของตะวันตกจะหมดสิ้นไปแล้ว แต่พลังของ “Thesis Eleven” ก็ยังคงมีอยู่ เพราะทั้งนี้พลังแห่งความต้องการการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นสิ่งที่ผลักดันให้ความคิดแบบ “Thesis Eleven” เกิดขึ้นได้ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงแต่เปิดโอกาสให้นักคิดเท่านั้นที่จะทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงโลก เพราะการเมืองแบบประชาธิปไตยที่มวลชน “ต้อง” เป็นใหญ่ ทำให้ทุกคนต้องเข้ามาต้อง ถูกดึงเข้ามา “ติด” กับการเมืองที่อยู่ภายใต้โครงสร้างของการเป็นรัฐประชาชาติที่ซึ่งความเป็นชาติคือ ประชาชน เมื่อเป็นดังนั้นบรรยากาศของการเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองที่จะต้องระดมมวลชนให้มาเป็นฐานในทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก

ดังจะเห็นได้จากกรณีของอังกฤษ เพราะในราวปลายศตวรรษที่สิบเก้าคือประมาณตั้งแต่ 1875 เป็นต้นมาปัญญาชนอังกฤษจำนวนหนึ่งก็เริ่มที่จะไม่ให้ความสำคัญกับระบอบรัฐสภา แต่ก็ยังมีคนที่เห็นความสำคัญของการออกมาแสดงบทบาทในการแสดงปาฐกถาในสภา เพราะในสายตาของคนพวกนี้สภาคือโรงละคร จากการศึกษาของ Stefan Collini ในจำนวนปัญญาชนอังกฤษสิบหกคน มีห้าคนที่ได้มาเป็นสมาชิกรัฐสภา อีกสามคนได้เคยพยายามลงสมัครรับเลือกตั้งมาอย่างน้อยหนึ่งครั้ง ส่วนอีกห้าคนก็มีแนวโน้มที่จะลงเลือกตั้ง⁴⁷ ถ้าจะพิจารณาจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของวัฒนธรรมปัญญาชนคนเถียวอย่าง Socrates แล้ว ปัญญาชนจำนวนมากก็ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงการเมืองและอำนาจไปได้ ถ้าจะว่าไปแล้วปัญญาชนกับอำนาจเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออก แม้ว่าในอุดมคติการเป็นนักคิดนั้นต้อง พยายามที่จะหลีกเลี่ยงด้วยการตัดตัวเองออกจากการเมือง แต่นี่ก็เป็นเพียงอุดมคติเช่นเดียวกับเรื่องอื่นๆ ในแง่ที่อุดมคติที่ถือว่าสูงส่งของนักคิดเองก็ยังไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้

อย่างไรก็ตามการเข้าไปมีบทบาทในทางการเมืองโดยตรงด้วยการเข้าไปลงสมัครรับเลือกตั้งนั้น จะเป็นเรื่องที่มีความสำคัญน้อยลงไปจากช่วงเปลี่ยนผ่านจากศตวรรษที่สิบเก้าสู่ศตวรรษที่ยี่สิบ ปัญญาชนในประเทศยุโรปตะวันตกไม่ได้ออกมาแสดงบทบาทในฐานะนักการเมืองอย่างออกหน้าออกตาแบบ

⁴⁷ Tony Judt, *Past Imperfect: French Intellectuals, 1944-1956*, p. 230

⁴⁸ Stefan Collini, *Public Moralists: Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930*, (Oxford: Clarendon Press, 1991), p. 34